

МУЯССАР
КАРИМОВА

**ЎЗБЕКИСТОНДА
ХОТИН-ҚИЗЛАРНИ
ИЖТИМОЙ
МУҲОФАЗАЛАШ:
ИСЛОМ ҚАДРИЯТЛАРИ
АСОСИДА**

фалсафий таҳлил

86.50

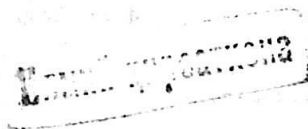
к-25

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
АНДИЖОН МАШИНАСОЗЛИК ИНСТИТУТИ

МУЯССАР КАРИМОВА

**ЎЗБЕКИСТОНДА ХОТИН-ҚИЗЛАРНИ
ИЖТИМОЙ МУҲОФАЗАЛАШ:
ИСЛОМ ҚАДРИЯТЛАРИ АСОСИДА
(ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛ)**

Монография

Тошкент 2015

УЎК: 297.1 : 396(575.1)

КБК: 86.38

К 25

Ушбу монография ҳозирги кунда мамлакатимизда оналик ва болалик муҳофазаси, айниқса, хотин-қизларнинг ижтимоий ҳаётдаги ҳуқуқларини ҳимоя қилиш масалалари Ислом қадриятлари асосида тадқиқ этилган. Монографияда хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалаш жараёни кўп қиррали ва мураккаб ижтимоий ҳодисалардан экани таҳлил этилган. Шу билан бирга, муаммонинг объектив ва субъектив жиҳатлари бевосита Ислом қадриятлари билан боғлиқ ҳолда ўз ифодасини топган.

Шунингдек, аёллар ижтимоий муҳофазасини таъминлашда Ислом қадриятлари ва дунёвий тамойилларнинг ўзаро алоқадорлиги мисоллар ёрдамида очиб берилган.

Монография ёш оналар, келинлар, аёллар, маҳалла оқсоқолларининг диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчилар, мутахассислар, маънавий-маърифий соҳа вакиллари ҳамда кенг ўқувчилар оммасига мўлжалланган.

Каримова, Муяссар

Ўзбекистонда хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалаш: Ислом қадриятлари асосида (фалсафий таҳлил) / М. Каримова; масъул муҳаррир Анвар Абдусамедов. – Тошкент: "Movarounnahr", 2015. – 176 б.

Масъул муҳаррир:

Анвар АБДУСАМЕДОВ,

фалсафа фанлари доктори, профессор

Тақризчи:

Неъматулло МУҲАМЕДОВ,

тарих фанлари номзоди, доцент

Муҳитдин НАЗАРОВ,

фалсафа фанлари номзоди, доценти

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитанинг 3047-рақамли ҳулосаси асосида нашрга тайёрланди.

КБК: 86.38

60.54

ISBN 978-9943-12-318-2

© Муяссар КАРИМОВА

ANDIJON MASHINASOZLIK INSTITUTI

© «Movarounnahr», 2015.

AXBOROT - RESURS MARKAZI

INV № 5408c

МУҚАДДИМА

Мамлакатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритиб, ҳуқуқий демократик давлат, фуқаролик жамияти қуриш жараёни кетаётган ҳозирги кунда оналик ва болаликнинг муҳофазаси, уларнинг ижтимоий ҳаётдаги ҳуқуқларини ҳимоя қилиш каби хотин-қизлар муаммолари жамиятнинг кундалик вазифасига айланиб қолди. Бу жараёнда давлат қонунлари билан бир қаторда маданий меросимиз, диний қадриятларимизнинг ўрни бекиёсдир. Зеро, қадимий ва бой тарихимиз, қадриятларимиз, аجدодларимиз азалдан асраб-авайлаб келган ва биз ҳам бугун эътиқод қилаётган муқаддас дину диёнатимиз, урф-одат, удум ва анъаналаримизга риоя этган ҳолда яшаш зарурлигини англаб етмоқдамиз. Ижтимоий-маънавий ҳаётимизда хотин-қизлар ўзларининг муҳим ўрнини эгаллаши шубҳасиз.

Истиқлол йилларида бу борада давлатимиз раҳбарининг бир қанча Фармон ва Қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг Қарор ва ҳужжатлари қабул қилинди. Давлатимиз раҳбарининг “Ўзбекистон Республикасининг давлат ва ижтимоий қурилишида хотин-қизларнинг ролини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”, “Хотин-қизларнинг ижтимоий муҳофазасини кучайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармонлари, хотин-қизлар қўмиталари фаолиятини қўллаб-қувватлаш, она ва бола саломатлигини муҳофаза қилиш, аҳолининг репродуктив саломатлигини мустаҳкамлаш, уларга қўшимча имтиёзлар бериш борасидаги амалий ишлар, “Соғлом она – соғлом бола” умуммиллий Давлат дастури, ҳар бир вилоятда барпо этилаётган скрининг ва перинатал марказлар фикримизга далил бўла олади.

Аёлларнинг ижтимоий фаоллигини аввало оиладаги соғлом муҳитни таъминлаш, уни мустаҳкамлашда кўришимиз мумкин. Жамиятда аёлларни ижтимоий муҳофазалаш муҳим аҳамият касб этади.

Юртбошимиз Ислом Каримов “Муқаддас динимизнинг ҳаққонийлиги ва поклиги, инсонпарварлиги ва бағрикенглиги, одамзодни доимо эзгуликка чорлаши”ни¹ инсон маънавиятининг юксак мезонлари сифатида изоҳлайди. Дарҳақиқат, Ислом манбаларини варақлар эканмиз, инсон ва уни эъзозлаш, кадр-қимматини ўз ўрнига қўйиш зарурати қайта-қайта уқтирилади: аёлга, онага, қизга бўлган ҳурмат-эҳтиром илоҳий йўриқлар асносида юксак кадрланади. Аёл зотини муқаддас ҳисоблаб, яхши муомала қилинмоғига уларнинг кўпроқ ҳақлари борлиги муборак ҳадисларда ҳам айтилган².

Аёл ҳақида сўз борар экан, маълумоти, ижтимоий мавқеидан қатъи назар, унинг ўзига хос фаолияти қирраларини ажратиб кўрсатиш зарур. У, бир томондан, ислоҳотларнинг фаол иштирокчиси сифатида, жамиятнинг сиёсий, иқтисодий, маънавий соҳаларида давлат томонидан илгари сурилган вазифаларни бажаради. Иккинчи томондан, келажак авлоднинг тарбияси билан шуғулланиб, оналик вазифасини бажаради. Шу орқали оила ва жамият, оила ва давлат муносабатларига ўзига хос тарзда таъсир кўрсатади. Аёлларнинг кўп қиррали фаолиятлари ўз моҳиятига кўра бир қатор имтиёзларни талаб қилади.

“Соғлом бола йили” Давлат дастурини ишлаб чиқишда, биринчи навбатда, оналик ва болаликни ҳимоя қилиш, оилаларда соғлом муҳитни кучайтириш, уларнинг иқтисодий ва маънавий асосларини

¹ Каримов И. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – Б.36.

² Қаранг: Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий. Ҳадис. “Ал-жомий ас-саҳиҳ”.

4 жилдлик. – Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1997. Ж.4. – Б.76–77.

мустаҳкамлаш каби масалалар эътиборимиз марказига қўйилиши зарур³.

Хотин-қизларга оид муаммолар, бир томондан, ижтимоий ҳаётдаги имкониятлар, манфаат ва эҳтиёжлар ва улар ўртасидаги зиддиятлар замирида вужудга келса, иккинчи томондан эса, уларни ижтимоий муҳофазалаш жараёнини амалий ҳаётга татбиқ этиш имконияти пайдо бўлади. Ана шу имкониятни ўрганиш, уни реаллаштириш назарий-фундаментал илмий тадқиқотларни тақозо этади. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати, вазирлик ва идоралар, жамоат ташкилотлари томонидан хотин-қизларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг мамлакат ижтимоий-сиёсий, социал-иқтисодий ҳаётидаги тўлақонли иштирокини таъминлаш юзасидан муайян ишлар олиб борилмоқда. Зеро, аёлларнинг асосий вазифаси дунёга келган фарзанди, зурриётини баркамол инсон қилиб тарбиялаш ва вояга етказишдир. Бу вазифанинг мақсадга мувофиқ тарзда бажарилишини таъминлаш учун унга етарли ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларни таъмин этиш мақсадга мувофиқ. Умуман айтганда, ҳар қандай ижтимоий-сиёсий тизимнинг ривожланиш даражаси аёлга бўлган муносабатда намоён бўлади. Шу нуқтаи назардан, хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалашни Ислом қадриятлари асосида таҳлил этиш ҳам муҳим назарий, амалий методологик аҳамиятга эга.

Зеро, мустабид тузумда хотин-қизларга муносабат ўша давр талаби, мафкурасига мос ҳолда талқин қилинган. Ҳуқуқий, демократик давлат, адолатли жамият барпо этиш жараёнида хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалаш, жамиятдаги нуфузини

³ Каримов И. Амалга ошираётган ислохотларимизни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти қуриш – ёруғ келажакимизнинг асосий омилидир. – Т.: Ўзбекистон, 2013. – Б. 41.

оширишнинг услуб ва воситаларини илмий-назарий жиҳатдан таҳлил этиш аҳамиятга молик масалалар сирасига киради.

Айни пайтда хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалаш жараёни кўп қиррали ва мураккаб ижтимоий ҳодиса бўлгани сабабли, унинг объектив ва субъектив жиҳатлари бевосита Ислом қадриятлари билан боғлиқлигини таҳлил қилишни бугунги кун тақозо этмоқда. Зеро, аёлини улуғлаган, ҳурматини жойига қўйган юрт ҳеч қачон завоّل кўрмаган. Аёлнинг буюк иродаси, сабр-бардоши, зукко ақл-идроки билан жуда кўп муаммолар адолатли ҳал этилган. Бугунги кунда ҳам ҳар бир жамиятнинг маънавий қиёфасини, келажакдаги мақсад-муддаосини унинг аёлларга муносабати ва ижтимоий ҳимоясида кўриш мумкин.

I БОБ. ХОТИН-ҚИЗЛАРНИ ИЖТИМОИЙ МУҲОФАЗАЛАШ ФАЛСАФИЙ-НАЗАРИЙ ТАДҚИҚОТ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА

Юртимизда баркамол авлодни тарбиялаб вояга етказиш масаласи ўта долзарб вазифа сифатида кун тартибига қўйилаётган экан, бунда фарзандларимизнинг наинки жисмоний, шу билан бирга, ахлоқий ва маънавий баркамол бўлиши она, аёл, қизнинг ҳам жисмоний, ҳам маънавий соғломлиги билан боғлиқлигини унутмаслигимиз зарур.

Хотин-қизларнинг инсоний қадр-қимматини улуғлаш, уни эъзозлаш давлатимиз юритаётган устувор сиёсат бўлиб, жамиятда аёллар нуфузини янада ошириш даврнинг муҳим талабига айланган. Аёл қадри ижтимоий турмушда ўз ўрнини топмас экан, жамиятда эркинлик, осойишталик, меҳр-мурувват мезонига айланмас экан, бундай жамиятда барқарорлик, эзгулик ва адолат, бунёдкорлик ҳукмрон бўлиши мумкин эмас. Чунки ижтимоий ҳаёт ва унинг биринчи бўғини оила аёлнинг фаоллиги, унинг масъуллигидан таркиб топади.

Юрт аёлларини нечоғли улуғласа, унинг ўзи ҳам шунчалик улуғланади. Шу нуқтаи назардан, монографияда аёлларни ижтимоий муҳофазалаш тушунчаси мазмун-моҳияти, унинг генезиси ва ривожланиш босқичлари ҳамда ҳуқуқий асосларига доир илмий-назарий қарашлар, шунингдек, хотин-қизларни ижтимоий ҳимоялаш жараёнининг диний ва дунёвий асосларини фалсафий жиҳатдан ўрганиш муҳим аҳамиятга эга.

1.1. Хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалаш тарихий генезиси, замонавий тамойиллари ва ҳуқуқий асослари

Бугунги кунда ўзига хос бўлган қизиқишлари, характер хусусиятлари, ёши, турмуш тарзи билан ажралиб турувчи аёлларни аҳолининг муайян ижтимоий-демографик гуруҳи сифатида ўрганиш кўпдан-кўп муаммоларни тўлароқ тушуниб олишимизда қимматли манба бўла олади. Шунини таъкидлаш зарурки, мазкур ижтимоий гуруҳ жинс белгисига кўра табиий равишда ажралиб турса-да, биологик бирликни, демографик қурамани билдирмайди. Мазкур ижтимоий гуруҳ ўз функционал белгилари, ижтимоий-психологик хусусиятлари, яъни ўзига хос эҳтиёжлари, қизиқишлари ва муносабатларига эга. Аёллар миллий-маънавий қиёфалари билангина эмас, турмуш тарзи билан ҳам ўзига хос хусусиятларга моликдир. Шу боис мустақиллик ва бозор ислохотларини босқичма-босқич амалга ошириш шароитида иқтисодий, ижтимоий-гуманитар фанлар, хусусан, фалсафа фани олдида ҳам назарий жиҳатдан тадқиқ этиладиган бир қатор муаммолар юзага келдики, уларнинг илмий-назарий ечимини топиш нафақат иқтисодий масалаларни ҳал қилишнинг, айти пайтда, халқимиз турмуш даражасини яхшилаш, уларнинг ҳаётий манфаатларининг ҳимоя кафолати ҳисобланади. Ана шундай муаммолардан бири ижтимоий ҳимоя, хусусан, аёлларни ижтимоий муҳофазалаш билан боғлиқ жараёнларни ўз ичига қамраб олади.

“Ижтимоий ҳимоя” тушунчаси бугунги кунда жамиятда пишиб етилган долзарб масала сифатида кўпгина тадқиқотчилар, хусусан, иқтисодчилар, социологлар, сиёсий фан соҳаси назариётчилари, психологлар томонидан тадқиқ этилиб, фундаментал

изланишлар амалга оширилаётганини эътироф этиш баробарида, айти шу соҳанинг таркибий қисми бўлган хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалашнинг миллий менталитетимиз билан боғлиқ жиҳатлари, хусусан, Ислом қадриятлари билан алоқадорлиги масаласи юзасидан ҳали-ҳануз жиддий тадқиқотлар амалга оширилмаганини қайд этиш зарур.

Маълумки, аёллар ҳуқуқлари масаласи кенг қиррали, муаммоли ва ўта мураккаб бўлиб, бу ҳолат тарихий даврларда ўзини турлича намоён этган. Шу билан бирга, унинг ижтимоий-сиёсий манфаатлар билан боғлиқ хусусияти ҳамisha сақланиб, гоҳ динга, гоҳида эса ҳуқуққа боғлаб ўрганилган.

Инсоният тарихига назар солсак, аёл ҳуқуқлари турли давлатларда, турли минтақаларда турли вақтда ва ҳар хил шаклларда намоён бўлиб, аёл ҳуқуқлари инсон ҳуқуқларининг ажралмас қисми сифатида ривожланган. Шунинг учун ҳам “аёл ҳуқуқларини ўрганиш мобайнида уни инсон ҳуқуқларининг универсал тушунчасидан ажратиб олиш нотўғри”⁴.

Кишилиқ жамияти ривожланиб боргани сари жамиятнинг аёлларга бўлган муносабати ҳам ўзгариб борган. “Лекин аёлга иккинчи даражали шахс сифатида қараш анъанаси ўз ўрнини мустаҳкам эгаллаб турибди. Антик даврдан то бугунги кунимизгача бу туйғуни тўлиқ тугатишнинг имкони топилмаган”⁵. Шунинг учун бўлса керак, Платон, Суқрот, Аристотель, Диоген каби файласуфлар ҳам аёл кишига “барча фожиаларнинг бош манбаи” сифатида қарашган ва бу фикрни асарларида ҳам зикр этишган.

Тарихий манбаларда ёзилишича, “ўрта асрларда аёлларнинг нафақат фуқаролиги, балки инсон боласи эканлиги ҳам шубҳа остига олинди. Хусусан,

⁴ Маткаримова Г.С. Халқаро ва миллий ҳуқуқда аёлларнинг гендер ва репродуктив ҳуқуқлари. – Т., 1998. – Б. 14.

⁵ Женщина в мифах и легендах. –Т.: Ёзувчи, 1992. –С.5.

Ницше аёлларнинг илондан, ғоздан, итдан ёки бошқа бирон ҳайвондан тарқалганини, лекин инсон зотига тааллуқли эмаслигини исботлашга ҳаракат қилган. Оврупаликлар аёлни иблиснинг томири, шарқликлар эса эркакларни дўзахга олиб тушувчи арқон, деб таъкидлаганлар”⁶. “Буюк инквизиция” даврида минглаб аёлларга “алвасти жодугарлар” деган тамға босилиб ўтда куйдирилди.

Қадимги Арабистон ярим оролида VII асргача – “жоҳилият даври”да⁷ аёллар жамиятда ҳеч қандай мавқега эга эмас эдилар. Уларнинг аҳволи шу даражада эдики, ҳатто, қиз боланинг туғилиши ота учун бахтсизлик аломати бўлса, ўғил боланинг туғилиши эса алоҳида бахтнинг белгиси, Аллоҳнинг оила бошлиғига кўрсатган илтифоти, деб ҳисобланган. Қизларга бўлган бундай муносабат, яъни ўғил туғилмасдан қиз бола туғилганидан ор қилиш каби одатлар аёлларнинг аҳволи ниҳоятда аянчли бўлганини исботлайди.

Жоҳилият даврида араблар аёлларни мулкларининг бир қисми деб ҳисоблаганлар. Шунинг учун бева қолган аёл ўлган эридан (мерос қолдирувчидан) ўғлига мерос бўлиб ўтган. Бу одат кўпроқ Яман қабилаларига хос бўлган.

Ислом дини ўзининг бағрикенг таълимоти билан ижтимоий муносабатларга туб ўзгаришлар киритган. Хусусан, жамиятда аёлларга бўлган муносабат ҳам Ислом дини ва қадриятлари туфайли ижобий тус ола бошлади.

Маълумки, ўша даврларда дунёнинг барча тараққий этган мамлакатларида аёллар, ҳаттоки,

⁶ Женина в мифах и легендах. –Т.: Ёзувчи, 1992. – С. 7.

⁷ Қадимги Арабистон тарихи ўрта аср араб адабиётида “жоҳилия” номини олган. “Жоҳилия” сўзи луғатда “жаҳолат”, “омилик”, “нодонлик” маъноларини аңглатса-да, тарихий термин сифатида у Арабистон тарихининг исломдан олдинги даври – VII асргача бўлган даврга нисбатан ишлатилади. Қаранг: Ҳасанов А. Қадимги Арабистон ва илк Ислом. Жоҳилия асри. – Т.: Тошкент ислом университети, 2001. – Б. 11.

инсонлик даражасидан ҳам махрум этилганди. Агар аёлларнинг жамиятдаги ўрни масаласини тарихий генезис асосида тадқиқ этадиган бўлсак, айнан Ислом дини зулматдан кейин чиқиб келган нурдек, хотин-қизларнинг ҳимоячиси ва халоскорига айланди. Чунки Маккада Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) арабларнинг жоҳилона одатларини қоралаган бир пайтда бундай оятлар ҳам нозил бўлган: «Қайси бирларига қиз (кўргани ҳақида) хушхабар берилса, ғазаби келиб, юзлари қорайиб кетар. У (қиз) ни камситган ҳолда олиб қолиш ёки (тириклай) тупроққа қориш (тўғрисида ўй суриб), ўзига хушхабар берилган нарсанинг “ёмон”лигидан (орият қилиб,) одамлардан яшириниб олур. Огоҳ бўлингизки, уларнинг бу ҳукмлари жуда ёмондир»⁸. Бошқа бир ўринда Қиёмат ҳолати тасвирланиб: “...Тириклайин кўмилган (ҳар бир) қиздан сўралганида, не гуноҳи учун ўлдирилган, деб”⁹, дейилган.

Бундай мисолларни Қуръони каримдан кўплаб келтиришимиз мумкин.

Ислом таълимоти ва аждодларимиз асарларида ушбу масалада ибратли фикрлар бўлишига қарамасдан, афсуски, ҳозирги кундаги жамиятимизда ҳам шунга ўхшаш қарашлар учраб турибди. Бу балки эски динлардан қолиб кетган қарашдир ёки бошқа ижтимоий, иқтисодий омилларга боғлиқдир. Шунга қарамасдан, Ислом таълимотида “қиз туғилиши барака бўлади, оилага хурсандчилик олиб келади”, деган ғоя илгари сурилади. Жобир ибн Абдуллоҳ (р.а.)дан ривоят қилинган ҳадисда айтилишича, “кимнинг учта қизи бўлиб, уларни ўз қўлида тарбия қилиб катта қилса, жаннатга кириши албатта муқаррардир”¹⁰.

⁸ “Наҳл” сураси. 5859 – оят.

⁹ “Тақвир” сураси, 89 – оят. Мансур А. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. – Т.: Тошкент ислом университети, 2004. – Б. 586. Кейинги ўринларда Қуръон оятлари таржималари ушбу китобдан келтирилади.

¹⁰ Имом Бухорий. Ал-адаб ал-муфрад (Адаб дурдоналари). / Таржимон, муқаддима ва изоҳлар муаллифи фил.ф.н. Шамсуддин Бобохонов. – Т.: Ўзбекистон, 1990. – Б. 39.

Муҳими, ижтимоий ҳимоя тушунчасининг ўзида энг аввало, ижтимоий мададга муҳтож қатламни, хусусан, аёллар ва болаларни қўллаб-қувватлаш устуворлик касб этиши лозим. Ана шу жараёни теранроқ таҳлил этиш учун, аввало, ижтимоий ҳимоя тушунчасига тарихий концепция сифатида ёндашиш зарур. Илмий манбалардан маълумки, умумсоциологик маънодаги ижтимоий ҳимоя концепцияси 1935 йилда АҚШда юзага келган¹¹.

Давр ўтиши билан кейинчалик халқаро меҳнат ташкилоти концепцияларида бу тушунча мазмуни бойитилган. Унга кўра, мамлакатнинг ҳар бир фуқароси ишсизлик ёки даромадини йўқотиши, шунингдек, унинг кескин озайиб кетиши боис иқтисодий неъматлардан маҳрум бўлишидан ҳимоя қилувчи чора-тадбирлар тизими ижтимоий ҳимоя, деб эътироф этилган.

Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш етарли даражада йўлга қўйилган барча давлатларнинг иқтисодий-ижтимоий ҳаётида ижобий ўзгариш ва ривожланиш кузатилган. Ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳолини, айниқса, аёллар ва болаларни муҳофазалашга доир назарий концепциялар яратишга эътибор қаратилди. Европа давлатларида ҳукм сурган ижтимоий-фалсафий назариялар асосида ҳам ижтимоий ҳимоя тизимини ўрганишга эътибор кучайди. Жумладан, француз олими Ансель Марк ўзининг “Новая социальная защита” китобида ижтимоий ҳимоянинг янги концепциясини яратди. Унинг фикрича, “янги ижтимоий ҳимоя жиноятчиликка қарши кураш жараёнини ишлаб чиқишда жиноятчи шахснинг биологик хусусиятларини қайта баҳолаш”ни¹² назарда тутди. Умуман, А.Марк ижтимоий ҳимоя ҳаракатини жиноятчиликнинг ижтимоий сабабларини ўрганиш билан изоҳлайди.

¹¹ Қаранг: Ўзбек миллий энциклопедияси. 4-китоб. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2002. – 6.90.

¹² Hhhj/www.TheTan-lucifer.ru/prefix/3/27.htm 1

Бугун бозор ислохотларини амалга ошираётган мамлакатларда ижтимоий ҳимоя тушунчаси замонавий иқтисод фанининг иқтисодий категорияси сифатида турлича талқин этила бошланди. Иқтисодчи олим В.А.Фролов уни “Ижтимоий ҳимоя – бу жамиятдаги иқтисодий самарадорликни ва сиёсий барқарорликни таъминлашга хизмат килувчи алоҳида ўзига хос иқтисодий-сиёсий тизим”¹³, деб таърифлайди. Аммо бу изоҳ ижтимоий ҳимоянинг мазмун-моҳиятини етарли даражада очиб бера олмайди.

Бизнинг назаримизда, ижтимоий ҳимоянинг маъноси Ю.Г.Одегов, Г.Р.Руденко, Н.Г.Митрофанов таърифида тўлароқ акс этган. Уларнинг фикрига кўра, “аҳолининг ижтимоий ҳимояси бу меҳнатга лаёқатсизлар ва аҳолининг ижтимоий заиф қисмига ижтимоий истеъмол фондларидан фойдаланишда имтиёз, пенсия, нафақа, стипендия сифатидаги бевосита моддий ёрдамни таъминловчи қонуний, ижтимоий, иқтисодий кафолатлар тизимидир”¹⁴.

Бу хусусда мамлакатимиз иқтисодчи олимлари ҳам концептуал назарий қарашларни илгари сурганлар. Жумладан, Д.Раҳимованинг фикрича, “ҳозирги жамиятда ижтимоий ҳимоя аҳолининг барча қатламларини – меҳнатга лаёқатли ва лаёқатсизларни қамраб олиши керак”¹⁵.

Файласуф олимлардан Л.Тангриев¹⁶ ижтимоий ҳимоя масаласининг ёшларга дахлдор жиҳатларини, И.Қосимов¹⁷ эса ижтимоий ҳимоянинг эҳтиёж ва манфаатлар билан уйғунлигини тадқиқ этишган.

¹³ Фролов В. Социальная защита в переходный период: республика и регионы / Науч.ред. док. экон.наук, профессор Д.Шавишвили. – М.: ИПЗ. 1992. – С. 54.

¹⁴ Рынок труда и социальное партнерство: Монография Ю.Г. Одегов, Г.Р. Руденко, Н.Г.Митрофанов. – М.: Хронограф, 1998. – С. 53 – 55.

¹⁵ Раҳимова Д. Ўзбекистонда кескин бозор ислохотларини амалга ошириш шароитида меҳнат салоҳиятини ривожлантириш ва фойдаланиш жараёнини бошқариш. – Т.: ТошДТУ, 2000. – Б.247.

¹⁶ Тангриев Л. Ёшлар сиекат субъекти: бандлик муаммоси. Фалс. фан. номз. дис... автореф. – Т., 2000. – 27 б.

¹⁷ Қосимов И. Бозор иқтисодиётига ўттиш шароитида эҳтиёж ва манфаатларни шакллантириш муаммолари. Иқт.фан.номз. дис... автореф. – Тошкент, 1999. – 23 б.

Мазкур тадқиқотларнинг таҳлилларига эътибор берилса, ижтимоий ҳимоя масаласи, айниқса, аёлларнинг манфаатларини муҳофазалашнинг иқтисодий-ижтимоий, сиёсий-маърифий ҳамда ҳуқуқий асосларига мазкур тадқиқот ишларида эътибор қаратилган бўлса-да, уларнинг ижтимоий ҳимоясида Ислом қадриятларининг ўрни ва аҳамияти хусусида махсус тадқиқотлар олиб борилмагани маълум бўлади.

Ҳолбуки, ижтимоий ҳимоя назарий жиҳатларининг шаклланиши кўп асрлик тарихга эга бўлиб, унда аёлларнинг манфаатларини ҳимоялаш масаласи динда ҳам, диний-ахлоқий қадриятларда ҳам, дунёвий илмда ҳам муҳим ўрин тутган. Бунга инсониятнинг энг қадимий ҳамда кўпмингйиллик тарихий манбалари гувоҳлик беради.

Инсоният жамияти шаклланишининг дастлабки даврларидаёқ табиатнинг энг нозик хилқати, айти пайтда, буюк яратувчилик, фидойилик тимсоли бўлган хотин-қизларга муносабат, уларга эҳтиром ўзгача бўлган. Ўша даврлардаёқ аёлларсиз ҳаётни, тараққиётни тасаввур қилиш қийин эди. Марказий Осиёнинг энг қадимги тарихий манбаси “Авесто”да бутун оламда эзгулик, адолат, яхшилик тимсоли бўлган Зардуштнинг волидаси Дугдова улуғланиб, унинг ҳаёти ва манфаатларини ҳимоялаш илоҳий каромат даражасида талқин этилган. “Кўҳна Хоразмдаги Спитама қавмининг сарбони Фарохиш хонадонида ойдек қизалоқ туғилди, – деб ёзади авестошунос олим Ҳамиджон Ҳомидий, – чақалоққа Дугдова деб ном қўйдилар. Ота-она фарзандини еру кўкка ишонмай, одамлар кўзидан пинҳон тутиб тарбиялай бошладилар. Қизча улғайган сари унинг сиймосидаги нур аллақандай соҳир қудрат касб этар, хонадонда қут-барака ортиб борар эди. Ниҳоят, ўн ёшга тўлгач, қиз онасидан сўрамай остона

ҳатлаб кўчага чикди – унга халқ назари тушди. Орада ғавғо кўтарилди. Баъзилар: “Бу қиз – “Паризод”, – деса, бошқалар: “Қиз нутфасини фаришталар она қорнига ўрнатиб кетган”, – дейди. Қабиҳ ниятли жоҳил кимсалар: “Бу жодулик тимсоли, у юртга қабоҳат келтиради, уни тошбўрон қилиб, ўлдириш керак”, – дейишади. Ота не қиларини билмай зор-зор йиғлаб, ҳолдан тойиб уйқута кетади. Тушида бир оқ кийимли мўйсафид келиб, унга: “Эй Фарохиш, ўрнингдан тур. Бу қизнинг қатлига йўл қўйма, ундан башариятни жоҳилиятдан қутқариб саодатга элтувчи ўғлон туғилади. Қизни раисга топшир”, – дейди-да, кўздан ғойиб бўлади. Уйқудан сесканиб турган Фарохиш ярим кечада қизини уйғотиб, кўхна Урганч яқинидаги туябоқар дўсти Спитама уруғининг раисиникига олиб боради. “Эй биродар, – дейди ота, – қизимнинг ҳаёти хавф остида, авом уни ўлдирмоқчи. Сен уни тутинган қиз қилиб ол, шояд у хонадонингга саодат келтирса”. Қизнинг юзида илоҳийлик аксини кўрган раис бу таклифни бажонидил қабул қилади”¹⁸.

Ана шу қиз улуғ Зардуштнинг онаси эди. Албатта, бу бир ривоят, аммо ана шу ривоятда икки муҳим ҳикмат яширинган:

- биринчиси, “Авесто”да аёлнинг илоҳийликка дахлдорлиги ва уни ҳар қандай хавф-хатардан ҳимоялаш;

- иккинчиси, аёл яратувчилик, эзгуликнинг бунёдкори эканлиги ҳақидаги ҳикматдир.

“Авесто”да меҳнат маъбудаси “Ардависура”, ҳосилдорлик маъбудаси “Анахита” аёл тимсолида тасвирланиши ҳам хотин-қизларнинг улуғлангани, оила ва ижтимоий ҳаётда уларни моддий ҳамда маънавий муҳофазалашга асосий вазифа сифатида қаралганини англатади.

¹⁸ Ҳомидий Ҳ. Зардушт // Тафаккур. – Тошкент, 2001. – № 1. – Б. 102 – 103.

Аёлларни эъзозлаш ва ҳурматлаш зарурлиги ҳақида биз юқорида тилга олган зардуштийлик динидаги куйидаги ўғитлар ҳам эътиборга молик: “Қизингни ақлли, тафаккури яхши кишига турмушга бер. Чунки ақлли ва тафаккурли киши худди ҳосилдор ерга ўхшайди, агар унга уруғ ташласанг, унумли ҳосил оласан”¹⁹. Қадимда бизнинг жасур аёлларимиз қоронғу кулбаларда қулдек ҳаёт кечириб қолмасдан, аксинча, жаҳонга доврўғ солиб, ҳукмронлик ҳам қилиб келганлигини англаб етдик. Антик давр адабиётида Эсхилнинг “Занжирбанд Прометей” трагедияси бунга яққол мисол бўла олади. Трагедияда скиф авлодлари “Шер юракли амазонкалар”²⁰ деб тасвирланади. Демак, Эсхил яшаган замонда амазонкаларнинг доврўғи Грециягача етиб борган. Хусусан, Эсхил ва унинг замондошларида катта таассурот қолдирган. Осиёлик жасур ва мард аёллар ўзларининг эрки ва келажаги учун курашган ва узоқ элларга машҳур бўлишган. Тарих саҳифаларида муносиб из қолдирган.

Буюк Бақтрия даврида мамлакатни бошқарув ишларида аёллар фаол қатнашиб, жангу жадалларда эркакларга елкадош бўлган. Чунончи, жасур сак аёли Зарина, массагет маликаси Тўмарис шулар жумласидандир. Қадимги юнон тарихчиси Геродотнинг ёзишича, ўша даврларда эркаклар билан аёлларнинг ижтимоий аҳволи тенг бўлган. Ҳатто хотин-қизлар эркакларга қараганда кўпроқ ҳуқуққа эга бўлганлар²¹. “Авесто”нинг “Дехқончиликнинг фойдаси” ҳақидаги бобида бундай дейилади: “О, моддий дунёни, ҳақиқатни яратувчи! Заминдаги энг муҳтарам манзил қайси гўшадир?” Бу саволга Ахурамазда бундай дейди: “Инсон уй тиклаб, оловга ва оиласига, хотини ва

¹⁹ Хомидий Х. Зардушт // Тафаккур. – Тошкент, 2001. – № 1. – Б. 98.

²⁰ Эсхил. Занжирбанд Прометей. – Т.: Ф. Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1978. – Б. 39.

²¹ Жавлиев Т. Аъёналар – ҳаёт сабоғи. – Тошкент, 1992. – Б. 46 – 47.

фарзандларига, подаларга ўрин ажратиб берса, ем-хашак кўп бўлиб, хотин ва фарзандлари фаровон яшаса, уйида эътиқоди собит, олови алангали, бошқа нарсалар ҳам мўл-кўл бўлса, ўша манзил мухтарамдир”²². Эътибор берилса, Ахурамазда ўз жавобида “Хотини ва фарзандлари” деган фикрни таъкидлайди. Мана шу ҳолатнинг ўзи ҳам ушбу қадимий манбада аёлга, онага ғоят катта эътибор билан қаралганини, оилавий турмушда уларнинг бекаму кўст яшаб, фарзандларини тарбиялашига, уларнинг ижтимоий фаоллигини таъминлашга алоҳида масъулият билан ёндашилганини англатади. Масалан, немис олими Морганнинг фикрича, тарихнинг ҳар бир босқичида аёллар мавқеининг муайян даражаси ўзига хос бўлган. Тарихий йўлнинг бошида она ҳукмдор бўлиб, бунда она оила бошлиғи бўлган. Уруғ кенгашидан у бирламчи овоз ҳуқуқига эга бўлган. Қиролича ва ҳукмдор аёллар, Мисрдаги сингари ўғиллари шоҳ бўлганда ҳам, она ҳукмдор бўлган. Тарихнинг айна шу даври – матриархатда аёлларга оид характер устун бўлган асарлар пайдо бўлган. Чунончи, Астрата, Деметра, Церера, Патона, Изиди, Фригга, Фрейя, Герда, Тўмарис ва ҳоказо номлар шу тариқа пайдо бўлган. Аёл дахлсиз ҳисобланган. Модаркушлик (онани ўлдириш) энг оғир жиноят ҳисобланиб, унинг учун барча эркаклар ўч олишлари талаб қилинган. Аёлларни ҳимоялаш эркакларни мардликка даъват этган. Қадимги халқлар: бобилликлар, ассирияликлар, мисрликлар, юнонларда эрамиздан олдинги даврда, италияликларда эса Римга асос солингунча шундай бўлган. Геродотнинг ҳикоя қилишича, “Оналик ҳуқуқи ҳукмрон бўлган даврда тинчлик ҳукм сурган, қабилалар бир-бирини ўзаро ҳурмат қилган. Аёл, агар зарур деб ҳисобласа, урушни тўхтатиш-тўрғисида буйруқ

²² Ўша жойда. – Б. 4.

ANDIJON MASHINASOZLIK INSTITUTI

AXBOROT - RESURS MARKAZI

17

INV МОН-5408с

бериш қудратига эга бўлган. Скифларда эса зарур бўлиб қолган ҳолларда аёллар жангда қатнашганлар. Шундай одат ҳам бўлган: қиз бола камида битта душманни ўлдирганидан кейингина турмушга чиқа олган”.

Эътибор берилса, мазкур муносабатлар аёлларни ҳимоялашнинг ҳуқуқий негизи ўша даврларда яратила бошлаганидан далолат беради. Эски уруғчилик тузуми емирилиши бошлангач, аёлларнинг таъсири ва мавқеи ҳам аста-секин пасая боради. Меҳнат ва вазифалар тақсимооти ҳам бунга ёрдам беради. Эркаклар аста-секин меҳнат қуроолларинигина эмас, балки хотинга, фарзандларга, чўриларга (янги ерларни босиб ола бошлагач, асирларга) берилган ҳуқуқларни ҳам тортиб ола бошлайди.

Тарихий маълумотларга кўра, Исломдан аввалги самовий дин вакиллари аёллар ҳақида кўп баҳс юритишган ва ниҳоят, аёллар эркакларга хизмат қилиш учун яратилган, деган қарорга келишган.

Арабларда эса аёлларга муносабат ундан ҳам ёмон бўлган. Оилада қиз фарзанд туғилса, иснод деб билиб, уни тириклайин кўмиш ҳоллари ҳам бўлган. Ўша даврда жоҳилият ҳукмрон бўлиб, кишилар орасида “Ўғил – бойлик, қиз – дардисар”, “Қиз бола ортиқча юк”, “Қиз туққунча, тош туққан афзал, чунки тошдан девор қуришда пойдеворига ишлатиш мумкин”²³ деган фикрлар кенг тарқалган бўлиб, агар қариндошларда қиз дунёга келгудек бўлса, ўша хонадонга укки (бой ўғли) макон қурди, деган ҳулосага келинган. Маълумки, укки (бой ўғли) вайроналарда яшаганлиги боис, унга бахтсизлик тимсоли сифатида қаралган.

Башариятни жаҳолат зулматидан маърифат нурига олиб чиққан сўнгги илоҳий дин – Ислом барча

²³ Вагабов М. Ислам и женщина. – М.: Мысль, 1968. – С.24.

инсонлар зурриёти, жинсидан қатъи назар, Аллоҳ олдида тенг ҳуқуқли эканлигини эълон қилди. Ислом динининг муқаддас манбаи – Қуръонда туғилган қиз болани тириклайин кўмиш қатъиян ман қилинди. Бу нарса жуда муҳим бўлиб, Қуръонда нима олдин зикр қилинса, унда бир ҳикмат бўлади, ана шу ҳикмат том маънода аёлларни эъзозлаш, уларни ижтимоий маънода ҳимоялашни ўзида мужассам этган. Хотин-қизларга муносабат ҳадиси шарифда ҳамда шариат аҳкомларида ҳам батафсил баён этилган. Шу билан бирга, бу муносабатнинг баъзи жиҳатлари мутахассис олимлар томонидан турлича таҳлил этилган.

Мисрдаги Ал-Азҳар университети фикҳшунос олимаси, доктор Суад Солиҳ мусулмон аёлининг ўз оиласи доирасида ва жамиятда мукаммал ўрин олишида ғов бўлаётган иллат ва сабабларни қуйидагича баён қилади: “Афсуски, аёлларга муомалада динимиз тарихидан узоқлашилди. Зеро, жамиятда аёлни қоронғу жаҳолатга, ёлғизлашга ва чўриликка боғланган тунд ривоятлар, тўқима ва ё шунга яқин “ҳадис”лар тарқалди”²⁴.

Таниқли турк исломшунос тадқиқотчиси Баҳрия Ўчоқ ўзининг “Мусулмон давлатларида аёл ҳукмдорлар” номли монографиясида фан ва адабиёт, санъатдаги каби аёллар барча саҳада ўз номларини абадийлаштирганларини тилга олиб, қуйидагиларни ёзади: Кўпгина Европа тадқиқотчилари аёлларнинг Ислом жамиятидаги мавқеини нотўғри тушуниб, асрлар давомида хотинларни эркакларнинг қули ёки девор орти (ичкари)даги хизматкори сифатида талқин этадилар.

Ҳолбуки, улар ўзининг ҳуқуқий мақомини Европа аёлларига қараганда анча илгарироқ англаб етишган. Мусулмон аёли ўзининг савдодаги ва мулкий

²⁴ Қаранг: Суад Солиҳ, Мусулмон аёли // Хидоят. – Тошкент, 2001, – № 12. – Б. 18–20.

тақсимотдаги улуши, жамиятдаги ўрнини яхши билган»²⁵.

Хотин-қизларнинг ана шундай фаоллигига сабаб бўлган омил эса уларнинг фидойилиги, теран ақлу заковатга, тadbиркорликка мойиллигидир. «Аёлнинг ақли жозибалидир, – деб ёзади немис файласуфи И.Кант, – эркакнинг ақли теранроқдир, аммо бу дегани аёл ақлининг ноқислиги маъносида эмас, балки ноўрин хатти-ҳаракатлардан сақланишда аёл жозибасининг устунлиги, унинг фидойилиги, барқарорлиги маъносида ишлатилади. Ҳеч қандай «керак» деган нарсага, ҳеч қандай мажбурловга аёл тоқат қила олмайди. У нима қилган бўлса, ўзига ёққанлиги учун қилади»²⁶.

Юқоридаги тадқиқотчиларнинг фикрига чуқурроқ назар ташласак, гўёки, айтилаётган фикрлар хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалашга дахлдор масалалардан анча йироқ, манتيкий алоқадорликка эга бўлмагандек тасаввур беради кишига. Аммо аёллар масаласининг, уларнинг муҳофазасини таъминлашнинг тарихий асосларини ўрганишнинг айтилган фикр-қарашларга боғлиқлиги шундаки, ўтмишда аёлларга берилган имконият билан уларнинг ҳуқуқини чеклаш, қадрини менсимаслик орасидаги тафовутни аниқлаб олиш, унинг асл сабабларини ўрганиш, тарихий ўтмишда аёллар муаммосидаги реал воқелик билан ундаги зиддиятларни таҳлил этиш учун ҳам ўзаро қиёслаш, солиштириш зарурияти юзага келади. Маълумки, барча даврларда жамиятдаги ўрнатилган тартиб-қоидалар, қонуний асослар, диний-ахлоқий нормалар, муайян кучлар, ҳукмрон табақалар манфаатидан келиб чиқиб ўзгартирилган, ана шу ўзгаришлар кейинчалик

²⁵ Уочок Б. Женщины – правительницы в мусульманских государствах. – М., 1982. – С.128.

²⁶ Гулыга И. Кант. – М., 1981. – С.65.

ўша жамият учун амал қилиниши шарт бўлган қонуният ва меъёрга айланган. Дунёвий турмуш тарзида ҳам, Ислом қадриятларида ҳам ана шу меъёрларга амал қилинган.

Ўз навбатида Ислом динида аёлларнинг нуфузини кўтариш, уларни қўллаб-қувватлаш, эъзозлаш масаласида кўплаб умуминсоний ғоялар илгари сурилган бўлса-да, диннинг эволюциясида жамият ҳаётида ўзгаришлар таъсирида муайян салбий қарашлар, аёлларга диний-исломий маърифат асосида эмас, кўп ўринда жаҳолат, хурофот иллатлари асосида муносабатда бўлиш оқибатида уларнинг манфаати, жамиятдаги мавқеи ва нуфузига путур етказилди.

Фитратнинг мулоҳазаларидан чиқадиган хулоса шундаки, фақат аёллар эъзозланган, муҳофазаланган жамиятгина фаровонлик, гуллаб-яшнашга дахлдор саналади.

1926-27 йилларда бошланган “Хужум” кампанияси аёллар ўртасида саводсизликни бартараф этиш билан бирга, кўхна миллий урф-одат ва анъаналарни ҳам инсонлар онгидан олиб ташлашни ўз олдига мақсад қилиб қўйган эди. Кампания Ўзбекистон, Тожикистон, Қозоғистон ва бошқа қўшни минтақаларда кенг фаолият олиб бориб, аёлларни кечки мактабларга, саводхонлик курслари ва тўғарақларга жалб этиш билан бирга, янгича фикрлаш ва янгича ҳаёт тарзига ташвиқот қила бошлади. 1926-27 йиллардан аёллар кенг миқёсда ишлаб чиқариш ва саноатнинг барча соҳаларига жалб қилина бошладилар. Бу, аввало, “Хужум” ва худосизлар кампанияларининг фаолияти билан боғлиқ эди. Бир томондан, хотин-қизлар асрлар давомида шаклланиб келган миллий урф-одат ва қадриятларидан озод қилинган бўлса, иккинчи томондан, кенг меҳнат қилиш имконияти туғилади.

Совет Иттифоқи аёлларнинг эркаклар билан тенг ҳуқуқли бўлганини рўқач қилиб, аёллардан яхши самара берадиган ишчи кучи сифатида фойдаланишга қарор қилади. Аёллар аввал хотин-қизлар ўртасида тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориш ва ўқитувчилик вазифаларини бажарган бўлсалар, кейинчалик улар қишлоқ хўжалиги ва оғир-енгил саноатларга ҳам жалб қилинадилар.

Шу билан бирга, миллий урф-одатлар ва қадриятлар эскилик сарқити, жамиятдаги иллат деб баҳоланиб, уларга қарши уруш эълон қилинди. Жойларда фаоллар иштирокида йиғилишлар ўтказиб, кенг миқёсда паранжи ташлаш операцияси олиб борилади. Советлар томонидан олиб борилган бундай бир томонлама сиёсат оқибатида минглаб оилалар ичида низо чиқади ва инсонлар онгида норозилик кайфияти кучаяди. Бу, аввало, ўзини мусулмон ҳисоблаган халқнинг миллий ғурур ва ифтихорига тегиш билан бирга, уни камситар ва оёқости қилар эди. Бунга далил сифатида ўша йиллари Сурхондарё вилоятида рўй берган бир воқеани эслаш kifоя: оддий ўзбек оиласидан чиққан Зарифа исмли аёл ҳамқишлоқлари ва маҳаллий совет органларининг ташвиқоти таъсири остида паранжисини ташлайди ва қишлоқ клубида очилган саводхонлик тўғарагига қатнай бошлайди. Бундан қаттиқ ғазабланган турмуш ўртоғи аёлини ўлдириб, қишлоқ қизил клубига ўт қўйиб юборади²⁷.

Ўз навбатида шуни ҳам таъкидлаш лозимки, аксарият аёллар бундай янги ҳаракатларга умуман қўшилмайдилар ва бундай ишларни ўзларига эп кўрмайдилар. Сабаби, дин Туркистон аёллари ҳаётининг ажралмас қисмига айланган бўлиб, улар маиший турмушдаги ҳар қандай янгилик ва ўзгаришни динга қарши чиқиш деб ҳисоблаганлар.

²⁷ Қаранг: Иброҳимов М. Туркистон тарихига бир назар. – Т.: Мовароуннаҳр, 1996. – Б. 34.

XX асрнинг бошларида Тошкентда яшаган рус этнографи В. Алексеев маҳаллий халқнинг урф-одатларини ўрганиш жараёнида “Тошкент аёлларининг ҳаёти бутунлай диний қобикда экан”²⁸лигини алоҳида қайд қилиб ўтади. Сўзининг исботи сифатида у мусулмонлар ҳаётида учрайдиган ҳар қандай маросимларга диний тус берилиши ва унда аёллар иштироки зарурий бўлишини келтиради. Масалан, тўй, аза, мавлуд, бешик тўйи, фотиҳа тўйи, ҳайит байрамлари каби маросимларни, асосан, аёллар ташкиллаштиради. Улар орасида етакчи бўлган аёл ўз қарорини барчага сингдиради. Бундай ҳолларда аёллар психологиясида дин, асосан, ўзи билан боғлиқ турли маросимларни, асрлар давомида шаклланиб келган маросим ва анъаналарни тўғри ва аниқ тартибда ўтказишдан иборат бўлиб қолади. Баъзан иш шу даражага бориб етадики, бажарилиши лозим бўлган маросимда бирор камчилик ёки хато учраса, буни диндан ташқари, деб ҳисоблайдиган аёллар ҳам учрайди. Аслида, у ҳолатларнинг соф илмий динга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Этнографлар бундай ҳолатни “дин ва маиший ҳаётни ўзаро ҳаддан ташқари аралаштириб, нотўғри ва сунъий бўлган синкретик ҳолатнинг юзага келиши” деб ҳисоблайдилар²⁹.

Тарихдан маълумки, XX асрнинг бошларида жаҳоннинг бир қанча йирик давлатлари, жумладан, Германия, Англия ва Россия Ўзбекистонни ўз сиёсий хариталарига қўшиб олиш ҳаракатида бўлганлар. Чор Россияси ўз сиёсий мақсадларини амалга оширишда минтақадаги халқнинг миллий менталитетини ўзгартириш пайига тушади. Бунда махсус дастурлар ишлаб чиқилади ва тезлик билан амалга оширила бошланади. Улардан бири хотин-қизларни миллий

²⁸ Алексеев В. Сравнительная этнография народов Средней Азии. – М., 1986. – С. 26.

²⁹ Fletcher W. Soviet Believers: The Religions Sector of Population/ Lawrence. 1981. – p.67.

урф-одатлардан воз кечтириш ва Европача турмуш тарзини сингдиришдан иборат эди. Оила жамиятнинг асосий бўлаги бўлганлиги сабабли, ундаги ҳар бир ўзгариш бевосита жамият ва давлатга таъсир қилиши ҳам табиийдир.

“Хужум” кампанияси эришган натижалардан сўнг Совет Иттифоқи таркибига киритилган Ўзбекистонда аёлларни ишлаб чиқаришга кенг жалб қилиш бошланади. Тез орада мамлакатда динга қарши кураш авжига чиқади. Миллий урф-одатлар ва анъаналар, Ислом ва шариат аҳкомлари эскилик сарқити деб эълон қилинади.

Бундай янгиликларга қарши чиққан инсонларга эса қаттиқ жазо берилиб, улар жамият ва халқ душманлари деб эълон қилинадилар. Собиқ Иттифок даврида “Хотин-қизлар масаласи” тоталитар тузум мафкурасидан келиб чиқиб ҳал этилган. Ҳукмрон коммунистик партия томонидан оқ-қора схема эътироф этилади: шўро даврига қадар кечган хотин-қизларнинг қора ўтмиши ва шўролар давридаги бахтли-саодатли ҳаёти. Фақат партиягина хотин-қизларнинг фаровон ҳаётини таъминлаши ва ижтимоийлаштириши мумкин, деган ақида инсонлар онгига сингдирилиб, уларнинг янгича турмуш тарзлари қатъиян белгилаб қўйилди. Коммунистик партия раҳбарлари минтақа халқлари асрлар давомида эътиқод қилиб келган Ислом динини ўзлари учун душман деб билиб, асосий эътиборни анъанавий турмуш тарзи ва мусулмон хотин-қизларнинг маиший ҳаётини тубдан ўзгартиришга қаратадилар. Худди шу нуқтаи назарга кўра, хотин-қизларга бўлган қизиқиш ортди ва эски урф-одатларга қарши кураш бошланади. Бу курашда ҳар қандай қурбонлик эвазига бўлса-да, ғалабага эришиш мақсадга айланади. Янги тартибда

Ўтказилган ислохотлар кўп сонли эксцесслар билан бирга олиб борилгани ҳамда мамлакатнинг Европа қисмига қараганда кўпроқ драматик тус олгани икки ҳолатнинг бир-бири билан қоришгани билан изоҳланади: бири – Шарқ хотин-қизларининг европаликларга нисбатан кўпроқ эзилиб, зулм-ситам кўрганликлари ва ижтимоий онгининг, бир томондан, хотин-қизларнинг жамиятда тутган ўрни ва ролига қарашлари ва муносабатининг қайта кўриб чиқишга ҳали тайёр эмаслиги; иккинчиси – янги ҳокимиятнинг буни истамаслиги.

Туркистон АССРда шўро ҳукуматининг дастлабки йиллариданоқ умумий қонунга қўшимча тарзда қалинни олиб ташлаш, никоҳ ёшини қайта кўриб чиқиш (қизлар учун 16 ёш, ўғил болалар учун 18 ёш), ёш қизларни турмушга узатиш ва кўп хотинлилик учун жазо қонунлари киритилди³⁰. Ўша даврда Ўрта Осиё республикаларида хотин-қизларни ҳимоя қилиш ҳуқуқларига доир бу ҳолат ўша пайтдаги Конституцияга киритилган эди. Унда шундай дейилган: "Хотин-қизларни озод қилишнинг ушбу ҳолатига қаршилик қилиш (ёш қизларни турмушга бериш, қалин олиш, аёлларни қишлоқ хўжалик ишлари ва саноат ишлаб чиқаришга жалб этишларига қаршилик кўрсатиш, таълим олишига, давлат бошқаруви ва жамият сиёсий ҳаётида қатнашишларига қаршилик кўрсатиш) қонун томонидан ман этилади³¹.

Партия кўрсатмаларига мувофиқ, хотин-қизларнинг камситилиш тажрибаси асосан Ислом билан боғлиқ ҳолда олиб борилади, аслида эса, шариат ва одоб-ахлоқнинг айрим қоидалари аллақачон миллий менталитетнинг таркибий қисмига айланиб бўлган,

³⁰ Муравьёва Н.М. Ўзбекистон хотин-қизлари ижтимоий мақомини юксалтириш. – Т., 2004. – Б.27.

³¹ Тўхтажўаев М. Коммунизм шиорлари ва ислом қонунлари оралиғида. – Т., 2002. – Б.106.

бу анъаналар миллий хусусиятларга дахлдор эмас эди. Шўро Шарқида хотин-қизларни озод қилишнинг ижтимоий йўриғи қатор фаол ва оммавий тадбирлар сирасида амалга оширилди, дастлабки йилларда оммавий равишда паранжи ташлаш ва чиммат ёқиш амалга оширилди. “Хужум” кампанияси 1926 йилда бошланган бўлса, 1927 йил оммавий равишда паранжи ташлаш йили деб эълон қилинади. Ўта зиддиятли ва фожиаларга тўла курашлар ҳамда шахсий фожиаларга сабаб бўлган ушбу ҳаракатга хотин-қизларни озод қилишнинг умумпартия ва умумиттифоқ миқёсидаги кураши рамзи деб қараш ҳам мумкин. Ушбу кампаниянинг ўзи кўп ҳолларда саҳнавий тарғибот-ташвиқот тусини олиб, вақти-вақти билан мазкур ҳаракат қатнашчиларига нисбатан адолатсизлик содир бўлар эди³².

1919 йил июнида Туркистон МК компартияси қошида ишчи ва деҳқон хотин-қизлар бўлими тузилди, унинг шундай бўлимлари вилоят, шаҳар, уезд, район партия комитетларида ҳам ташкил қилинади. Уруш ва қийинчилик даврларига қарамасдан, юзлаб фаоллар хотин-қизлар орасида кенг миқёсдаги тарғибот-ташвиқот ишларини олиб борадилар. Хотин-қизлар бўлимлари паранжи ташлаш, аёлларнинг турмушларидан ажралишларини қўллаб-қувватлайдилар. Ҳокимият хотин-қизларни “озод қилишнинг” режалари ва ҳисоботларида шошилиб, паранжи ташлашни айнан қурултойларнинг очилиши, конференциялар ўтказилиши каби шўро даври байрамлари кунларига тўғри келади. Бу соҳада вазифа бажарилганини чиройли тарзда эълон қилиш муҳим эди. Масалан, 1927 йил 8 мартда биргина Ўзбекистоннинг ўзида (Тожикистон автоном

³² Сухопаров А. Советское мусульманство: между прошлым и будущим. Общественные науки и современность. – Т., 1991. – С.44.

республикасини қўшган ҳолда) 90 мингта хотин-қизлар паранжиларини ташлайдилар.

Ўзбекистонда юз мингга яқин хотин-қизларнинг паранжи-чачвон ташлаши (1926 йил охиридан 1927 йил май ойигача) худди шу йўл билан амалга оширилади. Мана шу тадбир ўтказилгач, хотин-қизларга уларнинг эркин, бахтли ҳаёт йўлига чиқиб олганликлари уқтира бошланади. Анъана ва қадриятларга нисбатан бундай жўнгина ёндашув хотин-қизларнинг эрлари, қариндош-уруғлари ва урф-одатлар тарафдорлари томонидан ваҳшийларча ўлдирилишига олиб келади.

Совет иттифоқи олиб борган мазкур “кампания” мусулмон оилаларида умум қабул қилинган пойдеворни бузиб ташлади ва мусулмон эркаклар, оила бошлиқларининг ғурури ва нафсониятини ер билан битта қилиб, уларни таҳқирлайди. Табиийки, бундай ҳолат оммавий равишда тушунмовчилик ва ўзаро зиддиятлар бўронини келтириб чиқаради. Паранжи-чачвонини ташлаб, асрий урф-одатларга қарши чиқишга журъат этган хотин-қизлар зўрлик қурбонига айланди; юзлаб хотин-қизлар ўлдирилди, камситилди ва хўрланди³³.

Кечагина “Хужум” ҳаракатини сиёсий “кампания” сифатида баҳолаб, мусулмон Шарқи аёлларининг озод бўлиши ва келажакда гуллаб-яшнаб, олға интилишлари йўлида асосий роль ўйнаганини таъкидлаб келган тарихчилар бугунга келиб мазкур ҳаракатни салбий томондан баҳолаб келмоқдалар. Масалан, собиқ СССРда хотин-қизлар масаласини ўрганган айрим соҳа мутахассислари “Хужум” ҳаракати ҳақида бундай ёзади: “Хужум” ҳаракатини олиб боришда ҳаддан ошиб кетиш ҳоллари кузатилган, маънавий

³³ Алимова Д.А. Женский вопрос в Средней Азии. История изучения и современные проблемы. – Т.: Фан, 1991. – С.71.

қадриятлар ҳисобга олинмаган. Бунга оддий инсонлар ҳам тайёр эмас эдилар. Бир пайтнинг ўзида Тошкент шаҳри ва унинг атрофидаги туманларда аёллар ўртасида атеистик ҳаракат ҳам бошланади. Асрлар давомида маълум қонун-қоидаларга бўйсуниб яшаган мусулмон ўзбек аёллари эндиликда эркаклар билан тенг ҳуқуқли бўлдилар, улар социалистик жамият қуриш йўлида олға қадам ташлаб, меҳнат қилишлари зарур, дин эса бу йўлдаги монельлик ва эскилик сарқитидан бошқа нарса эмас, шунинг учун ҳам ундан иложи борица тезроқ воз кечиш керак, деган ғоя илгари сурилади. Аммо хотин-қизлар орасидан даҳрийларни етиштириб чиқариш унчалик осон кечмайди. Сабаби аёллар эркакларга қараганда анъанавийликка, яъни традиционализмга кўпроқ мойил бўладилар. Тан олиш керакки, 20-йилларнинг охири, 40-йилларнинг бошига қадар хотин-қизлар орасидан илғор замонавий кадрлар етишиб чиқади ва улар ижтимоий ҳаётнинг деярли барча соҳаларида самарали меҳнат фаолиятини олиб борадилар. Аммо улар гарчанд шароит мажбур қилганида ўзларини даҳрий деб тан олсалар-да, кундалик турмушга алоқадор ишларда анъанавий урф-одатлардан асло воз кечмайдилар³⁴.

Республикамиз олимлари томонидан аёллар ва болаларнинг ижтимоий ҳолатига бағишланган тарихий тадқиқотлар натижасига қараганда, аёллар меҳнатидан аёвсиз фойдаланиш (эксплуатация қилиш) Марказий Осиё ҳудудида XIX аср охирига қадар давом этган. Тарихий архивлардаги ҳужжатларнинг далолат беришича, Бухоро хонлигига тортиқ қилиш учун сотиб олинган ва келтирилган қизлар ҳақида 12 жилдли ҳужжатлар тўплами мавжуд. Бухорода

³⁴ Гордон-Полонская Л.Р. Зарубежный Восток: религиозные традиции и современность. – М., 1983. – С.83.

аёлларни сотиш ва сотиб олишга мўлжалланган яширин бозорлар мавжудлиги ҳам мазкур ҳужжатларда ўз аксини топган.³⁵ Бундай вазиятда аёлларнинг жамиятдаги ўрни, мавқеи жуда паст бўлиши, уларнинг ҳуқуқий манфаатларини ҳимоя қилишга дахлдор қонунлар мавжуд эмаслиги, мавжудлари эса уларнинг манфаатларига йўналтирилмаганлиги яққол кўзга ташланади.

Айни пайтда кўпгина тарихий манбалар аёлларнинг мулкка бўлган ҳуқуқи ҳам ҳимояланмаганлигини тасдиқлайди. Масалан, Хива хонлиги девонхонаси ҳужжатлари ўрганилганда, аёллар ва болаларнинг боқувчиси бўлган оиладаги отанинг вафотидан кейин унинг мулки меросхўрларига берилмасдан арзон-гаровга сотилганлиги ёки марҳумнинг қарзи эвазига олиб қўйилганлиги қайд этилган³⁶.

Аҳоли томонидан қозиларга мазкур масалада берилган шикоятлар жавобсиз қолган. Аксарият ҳолларда улар томонидан ноқонуний ҳал этилган.

Оғир иқтисодий танг ҳолат аёллар ва болаларни қарздорлик исканжасига солиб қўяр, аёллар йирик феодаллар қўл остида 30 йил давомида 60 тилла ҳажмдаги тўлов бадалига ишларди. Баъзи ҳолларда эса бу бадални тўлай олмай, болаларнинг нобуд бўлиш ҳоллари ҳам учраб турар эди³⁷. Ўша даврдаги тарихий ҳужжатларнинг гувоҳлик беришича, қулчиликни рағбатлантирувчи соҳалар, ҳатто расм-русумлар шаклланган бўлиб, қарздор бўлган оилада хотин-қизларни мажбурий бошқа кишига турмушга бериш ёки арзимаган рағбатлантириш тарзида инъом этиш каби ҳолатлар одатий турмуш тарзига айланган эди.

³⁵ Қаранг: Ерохин Л.Д., Буряк М.Ю. Международное уголовное право: Учебник. – М.: Наука, 1999. – 119 с.

³⁶ Ислам и женщина Востока (история и современность) / Ред.коллегия: М.М.Хайруллаев, М.У.Усманов, Н.И.Ибрагимов, Ф.Г.Салимова. – Тошкент, 1990. – С.62–70.

³⁷ Халова Э. Историко-правовой анализ борьбы с вербовкой женщин и детей для эксплуатации. // Ижтимоий фикр. – Тошкент, 2007. – №3. – Б. 86.

Таҳлиллар шуни кўрсатдики, Марказий Осиё, хусусан, Туркистонда хотин-қизлар масаласидаги ноҳолис муносабат ўзининг тарихий илдизлари, ижтимоий-сиёсий моҳияти билан жаҳон мамлакатларидаги аёлларга муносабатнинг бутунги ҳолатига ҳамоҳангдир.

Бинобарин, ҳозирда ҳам хотин-қизларнинг ижтимоий ҳимояси масаласи нафақат регионал хусусиятга, айти пайтда, глобал моҳиятга ҳам эга бўлиб бормоқда. Хусусан, аёллар ва болаларни зулм ўтказиш учун ёллаш ёки уларни сотиш каби бутунги кундаги воқелик ана шу хусусиятлар билан боғлиқ. Халқаро ҳуқуқий актларда бундай негатив ҳолатлар «trafficking in persons» деган луғавий ибора билан ифодаланиб, у бизнинг тилимизга ўтирилганда “одам савдоси” деган тушунчани беради³⁸.

Одам савдосининг асосий объекти кўпроқ аёллар ва болалар бўлаётганлиги сир эмас. МДХ олимлари Л.Д.Ерохина ва М.Ю.Бурякларнинг фикрича, “Одам савдоси қулчиликнинг шаклларида бири бўлиб, у ўз доирасига энг заиф ва ҳимоясиз қисм – аёллар ва болаларни қамраб олади». Муаллифлар таъкидлаганидек, «Аёллар савдоси» билан «фоҳишабозлик»ни ҳеч қандай ҳолатда аралаштириб, айнийлаштириб бўлмайди. Одам савдоси, хусусан, аёллар савдоси ўзининг ҳар хил кўринишларига эга бўлиб, уй қуллиги, мажбурий никоҳ каби омиллар туфайли ҳам юзага келади.

Аёллар савдосидаги сексуал мақсаддаги савдо фаолияти глобал ҳодиса бўлиб, унинг турли шакллари мавжуд. Бошқа бир тадқиқотчилар И.И.Лукашок ва А.И.Ноумовлар нуқтаи назарича, аёллар савдоси туфайли уларнинг сексуал эксплуатация ва бошқа мажбурий ишларга жалб қилиниши ўз моҳиятига кўра қулчиликдан фарқ қилмайди³⁹.

³⁸ Қаранг: Ерохин Л.Д., Буряк М.Ю. Международное уголовное право: Учебник. – М.: Наука, 1999. – 119 с.

³⁹ Қаранг: Ерохин Л., Буряк М.Ю. Международное уголовное право: Учебник – М.: Наука, 1999. – 121 с.

Айнан мана шу ижтимоий иллатлардан хотин-қизларни ҳимоя қилиш мақсадида халқаро конвенциялар, ҳуқуқий ҳужжатлар яратилган. Жумладан, МДҲ давлатларидан Россия, Белоруссия, Украина Республикалари яқиндагина ўзининг жиноят қонунчилигига мазкур масалада тегишли боблар киритди. Ўзбекистон Республикасида бу жиноят турига қарши жиноят қонунчилигининг 135-моддасида жиноий жавобгарлик ҳолатлари кўрсатилган⁴⁰.

Бундан ташқари, Республикамиз аёллари ҳуқуқини ҳимоялашга хизмат қилувчи бир қатор халқаро ташкилотларга ҳам аъзо. Ўзбекистон Марказий ташкилотининг “Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги Конвенцияси”га қўшилди.

1995 йилда “Тинчлик, тараққиёт ва тенглик” шиори остида Пекин шаҳрида ўтказилган Бутунжаҳон хотин-қизларининг IV конференциясида мамлакатимиз хотин-қизлари вакиллари иштирок этиб, хотин-қизлар аҳволини яхшилашга қаратилган Пекин декларацияси платформасига қўшилдилар. Шу асосида Республика хотин-қизларининг ҳуқуқий ва ижтимоий муҳофазасини кафолатловчи ҳукумат даражасидаги “Ўзбекистон Республикаси хотин-қизлар масалалари бўйича концепция ва дастурий ҳужжатлар” ишлаб чиқилди.⁴¹

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 46-, 63-, 66-моддалари ҳамда махсус қонунларда хотин-қизларнинг ижтимоий ҳимоясини таъминлашнинг ҳуқуқий кафолатлари яратилган.

Мамлакатимизда хотин-қизларнинг оиладаги, давлат ва жамият қурилишидаги нуфузини кучайтириш,

⁴⁰ Халова Э.Историко-правовой анализ борьбы с вербовкой женщин и детей для эксплуатации. Общественное мнение. Права человека. –Т., 2007.–№ 3.–С.85.

⁴¹ Ғуломов Д. Ўзбекистон хотин-қизлари мустақиллик йилларида // Мустақил Ўзбекистон тарихининг дастлабки саҳифалари. Даврий тўплам.–Тошкент, 2000.–№3.–Б.140.

уларнинг ҳуқуқий, ижтимоий, иқтисодий манфаатларини муҳофаза қилиш жараёнини такомиллаштириш бўйича Давлат дастури ишлаб чиқилди. Президентимиз Ислом Каримов томонидан қабул қилинган "Хотин-қизларнинг ижтимоий муҳофазасини кучайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармон ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўта зарарли ва ўта оғир меҳнат шароитларида ишлаётган аёлларнинг даромадига имтиёзли солиқ тўғрисида»ги қарори Давлат дастурининг изчиллигини кўрсатмоқда. Мазкур фармонларга мувофиқ «1999 йилнинг 1 июлидан бошлаб аёллар ёшига доир пенсияга чиққандан сўнг ўрта ва кичик тиббиёт ходимлари, провизорлар, ногирон болаларнинг интернатларида, «Меҳрибонлик уйлари»да тарбиячилар, шунингдек, кутубхоначилар сифатида ишлашни давом эттираётган ва пенсияга чиқиш олдидан мазкур мутахассисликлар бўйича камида 10 йил стажга эга бўлган ҳолларда уларнинг пенсиясини тўлиқ миқдорда олиш ҳуқуқи сақлаб қолинади»⁴².

«Ўта зарарли ва ўта оғир меҳнат шароитида ишлаётган аёлларнинг даромадларига имтиёзли солиқ солиш тўғрисида»ги қарорга кўра, «оғир ишларда ишлаётган аёлларнинг даромадлари даражасини ошириш, уларнинг иқтисодий манфаатини ҳимоя қилишни кучайтириш мақсадида 1999 йил 1 апрелдан бошлаб Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 12 майдаги 250-сонли қарори билан ишлаб чиқариш муассасалари, ишлар, касблар, лавозимлар ва кўрсаткичлар 1-рўйхатининг 3-қисмида ва 2-рўйхатининг 1-қисмида кўрсатилган ўта зарарли ва ўта оғир меҳнат шароитида ишлаётган аёлларнинг даромадига солиқ солиш даражаси 20 фоиздан юқори бўлмаслиги белгилаб қўйилди»⁴³.

⁴² Бобоёров М. Хотин-қизлар ҳуқуқлари ҳимоясининг кафолатлари//Қонун ҳимоясида. Тошкент, 1999. – № 10. – 5.23–27.

⁴³ Аёлларга бериладиган имтиёзлар ва кафолатлар // Адвокат. –Тошкент, 2001. –№2. –Б. 15.

Парламентнинг 14-сессиясида қабул қилинган «Хотин-қизларга қўшимча имтиёзлар тўғрисида»ги қонун аёллар ижтимоий муҳофазасининг нормал ҳуқуқий базасини ривожлантириш борасидаги муҳим омилдир. Ушбу қонунга мувофиқ «Уч ёшга тўлмаган болалари бор, бюджет ҳисобидан молиявий жиҳатдан таъминланадиган муассасалар ва ташкилотларда ишлаётган аёллар меҳнатига тўланадиган ҳақни камайтирмасдан, иш вақтининг ҳафтасига ўттиз беш соатдан ошмайдиган қисқартирилган муддати белгиланди»⁴⁴.

«Пенсия таъминоти ҳақида»⁴⁵ги қонуннинг 12-1 моддасига қўшимча киритилиб, аёлларнинг умумий нафақага чиқиш ёши 1 йилга қисқартирилди. 1999 йилдан бошлаб 54 ёшдан пенсияга чиқиш белгиланди. Бунинг учун пенсияга чиқадиغان аёлларнинг иш стажы 20 йил бўлиши керак. Аёл ўз хоҳиши билан пенсияга чиқиши керак. Иш берувчи тарафидан мажбурлаб пенсияга чиқариш мумкин эмаслиги таъкидланган.

2002 йил 26 январда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини аниқ йўналтирилган тарзда қўллаб-қувватлашни кучайтириш тўғрисида»⁴⁶ги Фармони эълон қилинди. Фармонга кўра, давлат томонидан аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини аниқ йўналтирилган тарзда қўллаб-қувватлашни кучайтириш, уларнинг моддий фаровонлик даражасини ошириш, ўсиб келаётган ёш авлоднинг жисмоний, ақлий ва маънавий жиҳатдан баркамол инсонлар бўлиб вояга етиши учун шарт-шароит яратишга доир муҳим вазифалар белгиланиб, дастурий ҳужжатлар ишлаб чиқилди. Ана шу ғамхўрлик туфайли аёллар ижтимоий муҳофазасини таъминлашнинг ҳам ҳуқуқий, ҳам ижтимоий-иқтисодий асослари мустаҳкамланди.

⁴⁴ Ўзбекистон Республикасининг Қонуни // Қасаба уюшмаси ва ҳаёт. –Тошкент, 2001. –№1. –Б.8.

⁴⁵ Ўша асар. –Б.9.

⁴⁶ «Халқ сўзи» газетаси. 2002, 26 январь.

Хулоса шуки, биринчидан, манбаларнинг кўрсатишича, ўтмишда хотин-қизларнинг ҳукуқи поймол қилиниб, уларга паст назар билан қараб, хўрлаб келинган. Иккинчидан, айти пайтда, хотин-қизларни муҳофазалашга қаратилган ҳаракатлар ҳам бўлганки, улар аёлларни ана шундай қуллик, хўрликлардан озод қилишга қаратилган. Учинчидан, Марказий Осиё халқлари тарихини, айниқса, Ислом дини билан боғлиқ ҳаётини ўрганиш ва бу ҳақдаги диний манбаларнинг далолат беришича, ўтмиш иллатларига қарши курашилиб, аёлларнинг ҳаёти бирмунча яхшиланган. Тўртинчидан, хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалашнинг тарихий асослари, аجدодларимиз мероси, диний-ахлоқий қадриятлар, «Авесто» маданияти, Исломнинг илмий-маърифий, диний-ахлоқий манбаларидаги далиллар аёлларни ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг тарихий усуллари мавжудлигини кўрсатади. Бешинчидан, Ўзбекистон мустақилликка эришгач, аёлларни ижтимоий муҳофазалаш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланганлиги хотин-қизлар ижтимоий фаоллигини ошириш учун жамоавий-ҳукуқий кафолатдир.

1.2. Ижтимоий муҳофазалашдаги илмий-назарий қараш ва ёндашувларнинг концептуал таҳлили

Инсоният жамияти шакллангандан буён аёл ва унга муносабат масаласи, аёлнинг оила ва ижтимоий ҳаётдаги ўрни, авлод тарбиясидаги ўзига хос вазифаси оддий кишилардан тортиб, башариятнинг буюк даҳоларини ҳам мушоҳада қилишга мажбур этган. Ўзбекистонда дунёни янгича идрок этадиган, ҳақ-ҳуқуқи учун курашадиган, ўз тақдирини халқи, Ватани тақдири билан бир деб билиб фаолият кўрсатаётган баркамол авлод шаклланмоқда. Улар ҳам аجدодлар маънавий меросини ва умумбашарий қадриятлар, ақлий кашфиётларни баробар ўзлаштирмоқдалар. Қалбида миллий ифтихор туйғуси, Ватан муҳаббати жўш урган билимдон, доно, тадбиркор инсонлар ҳар бир мамлакатнинг салоҳияти, келажагини белгилайдиган буюк кучдир. Мамлакатда элни сафарбар этувчи етук инсонлар қанча кўп бўлса, тараққиёт имконияти ҳам шунчалик кўп бўлади ва айни вақтда юрт осойишталиги, сиёсий, иқтисодий барқарорлик кафолатини аёл меҳнатисиз тасаввур этиб бўлмайди.

Айни пайтда аёлни ижтимоий ҳимоялаш масаласи⁴⁷ ечимининг муҳимлиги жиҳатидан ўта мураккаб ва нозик масаладир. Мамлакатимиз аҳолисининг ярмидан кўпроғи (50,1 фоиз)ни ташкил этган аёлларимиз табиат инъом этган хусусиятлари туфайли «заифа», «ожиза» деб аталиб, ҳам маънавий, ҳам ҳуқуқий, ҳам моддий жиҳатдан ҳимояталаб гуруҳ сифатида қараб келинган. Чунки жамиятда барқарорлик ва тўқинликни таъминлаш, миллат келажагини асраб қолиш аёлга бўлган муносабат билан белгиланган ва

⁴⁷ "Ижтимоий ҳимоя" ва "ижтимоий муҳофазалаш" сўзлари синоним бўлиб, аслида бир маънони англатади.

шундай бўлиб қолади. Хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, уларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя этиш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш юртимизда давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири саналади. Бугун миллий қонунчилигимизда Ўзбекистон хотин-қизларининг ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлашнинг барча ҳуқуқий асослари яратилди, бу соҳада қонунчилик базаси шакллантирилди. Бош Қомусимиз – Ўзбекистон Конституцияси, Меҳнат, Оила кодекслари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, умуман, юзга яқин меъёрий ҳужжатлар бевосита аёллар ҳуқуқлари, қонуний манфаатлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш масалаларига алоқадордир. Оила муҳофазаси, аёлларга, болаларга берилган ҳуқуқлар, аввало, Бош Қомусимизда мустаҳкамлаб қўйилган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг XIV боби оила муҳофазасига бағишланади. 18-моддасида фуқароларнинг жинси, миллати, диний эътиқодидан қатъи назар тенг ҳуқуқли эканлиги, 46-моддасида эркак ва аёлларнинг тенг ҳуқуқлилиги, 117-моддасида эса сайлаш ва сайланиш ҳуқуқлари кафолатланган.

Давлатимиз раҳбари И.А. Каримов мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ аёллар ўртасида олиб бориладиган ишлар доирасини кенгайтириш, уларнинг илмий ва маданий савиясини кўтариш, яъни хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш давлатимизнинг устувор йўналишларидан бири, деб эълон қиларкан, яна бу вазифани кенг маънода тушуниш зарурлигини такрор ва такрор таъкидлаганлар.

Аёлларнинг давлат ва жамият қурилишидаги ўрнини мустаҳкамлашга қаратилган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 йил 2 мартдаги «Ўзбекистон Республикасининг давлат ва ижтимоий қурилишида

хотин-қизларнинг ролини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-1084 сонли махсус Фармони, 2004 йил 25 майдаги “Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитаси фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги ПФ-3434-сонли Фармони ва унинг ижроси бўйича қабул қилинган Вазирлар Маҳкамасининг 299-сонли қарори хотин-қизларнинг мамлакат иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ҳаётида тутган ўрни ва салоҳиятини юксалтириш, уларнинг жамият маънавий-маданий ҳаётидаги обрў-эътибори ва нуфузини ошириш, қарорларни қабул қилиш жараёнида хотин-қизлар ташкилотлари иштирок этишларига ҳамда республикада ўтказилаётган ислохотларга фаол қўшилишларига имкон бери.

Хотин-қизлар эркин фуқаролик жамиятининг тенг ҳуқуқли аъзолари сифатида бугун давлат ва жамият қурилишининг барча жабҳаларида эркаклар билан теппа-тенг меҳнат қилиб, ўзларининг фазилатлари ва иқтидорларини ҳар соҳада намоён этмоқдалар.

Асосий Қомусимизнинг 18-моддасида хотин-қизларнинг барча соҳаларда эркаклар билан тенг ҳуқуқли эканликлари эътироф этилган. Шу сабабли ҳам, бугунги кунда юртимизда хотин-қизларнинг давлат ва жамият қурилиши, оиладаги ўрнини мустаҳкамлаш борасида миллий механизм муваффақиятли ишлаб турибди. Унга кўра, хотин-қизларга меҳнат қилиш, илм олиш, касб-хунар эгаллаш, сайлаш ва сайланиш, қонуний никоҳга кириш, оналикка оид барча ҳуқуқ ва имтиёزلардан фойдаланиш каби ҳуқуқлар кафолатланган.

Тарих шундан далолат берадики, халқимиз қадим замонлардан бери шарқ аёлларига муносабат масаласида дунёга ибрат намунаси бўлиб келган. Буюк аллома аждодларимиз ўз асарларида аёл зотини улуғламоққа, уларга ҳар жиҳатдан ҳурмат-эҳтиром кўрсатишга даъват қилганлар.

Халқ оғзаки ижодида, ёзма бадий асарларда, тасвирий ва амалий санъат намуналарида бу эҳтиромнинг юксак намуналарини кўришимиз мумкин. Аёл мавзуси, оналарга муҳаббат Алишер Навоий, Заҳриддин Бобур каби буюк қалам соҳиблари ижодида ҳамиша етакчилик қилган. Шарқлик аёллар ғарбликларга нисбатан анча аввал ўз ҳақ-ҳуқуқларига эга бўлишган, давлатни бошқаришда фаол иштирок этишган, босқинчиларга қарши курашларда мислсиз жасорат намуналарини кўрсатишган. Шу боис аёлини улуғлаган, ҳурматини жойига қўйган юрт ҳеч қачон завоّل кўрмаган. Аёлнинг буюк иродаси, сабр-бардоши, зукко ақл-идроки билан жуда кўп муаммолар адолатли ҳал этилган. Бугунги кунда ҳам ҳар бир жамиятнинг маънавий қиёфасини, келажақдаги мақсад-муддаосини унинг аёлларга, оилага, ўсиб келаётган ёш авлод тарбиясига муносабатида кўриш мумкин.

Аёлларнинг тенг ҳуқуқи масаласи ғоят мураккаб тарихга эга. Инсоният тамаддунида муҳим аҳамиятга эга бўлган бу ҳаракат Ғарбда XIX асрнинг бошларида юзага келиб, унга француз назариётчиси Шарл Фурье асос солган. Фурье жамиятда аёллар ҳақ-ҳуқуқининг таъминланиши ижтимоий тараққиётнинг муҳим омилларидан бири деб ҳисоблаган.

Америка аёллари ўз ҳуқуқлари учун курашни 1848 йилда бошлаганлар. Шу йили Сенека Фоллз деган жойда 200 дан ортиқ аёл ва қирққа яқин эркак тўпланиб, АҚШ Мустақиллиги декларациясига ўхшаб кетадиган ҳужжатни қабул қиладилар. Унда аёллар фақатгина она эмас, жамиятнинг тўлақонли аъзоси эканлиги, давлат аёллар билан мулоқотни бевосита уларнинг ўзи билан (турмуш ўртоқлари ёки ўғил болалари орқали эмас) олиб бориши зарурлиги таъкидланади. 1896 йили аёлларнинг сайлов ҳуқуқи учун кураш миллий ассоциацияси тузилади. Шу йили

Вайоминг штати маъмурияти мамлакат тарихида биринчи марта аёлларга сайловларда қатнашиш ҳуқуқини беради. Орадан йигирма тўрт йил ўтгач, Айдахо ва Юта штатларида ҳам шундай қарорлар қабул қилинади.

Аёлларнинг эркаклар билан тенг ҳуқуқи расман эътироф этилган қонунлар Австрия, Германия, Польша ва Швецияда 1920 йилда, Буюк Британияда 1929 йилда, Испанияда 1931 йилда, Португалияда 1932 йилда, Франция ва Италияда 1945 йилда, Грецияда эса 1951 йилда қабул қилинган. АҚШ бўлса бу масалада жуда кеч қолган⁴⁸.

Истиқлол йилларида мамлакатимизда хотин-қизларнинг жамият ҳаётидаги фаол иштирокини таъминлаш борасида кўплаб ишлар бажарилди, давлатимиз раҳбарининг бир қанча Фармон ва Қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг Қарор ва ҳужжатлари қабул қилинди. Давлатимиз раҳбарининг “Ўзбекистон Республикасининг давлат ва ижтимоий қурилишида хотин-қизларнинг ролини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” (1995 й., 2 март), “Хотин-қизларнинг ижтимоий муҳофазасини кучайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармонлари, хотин-қизлар қўмиталари фаолиятини қўллаб-қувватлаш, она ва бола саломатлигини муҳофаза қилиш, аҳолининг репродуктив саломатлигини мустаҳкамлаш, уларга қўшимча имтиёзлар бериш борасидаги амалий ишлар, “Соғлом она – соғлом бола” умуммиллий Давлат дастури, вилоятларда барпо этилаётган скрининг ва перинатал марказлари фикримизга далил бўла олади. Бу саъй-ҳаракатлар натижасида мамлакатимиз оналикни муҳофаза қилиш бўйича дунёнинг 125 давлати орасида етакчи ўринлардан бирини эгаллаб турибди.

⁴⁸ “Адолат” газетаси. 2011, март. 43-сон..

Илм-фан, маданият ва спорт соҳасида мамлакатимиз шарафини ҳимоя қилаётган ёшларимиз сафида хотин-қизларнинг сони йилдан-йилга ошиб бораётир. Президентимизнинг “Қишлоқ жойлардаги болалар спорт объектларида банд бўлган аёл спорт устозлари меҳнатини рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори (2010 йил, 1 апрель) бу борадаги ғамхўрликнинг янги намунаси бўлди. Аёлларимизнинг шижоатли меҳнати, илмий ва ижодий изланишлари, ташкилотчилик қобилиятлари давлатимиз томонидан муносиб баҳоланмоқда, давлатимизнинг олий мукофотларига сазовор бўлмоқдалар.

Эътироф этиш зарурки, мустақиллик йилларида мамлакатимизда хотин-қизларга бўлган ғамхўрлик янада юқори босқичга кўтарилди. Ўзбекистон гендер сиёсатини юритишда катта ютуқларга эришди. Ўтган ярим аср ичида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти аёллар ҳаёти ва ҳуқуқига тааллуқли 30 дан зиёд конвенциялар, халқаро битимлар ишлаб чиққан бўлса, Юртбошимиз саъй-ҳаракатлари билан Ўзбекистонда 20 йил ичида аёллар масаласида 80 дан ортиқ халқаро андозалардаги миллий ҳужжатлар ишлаб чиқилди ва қабул қилинди.

Хотин-қизларнинг жамиятдаги нуфузини ошириш, уларнинг давлат қурилишидаги иштирокини таъминлаш сиёсий, иқтисодий ва маънавий аҳамиятга эга масаладир. Ўзбекистонда ҳар томонлама пухта ўйланган давлат сиёсатининг амалга оширилиши натижасида хотин-қизлар ҳаракатлари ва ташкилотлари ҳам миқдор, ҳам мазмун жиҳатидан беқиёс ўсди. Улар учун дунё хотин-қизлар ташкилотлари билан бевосита мулоқот қилиш имконияти яратилди. Хотин-қизлар орасидан янги мулкдорлар – кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг раҳбарлари етишиб чиқди ва бу қатлам тобора ривожланиб бормоқда. Хотин-қизларнинг таълим

олиши, малакали тиббий хизматдан фойдаланиши, илмий ва касбий салоҳиятларини ўстириши учун тегишли шароитларни яратиш давлат томонидан кафолатланган. Миллий қонунчилигимизда хотин-қизларнинг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва бошқа соҳалардаги ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ўз аксини топган.

Президентимиз Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида фуқаролик жамияти институтларини тобора ривожлантириш, нодавлат-нотижорат ташкилотларининг, жумладан, хотин-қизлар ташкилотларининг ролини кучайтириш масаласига алоҳида урғу берди.

Бугун хотин-қизларнинг етакчи ташкилоти бўлган Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этишга ўзининг муносиб ҳиссасини қўшиб келмоқда. Вилоят, шаҳар ва туман хотин-қизлар қўмиталари тизими ўз фаолиятини амалга оширишда, энг аввало, давлатнинг қўллаб-қувватлашига, кенг жамоатчилик ва ҳомийлар билан ҳамкорликка суянади. Айни шу омиллар хотин-қизлар қўмиталарининг фаолиятини янада такомиллаштириш, таъсирчанлигини оширишга асос бўлиб хизмат қилаётир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 13 апрелдаги 1096-сонли Қарори, ҳукумат комиссиясининг 2009 йил 23 апрелдаги мажлиси қарори асосида аҳоли репродуктив саломатлигини мустаҳкамлаш, ҳар томонлама баркамол авлодни ҳаётга келтириш ва тарбиялаш мақсадида жамоатчиликнинг тиббий маданияти ва тиббий саводхонлик даражасини оширишга қаратилган кенг кўламли ахборот-тарғибот ишларини олиб бориш бўйича ҳам кенг қамровли амалий ишлар олиб боришмоқда.

Давлат ва жамиятнинг асосий устуворлиги эркак билан аёлнинг тенг ҳуқуқ, тенг имкониятларини таъминлашга эришиш ҳамда шунга қаратилган халқаро стандартлар, назорат механизмларини рўёбга чиқариш масъулиятидан иборат. Мазкур принципаал ёндашувга мувофиқ, миллий қонунчилик яратилган ва ривожлантирилмоқда, амалдаги ва янгидан қабул қилинаётган қонунлар гендер жиҳатдан экспертизадан ўтказилади, шунингдек, она ва бола муҳофазасига, хотин-қизларнинг ижодий ва маънавий салоҳиятини, қобилият ва имкониятларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга қаратилган алоҳида чора-тадбирлар амалга оширилади.

Эркак ва аёл тенглиги, хотин-қизларга нисбатан камситишнинг барча турларини бартараф этиш ҳақидаги ғоялар давлатимизнинг Асосий қонунида эътироф этилган. Конституциянинг 18-моддасида “Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар”; 46-моддасида “Хотин-қизлар ва эркаклар тенг ҳуқуқлидирлар” деб белгилаб қўйилган.

БМТнинг Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги Конвенцияси (CEDAW) Ўзбекистонда 1995 йил 31 августда ратификация қилинган. Ушбу Конвенциянинг бажарилиши ҳақида Ўзбекистон Республикаси ҳукумати CEDAW қўмитасига тўртта Миллий маъруза тақдим қилган, уларнинг охиргиси 2010 йил январь ойида кўриб чиқилди. Миллий маърузаларда 2001 йил январидан 2010 йил январигача Ўзбекистон ҳукумати томонидан амалга оширилган, хотин-қизлар аҳволини янада яхшилашга қаратилган чора-тадбирлар, аниқ дастур ва лойиҳалар, муҳим ташаббуслар, шунингдек,

келгуси давр учун мўлжалланган устувор йўналишлар ҳақида маълумот берилган. Маърузаларда қонунчилик, сиёсат ва дастурларда юз берган муҳим ўзгаришлар ҳам акс эттирилган.

Ўзбекистон хотин-қизлар аҳволи бўйича IV Бутунжаҳон конференциясида (Пекин, 1995 йил) қабул қилинган Платформа ва Ҳаракат дастурига қўшилган. Пекин Платформаси ва Ҳаракат дастури асосида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан Ўзбекистонда хотин-қизлар аҳволини яхшилаш бўйича Миллий платформа ва Ҳаракат дастури қабул қилинган бўлиб, унда таълим, бандлик, репродуктив саломатлик ва репродуктив ҳуқуқни ҳимоя қилиш, аёлларни қарор қабул қиладиган даражагача кўтариш каби соҳалар учун 10 та устувор йўналиш белгиланган.

Ўзбекистон Республикасида оналик ва болаликни ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий ҳимоя қилиш, хотин-қизларнинг ижтимоий ва моддий аҳволини яхшилаш ҳамда уларнинг жамият ҳаётининг барча соҳаларини ислоҳ қилишдаги, янгилашни жараёнларидаги иштироки учун шароит яратиш давлат сиёсатининг энг муҳим йўналишларидан саналади. Бу сиёсатни амалга ошириш шакллари Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари, ҳукумат қарорлари, хотин-қизларнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий нуфузини оширишга қаратилган давлат дастурларидир. Бунда, биринчи навбатда, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида кўзда тутилган механизм ва қоидаларни эслаш ўринли.

2004 йил 25 майда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитасининг фаолиятини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони эълон қилинди. Унда хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини, таълим даражаси ва касбий

малакасини ошириш, уларнинг сайланадиган вакиллик органлари ҳамда давлат ҳокимиятининг бошқа органларида фаол қатнашишини таъминлаш масалаларига алоҳида эътибор берилган. Ушбу ҳужжат Хотин-қизлар қўмитасига халқаро аёллар ҳаракати ва гендер йўналишидаги бошқа нуфузли тузилмалар билан кенг ҳамкорлик қилиш, улар доирасидаги ўз фаолиятини, айниқса, ижтимоий соҳада ривожлантириш мажбуриятини юклади.

Хотин-қизларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш соҳаларини тадқиқ этиш фақатгина Ислом тарқалган минтақаларнигина қамраб олмасдан, балки дунё миқёсида, жумладан, кадимдан то бугунги кунгача бўлган даврни ўз ичига олган ҳолда мавжуд динлар (иудаизм, ҳиндуизм, буддизм, христианлик, ислом, синтоизм ва бошқалар) тарқалган мамлакатларда ҳам диний, ҳам дунёвий жиҳатдан ўрганиш, уларнинг ўзаро уйғунлигини таҳлил этиш бугунги кунда ҳам ўта долзарб масала бўлиб қолмоқда.

Аёллар ва уларга муносабат мавзуси «Авесто»дан тортиб Шарқ уйғониш даври алломалари Форобий, Абу Али ибн Сино, Алишер Навоий каби мутафаккирларнинг асарларида ривожлантирилган. Масалан, Ибн Сино ўзининг «Тиб қонунлари» номли асарида «чақалоқнинг она қорнида ривожланиши ва туғилгандан кейинги даврларда шахс сифатида шаклланиши она руҳиятига боғлиқ»,⁴⁹ деган фикрни ўртага ташлайди.

Зеро, аллома ушбу фикри орқали она руҳиятининг шу қадар нозик эканлигини талқин этибгина қолмай, онанинг руҳий тетиклигини таъминлаш доимий зарурат эканини уқтиради.

Тадқиқотимиз жараёнида аёллар муаммоларини ўрганиш ва таҳлил этиш, фалсафий-назарий мушоҳадалар қилиш асосида муайян концептуал

⁴⁹ Ибн Сино. Тиб қонунлари. 4 т. –Т.: Мерос, 1992. Т.1. – 6.75.

ёндашув ва ғоялар илгари сурилган тадқиқот ва илмий адабиётларни шартли равишда икки гуруҳга бўлиш мумкин.

Биринчи гуруҳга собиқ шўролар тузуми даврида яратилган илмий асар ва рисоалар киради. Уларда хотин-қизларни ижтимоий ҳимоялашнинг умумназарий жиҳатлари ҳукмрон мафкуранинг таъсири остида, ўша давр талабларидан келиб чиққан ҳолда ёритилган.

Ушбу манбалар муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларда хотин-қизларнинг ҳаётини соғломлаштиришни ҳуқуқий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш собиқ мафкура билан боғлиқ ҳолда, яъни даҳрийлик нуқтаи назаридан таҳлил этилган. Бироқ фалсафий адабиётларда, илмий тадқиқотларда аёлларни ижтимоий муҳофазалаш жараёнининг диний дунёқараш билан уйғунлиги, айниқса, ислом таълимоти билан боғлиқ томонлари илмий жиҳатдан тадқиқ қилинмаган.

Иккинчи гуруҳга мустақилликдан кейинги даврдаги тадқиқотлар киради. Зеро, мустақилликдан сўнг динга янгича ёндашиш натижасида аёлларни ижтимоий ҳимоялашда ислом таълимотининг ўрни борлиги ва турли ижтимоий-иқтисодий муҳитда бу муаммонинг ечими қай даражада ҳал этилганлигини ўрганиш катта аҳамият касб этди.

Айни пайтда, ушбу муаммонинг Фарб мамлакатлари, мусулмон дунёси тадқиқотчилари, МДХ олимлари томонидан қай даражада тадқиқ этилганини кўздан кечириш, уларнинг изланишларини илмий-назарий жиҳатдан таҳлил этиш хотин-қизларнинг ижтимоий ҳимоясига доир қараш ва ғояларни умумлаштириш асосида тадқиқ этилаётгани мавзуни илмий ҳолислик билан ёритишга имкон беради. Аёл, унинг жамиятдаги ўрни, аёлнинг мавқеи, уни қадрлаш ва ҳимоялаш масалаларининг диний-ахлоқий қадриятлар билан боғлиқ жиҳатлари Фарб исломшунос олимлари

Стовьер Б.Ф., Смит М., Рейитиес Х., Мурата З. асарларида⁵⁰ чуқур илмий далиллар, Куръон ва Ҳадислар шарҳлари асосида ёритилган. Француз шарқшуноси М.Ходжетлошевнинг изланишларида эса, асосан Пайғамбар Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)нинг хотин-қизларнинг жамият ва оила олдидаги масъулияти, уларнинг ижтимоий маънода эркаклар билан тенглигини таъминлаш ҳамда муҳофазалаш масаласидаги қарашларининг моҳияти асослаб берилган. «Муҳаммаднинг буюк хизмати шунда бўлганки, – деб ёзади М.Ходжетлоше, – у аёллар аҳволини яхшилади, кўп хотинлилик сақланиб қолган бўлса-да, лекин энди эркаклар хотинларга ҳуқуқсиз бир махлуқ сифатида муносабатда бўла олмайди. Ота энди ўз қизини ўлдириш ҳуқуқига эга эмас. Шу пайтга қадар бева аёлларнинг мол-мулкини қариндош-уруғлари талон-торож қилишар ва ҳатто, аёлга муносабатдаги риёкорлик оддий ҳолатга айланиб, ҳеч кимни таажубга солмас эди. Пайғамбар буларнинг барчасига чек қўйди ва аёлларга қонуний ҳуқуқлар берилди»⁵¹.

Исломда аёл ва эркак муносабати, оила-турмуш муносабатида эркакнинг ўрни ва вазифалари хусусида Ғарб илоҳиётчилари ҳам ўз муносабатларини билдирганлар. Жумладан, православ илоҳиётчиси А.Мень Исломда закот, поклик, меҳр-мурувват, эркак ва аёл ҳуқуқлари тўғрисида тўхталиб, Исломда эркак ва аёлнинг тенг ҳуқуқли экани, аммо эркаклар оила бошлиғи сифатида қўшимча бурчларга эгалигини, оилани иқтисодий, ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилиш эркаклар зиммасида эканлигини, оиладаги она ва

⁵⁰ Стовьер Б.Ф. Куръонда аёллар сиймоси. Аъналар ва уларнинг тавсифи. – Нью-Йорк, 1994. –176 б; Смит М. Исломда Робия ва бошқа суфий аёллар сиймоси. –Кембридж, 1928; Райнтис Х. Ғўзал Юсуф. – Кембридж, 1994. – 330 б; Мурата З. Атиргулнинг гувоҳлиги, Ёқуб Сарфий аёлларда илоҳий сифатларнинг зоҳир бўлиши ҳақида//Немисчадан таржима. –Берн – Франкфурт, 1994. –186 б.

⁵¹ Ходжетлоше М. Ислам. –Париж, 1994.–С.48.

фарзанд доимо ота ҳимоясида бўлишини эътироф этган⁵².

Шунингдек, мусулмон дунёси ва Шарқ мамлакатлари тадқиқотчиларининг аёлларга муносабатнинг суфийлик таълимотидаги талқини, аёлнинг шаръий ҳуқуқлари С.Ойвери, Н.М.Гулпинарли, А.Рамакришна изланишларида кўзга ташланади⁵³.

Ислом манбалари билан жиддий шуғулланган чет эллик олимлардан яна бири И.Аль-Мансур ҳисобланади. У ўзининг «Мусульманские праздники и обряды» номли китобида Исломда эр-хотин муносабатларида аёл кишининг ҳуқуқ ва бурчлари, фарзанд тарбиясидаги бебаҳо ўрни ҳақида ёзади. Никоҳнинг илоҳий моҳият ва мазмунини босқичма-босқич таҳлил қилар экан, Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)нинг охириги ҳаж зиёратида қилган видо нутқида аёлларнинг ҳуқуқини ҳурмат қилишга чақирганини таъкидлайди⁵⁴.

Фарб олимлари орасида ўз қарашлари, теран илмий-назарий хулосалари билан Ислом дини ва Шарқ халқлари диний таълимотларининг мукамал билимдони сифатида немис шарқшунос олимаси А.Шиммель алоҳида ўрин тутади. Унинг «Жонон менинг жонимдадир» асари энг сара асарлардан бири бўлиб, унда Ислом суфизмида хотин-қизларга муносабат тўғрисида, Ислом таълимотида энг катта ҳурматга лойиқ зот – турмуш қурган аёл – онанинг қиёфаси шеърий насрлар, ривоятлар, манбалар асосида талқин этилган.

«Ислом дини нозил бўлган кундан бошлаб, – деб ёзади А.Шиммель, – ҳозирги кунгача тақводор, ўқимишли ва ёлғиз Аллоҳ таолони севувчи аёллар

⁵² Мень А. История религии. – М: 2001. – С.71.

⁵³ Ойверди С. Иброҳим афандининг кунот (меҳмон) и. – Истанбул, 1964. –147 б; А.Гулпинарли. Тасаввуфдан дилимизга кечган теримлар. –Истанбул, 1977. –124 б; Л.Рамакришна. Панжоблик суфий шоирлар. – Лондон – Калькутта, 1938. –148 б. (Турк тилида)

⁵⁴ Иброҳим аль – Мансур. Мусульманские праздники и обряды. – М.: Ленон, 1998. –С.67.

бўлган, бор ва бўлади»⁵⁵. Муаллиф Ислом оламида хотин-қизлар сиймосини яратар экан, бир қатор олимлар, Ислом илми билимдонларининг мазкур масаладаги асар ва рисоаларини таҳлил этади. Ана шу асарлардаги ғоя ва фикрларнинг Қуръон ва ҳадислар билан уйғунлигини ўрганиб, аёлларнинг ҳар икки дунёдаги саодати хусусида батафсил тўхталган.

Инглиз олими Р.Яллиноя тадқиқотидаги эътиборга лойиқ жиҳат шундаки, у XX асрдаги икки қутбли дунё шароитида аёлларга муносабат жамиятнинг табиати билан боғлиқ эканини асослашга уринган. Р.Яллиноя ўзининг «Аёллар оила ва меҳнат орасида» номли асарида жаҳон аёлларининг ижтимоий меҳнатга жалб этилишини учта моделга бўлади: 1) аёллар уй бекаси; 2) аёллар қисман ярим кун ишловчилар (Нидерландия ва Италия); 3) аёллар доимо иш билан банд – бу моделга барча социалистик тизимдаги давлатларни киритади. Табиийки, Ўзбекистон аёллари ҳам шу моделга киритилган⁵⁶.

Аёлларнинг ижтимоий мавқеи, уларнинг жамият ҳаётидаги ўрни, Ислом ғояларида аёлларга муносабат масалалари хусусида МДХ олимлари ҳам тадқиқотлар олиб борганлар.

Шарқшунос олимлардан Г.М.Керимов ўзининг тадқиқотларида шариат қонунларининг мусулмонлар ҳаётидаги аҳамиятига нисбатан ўз нуқтаи назарини билдиради. У «Оила ва никоҳ» муаммоларини ўрганар экан, шариат қонунларида мусулмон никоҳи ва унинг нормаларини батафсил таҳлил этди. Мусулмон шарқида шариат қонунларининг ноқонуний туғилган фарзандга нисбатан муносабати ижобий эмаслигини кайд этади. Шариат қонунлари бир қанча ахлоқий

⁵⁵ Шиммель А. Жонон менинг жонимда. – Тошкент: Шарқ, 1999. – Б.83.

⁵⁶ Каранг: Jallinoj R. Women Between the family and employment // Changing patterns in European family live: A comparative analysis of 14 European countries; L., 1989. – P.132–140.

нормаларни ҳам юзага келтирган, дейди. Олим шариат қонунларидаги ўзига хос жиҳатларни ёқлаб чиқади.

Рус исломшунос олимларидан яна бири А.Агаев Исломгача аёллар ҳуқуқлари поймол этилгани ҳақида бундай ёзган: «Муҳаммадга қадар полигамия авжига чиққан эди; Арабистонда араблар 15, 20, баъзида ундан кўп хотин олар эдилар. Аёлларнинг ҳуқуқсизлиги энг юқори босқичга кўтарилган эди».⁵⁷ Худди шу фикр-мулоҳазаларни рус шарқшуноси О.С.Васильевнинг «История религий Востока»⁵⁸ ва М.Лойннинг «Ислам и мусульманская культура в Среднем Поволжье: история и современность»⁵⁹ номли китобларида ҳам учратиш мумкин.

Аёлларнинг оиладаги тенглиги – гендер масаласи, уларнинг ижтимоий муҳофазасининг диний-ахлоқий асослар ва дунёвий қадриятлар билан боғлиқлиги масалалари рус исломшуноси И.П.Петрушевский изланишларида кўзга ташланади. Унинг фикрича, исломда эрга хотинни айблашда шариат нормаларига амал қилиш таъкидланган. Эркакнинг ҳукмронлиги фақат аёл шахсигагина тааллуқли, лекин унинг мулкига эмас. Европа феодал, кейинчалик буржуа қонун-қоидаларига биноан, аёлларнинг мулкларига эркаклар ҳам ҳукмронлик қиладилар. Мусулмон ҳуқуқларида эса, эр-хотин мулки қатъий бўлинган. Эрнинг хотин мулкига ҳукмронлиги қатъий таъқиқланган. Шариат қонуни бўйича, аёлнинг мол-мулки (махр) фақат аёлга тегишли ва эркак унга дахлдор эмас. Ажралишганда аёл уларни ўзи билан олиб кетиши, вафот этганда эса, унинг меросхўрлари ўртасида шариат нормалари асосида бўлиниши қайд этилган»⁶⁰.

⁵⁷ Агаев А. Женщины до ислама и в исламе. –Тифлис, 1901. –182 с.

⁵⁸ Васильев Л.С. История религий Востока. –М.; Наука, 1999-144 с.

⁵⁹ Лойн М. Ислам и мусульманская культура в Среднем Поволжье: история и современность. – Казань, 2002. – 192 с.

⁶⁰ Петрушевский И.П. Ислам в Иране в VII-XV веках. –Ленинград, 1966-286 с.

Мазкур масаладаги изланишлар республикамиз файласуф олимлари томонидан ҳам изчил амалга оширилиб, фундаментал тадқиқотлар олиб борилган. Хотин-қизларни ижтимоий ҳимоялаш жараёнининг дунёвий асосларига кўпроқ эътибор қаратилган изланишлар М.Жабборова⁶¹, Р.Эргашева⁶², Р.Бойқобилова⁶³ ва Т.Абдурасулова⁶⁴ каби олимларнинг ишларида акс этган. Шуни таъкидлаш жоизки, юқорида номлари тилга олинган тадқиқотчилар ўз илмий изланишларини мустақилликка қадар ҳимоя қилган бўлиб, деярли барчасида ўша давр мафкураси таъсирида мавзуга бир ёқлама ёндашиб, аёлларда атеистик онгни шакллантириш ва оилада атеистларни тарбиялашга бағишланган. Жумладан, фикримизнинг далили сифатида фалсафа фанлари номзоди Р.Эргашеванинг “Исторические этапы эмансипации тенденции – узбечек и особенности их атеистического воспитания в условиях революционного обновления общества” номли диссертациясида ўзбек аёллари эмансипацияси ва уларнинг ижтимоий фаоллигини оширишда атеистик тарбия жараёнига алоҳида эътибор қаратилган. Тадқиқотчи аёллар жамиятнинг тўлақонли аъзоси бўлишлари учун, аввало, уларнинг онгида илмий-материалистик, хусусан, атеистик дунёқарашни шакллантириш керак, деган хулосага келади.

М.Жабборованинг диссертациясида эса аёлларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш омиллари ўрганилади.

⁶¹ Джабборова М. Атеистическое воспитание как фактор возрастания социальной активности женщин (на материалах Уз ССР). Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Ташкент, 1989. – 19 с.

⁶² Эргашева Р. Исторические этапы эмансипации тенденции – узбечек и особенности их атеистического воспитания в условиях революционного обновления общества. Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Ташкент, 1989. – 19 с.

⁶³ Бойқобилова Р. Особенности религиозности среди женщин-узбечек и пути совершенствования атеистической воспитательной работы среди них (на материалах Узбекистана). Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Ташкент, 1988. – 19 с.

⁶⁴ Абдурасулова Т. Диалектическая взаимообусловленность секуляризации социалистического общества и преодоление религиозности женщин-узбечек (на материалах Уз ССР). Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Ташкент, 1981. – 19 с.

Мусулмон урф-одатларининг ва Ислом динининг хотин-қизлар ижтимоий фаоллигига таъсири ёритилади. Диссертант кўпроқ аёллар ижтимоий фаоллигини оширишда Ислом омилларининг салбий таъсири бор, деган хулосани беради.

Р.Бойқобилова эса илмий ишида ўзбек аёлларининг динийлик даражаси ўрганилган ва ўзбек аёллари тақдирида Исломнинг реакцион роли бор, деб таҳлил қилинган ва ижтимоий-сиёсий ҳаётда аёллар фаоллигини кучайтириш борасида баъзи тавсиялар ишлаб чиқилган.

Т.Абдурасулованинг тадқиқотлари эса социалистик жамиятда ўзбек аёлларининг динга муносабати масаласини таҳлил қилишга қаратилган. У изланиши давомида Республика вилоятларида социологик тадқиқотлар ўтказиб, ўзбек аёлларида динийлик даражасининг олдини олиш муаммоларини таҳлил этган. Тадқиқотларда ёритилган муаммолар ўша даврга мос бўлиб, тузум мафкураси тақозоси билан атеистик нуқтаи назардан қаралиб, аёллар муаммоларига дахлдор масалаларнинг ечимига доир илмий таклиф ва тавсиялар берилган. Худди шунингдек, Р.Эргашева ўз тадқиқотида аёллар онги ва шуурида атеистик дунёқарашни шакллантириш керак, деган хулосага келади.

Бизнинг фикримизча, инсон онгида диний ва дунёвий илмлар уйғунликда мужассам бўлиши зарур. Чунки поклик, имону инсофга чорловчи диний арконлардан беҳабар бўлса керакки, баъзи аёлларимиз орасида гуноҳ ва савобни билмайдиган, тўғри йўлдан адашиб, ўз бахтини ноқонуний йўллар билан топишга интилаётганлар ҳам учраб туради.

М.Жабборованинг аёлларда ижтимоий фаолликни ошириш ҳақидаги фикрлари ўринли, аммо унинг исломий урф-одатлар ижтимоий фаолликни оширишда

салбий таъсирга эга, деган фикрларига қўшилмаймиз. Ҳозирги кунда маънавиятнинг таркибий қисми сифатида ижтимоий фаолликни оширишда диннинг ўзига хос ўрни бор эканини англаш қийин эмас.

Собиқ социалистик жамият ўз мафкураси мақсадларидан келиб чиқиб, халқ онгига атеистик тарбияни сингдиришга қанчалик уринмасин, халқимизнинг маънавий қадриятларига бўлган муносабати ўзгармади, лекин саёзлашди. Ота-боболаримиз, момоларимиз Ислом амалларини яширин бажаришга мажбур бўлдилар. Ёш авлод эса диний қадриятлардан бебаҳра ўсди. Назаримизда, худди мана шу маънавий қадриятларимизга бўлган ноҳолис муносабат социалистик жамият инқирозга юз тутишининг сабабларидан биридир. Айрим рисола ва илмий адабиётларни варақлар эканмиз, мамлакатимиз ва чет эллик олимлар томонидан хотин-қизларни ижтимоий ҳимоялашни турли ижтимоий онг шакллари нуқтаи назаридан таҳлил қилинганлигини англаб етдик. Масалан, Г.Ҳамидованинг “Оилада коммунистик ахлоқнинг шаклланиши” номли монографиясида оилада аёлнинг ўрни ва коммунистик ахлоқ нормаларига бўлган муносабат чинакам инсоний, оилавий муносабатларни шакллантирувчи манба сифатида талқин этилган⁶⁵.

Жамиятда аёлларнинг ўрни, оила ҳўжалигидаги фаолиятини, авлодлар тарбиясида ва эр-хотин ўртасидаги муносабатларни Ислом динининг аёлларга муносабати нуқтаи назаридан шарқшунос файласуф М.В.Вагабов атрофлича таҳлил қилган. Бироқ давр нигоҳи билан Исломнинг аёлларга бўлган муносабатининг нореал жиҳатларинигина тасвирлаган⁶⁶.

⁶⁵ Ҳамидова Г. Оилада коммунистик ахлоқнинг шаклланиши. – Тошкент: Ўзбекистон, 1975. – 75 б.

⁶⁶ Вагабов М.В. Ислам и женщина. – М: Мысль, 1968. – 196 с.

Ислом қадриятида аёлни эъзозлаш, уни муҳофаза этиш, эркак ва аёлнинг бир-бирига меҳр-муруввати улуғланганлиги ушбу изланишларда давр талаби, моҳиятидан келиб чиқиб, ё қасддан тушириб қолдирилган ёки уни тадқиқ этишда муаллифлар ўзларида бурч, масъулият ҳамда эҳтиёж сезмаган.

Ҳолбуки, Куръони каримни варақлаганимизда, ҳадиси шарифларни ўрганганимизда аёлни, онани, қизни ўз ҳимоясига олган кўплаб оят ва фикрларга дуч келамиз.

Ҳозирги кунда аёлга бўлган муносабатни теран англаб етиш учун ўтган кунларга, тарихга мурожаат этиш зарур. Доно халқимизда шундай мақол бор: «Ўтган кунингни унутма, хом чориғингни қуритма». Дарҳақиқат, “Инқилоб Туркистон хотин-қизларини айрим ҳуқуқсизликдан, аламли таҳқирларга тўла турмуш изтиробларидан қутқариб, нурафшон келажак йўлига бошлади», дейилади «Ўзлигинг намоён қил»⁶⁷ деб номланган мақолада. Айнан ушбу мақоланинг давомида эса қуйидаги фикрга лол қоласиз: “Бугунги кунда ўзбек хотин-қизлари коммунистик қурилишнинг барча жабҳаларида – саноат, халқ хўжалиги, фан ва маданият соҳаларида эркаклар билан бир қаторда туриб меҳнат қилмоқда”. Асрий ҳуқуқсизликдан озод этилган аёлни эркак билан баробар туриб меҳнат қилиши Ислом динидан йироқлашиш сабаб эмасмикан?! Ахир, аёлнинг жисмоний жиҳатдан ожиза эканлигини Ислом дини аллақачон қайд этган, фан ҳам буни тан олади-ку. Аёлни эркак билан баробар жамият қурилишида ишлатиб, фарзанд тарбиясининг бугун танг ҳолатга тушиб қолиши ҳам емирилган тарихий тузум таъсири эмасми?!

Зеро, аёл оиланинг руҳий ва маънавий кўламини тутиб турувчи чашма, яъни булоқдир. Уни маънавий

⁶⁷ Аминова Р. Ўзлигингни намоён қил // Фан ва турмуш. – Тошкент, 1987. – №3. – Б. 4–5.

сарчашма, энг улуғ инсоний фазилатлар маскани сифатида улуғлаш зарур. Бу вазифани эркак оиланинг посбони сифатида, устуни даражасида амалга ошириши лозим. Аёлни моддий эҳтиёж манбаи сифатида эмас, балки руҳий ва маънавий эҳтиёж манбаи сифатида кўра олиш ҳар бир эркак ва отанинг бурчига айланиши лозим. Аёлни эъзозлаш фарзандини, ўз келажагини эъзозлашдир.

Мазкур мавзу бўйича амалга оширилган тадқиқотларнинг, юқорида қайд этилганидек, иккинчи гуруҳига мустақилликдан сўнг хотин-қизлар ижтимоий муаммоларини тадқиқ қилишга қаратилган фалсафий асарлар, рисоалар ва диссертацияларни киритиш мумкин.

Бугун республикамизда амалга оширилаётган ислохотларнинг олий мақсади – халқимизга муносиб турмуш шароити яратишдан иборат. Президентимиз Ислом Каримов ишлаб чиққан ўзбек моделининг муҳим қисми бўлган аҳолини кучли ижтимоий ҳимоя қилиш сиёсатида ҳам бу масалага алоҳида эътибор қаратилган.

Эркин бозор иқтисодиётига асосланган адолатли жамият, кучли демократик ҳуқуқий давлат қуриш йўлида давлатимиз олиб бораётган сиёсатда бутун эътибор инсонга, унинг барқарор тараққиётига қаратилган экан, айни дамда хотин-қизларнинг ҳаётий фаолиятлари учун зарур шароитларни яратиб бериш, муҳофаза қилиш давр талабига айланди. Мустақиллик даврида эълон қилинган илмий изланишларда ана шу масалалар муайян даражада таҳлил қилинган.

Сўнгги йилларда хотин-қизлар муаммоларининг ҳуқуқий, иқтисодий, психологик, ижтимоий жиҳатларини тадқиқ қилган бир қатор диссертациялар ҳам ҳимоя қилинди. Масалан, М. Холматова ўз тадқиқотида оилавий муносабатлар маданиятини

шакллантиришда эр-хотин ўртасидаги муносабатлар, оилада аёлнинг ўрни ва бугунги кунда фарзанд тарбиясида онанинг ўрнини мазмунан очиш, объектив ва субъектив сабаблар таъсирини тадқиқ қилишни мақсад қилиб олган⁶⁸.

Ф.Примованинг номзодлик диссертациясида эса оилавий муносабатлар маданиятини шакллантиришда миллий ва исломий қадриятларнинг таъсири, оилада эр ва хотин вазифаларининг белгиланиши ва бу жараёнларнинг мамлакатимиз аҳолисининг маънавий юксалишидаги аҳамияти каби масалалар тадқиқ қилинган.⁶⁹

Д.Ортиқова ўз тадқиқотларида Ислом динида хотин-қизларга муносабат масаласини реал ва мавхум қадриятлар мисолида ўрганган. Реал қадриятлар деганда Исломдаги ижобий хусусиятлар, мавхум қадриятлар мисолида эса халқ томонидан ўзгартирилган урф-одатлар назарда тутилган. Тадқиқотчи қадриятларнинг инсон ва жамият тараққиётидаги ўрни ва мазмунини ёритишга ҳаракат қилган⁷⁰.

С.Сафарованинг диссертациясида эса аёллар масаласининг умумижтимоий жиҳатлари, уларни камситишга олиб келган ҳар қандай ҳолатларни бартараф этиш, уларни ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида эркин иштирок этиб, ўз истеъдод ва имкониятларини рўёбга чиқаришлари учун шароит яратиш, репродуктив саломатликларини асраш фарзанд тарбияси билан боғлиқлиги, мустақил Ўзбекистонда аёллар масаласини ҳал этишнинг ўзига хос хусусиятлари таҳлил этилган⁷¹.

⁶⁸ Холматова М. Проблемы совершенствования культуры семейных отношений и воспитания здорового поколения. Автореф. дис. докт. филос. наук. – Ташкент, 1998. – 55 с.

⁶⁹ Примова Ф. Оилавий муносабатларни шакллантиришда миллий ва диний қадриятларнинг ўрни. Фалс. фан. номз. дис. автореф. – Тошкент, 1999. – 24 б.

⁷⁰ Ортиқова Д. Исломнинг хотин-қизларга муносабатидаги реал ва мавхум ахлоқий қадриятлар. Фалс. фан. номз. дис. автореф. – Тошкент, 1993. – 20 б.

⁷¹ Сафарова С. Аёллар масаласи: умумижтимоий ва миллий жиҳатлар. Фалс. фан. номз. дис. – Тошкент, 2002. – 148 б.

А.Раҳмонов ҳам ўз илмий изланишларида Ислом ҳуқуқшунослигида инсон ҳуқуқлари муаммосини тадқиқ этар экан, Ислом манбаларида Аллоҳ олдида барча инсоннинг ҳуқуқий жиҳатдан тенглиги қайд этилганини таъкидлайди. Муаллиф Ислом оламида аёлларни ҳимоя этишнинг ҳуқуқий жиҳатларини таҳлил қилади.

А.Абдушукуров илмий диссертациясида хотин-қизларнинг жиҳодда иштироки масалаларига тўхталган. Тадқиқотда жиҳод ва юришлар фазилати ҳақида фикр юритар экан, ҳадисларда Аллоҳ йўлида қилинган жиҳоднинг энг маъқули бева-бечораларга ёрдам беришдан иборатлиги таъкидланади⁷².

З.Алимова тадқиқотларида Ислом оламида хотин-қизларга муносабатнинг адолат тамойилларини кўрсатиб ўтади. Адолат жамият тараққиётининг мезони экани ва бевосита аёллар муаммоларини ҳал қилишда унинг ўрни алоҳида тилга олинади⁷³.

Н.Сайдалиева тадқиқотларида ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ижтимоий-фалсафий муаммоларини ўрганиб, ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш масалаларида миллий, тарихий, исломий қадриятларни тиклаш нуқтаи назарини асослашга ҳаракат қилади. Қиз ва йигитларни оилавий ҳаётга тайёрлашда диний-миллий қадриятлар таъсири социологик тадқиқотлар билан ёритилади. Шу билан бирга, ҳозирда қизларнинг эрта турмушга чиқиш сабаблари ва оқибатлари ҳақида ҳам тўхталади⁷⁴.

Юқорида тилга олинган диссертацияларнинг таҳлилидан маълум бўлишича, хотин-қизлар муаммоларининг маълум жиҳатлари тадқиқот объекти

⁷² Абдушукуров А. Ислом таълимотида уруш (жиҳод) ва тинчлик (сулҳ) масалалари. Фалс.фан. номз. ... дис. автореф. – Тошкент, 2002. – 22 б.

⁷³ Алимова З. Ижтимоий адолат тамойилларининг Ислом динида намоён бўлиш хусусиятлари. Фалс. фан.номз. дис. автореф. – Тошкент, 2006. – 33 б.

⁷⁴ Сайдалиева Н. Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ижтимоий-фалсафий муаммолари. Фалс. фан.номз. дис. автореф. – Тошкент, 2005. – 22 б.

қилиб олинган. Аммо хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалаш мустақиллик шароитида қарор топиши ва Ислом қадриятлари билан уйғунлиги масаласи ушбу диссертациялар мақсади доирасига кирмаган. Бундан ташқари, биз тадқиқотимиз жараёнида хотин-қизлар муаммоларининг ҳуқуқий, маънавий, иқтисодий жиҳатларини баён этган илмий асар ва рисоаларни ҳам атрофлича ўргандик ва концептуал ғояларни таҳлил қилдик.

Жумладан, А.Саидов, А.Жузжонийнинг илмий изланишларида инсон ҳуқуқлари умумбашарий қадрият сифатида таҳлил қилинади. Бевосита Ислом ҳуқуқий анъаналари тизимида хотин-қизларни ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоялашга қаратилган томонлари манбалар асосида кўрсатиб берилади⁷⁵.

Абдулвахҳоб Халлоф ўзининг «Усулул фикҳ» номли китобида Ислом ҳуқуқшунослигида аёлларнинг ижтимоий муҳофазаси жараёнига алоҳида эътибор қаратган. Жумладан, турмушга чиққан аёлнинг нафақаси, унинг таъминоти ҳамда талоқ ҳақида, қиз фарзанднинг отасиз қолиши, аёлни фоҳишаликда айблаш борасида қатор масалалар ечимига ойдинлик киритади⁷⁶. С.Жабборов Ислом оламининг маънавият билан боғлиқ томонларини тадқиқ этиб, оилада эр-хотин муносабатлари, шариат нормаларининг ахлоқий ва маънавий жиҳатлари, ҳадисларда шахслараро муносабатлар талқини каби муаммоларни Ислом дини қадриятлари нуқтаи назаридан таҳлил қилган. У мустақил Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик жамият барпо этишда Шарқ халқлари турмуш тарзига айланган мусулмончилик қонун-қоидаларини ҳам чуқурроқ ўрганиш зурурлигини таъкидлайди⁷⁷.

⁷⁵ Саидов А., Жузжоний А. Шарқ ва инсон ҳуқуқлари. – Тошкент: Ижтимоий фикр, 1998. – 214 б.

⁷⁶ Халлоф А. Усулул фикҳ. – Тошкент: Мовароуннахр, 1999. – 176 б.

⁷⁷ Ислом, тарих ва маънавият. – Тошкент: Абдулла Кодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2000. – 112 б.

С.Маҳкамов изланишларида Ислом шароитида аёллик, оналик ҳуқуқлари хоҳлаган бошқа жамиятдаги аёлнинг ҳуқуқларидан буюкроқ эканини Қуръон, ҳадислар асосида талқин қилади. Ислом қоидаларида аёл киши, аввало, аёллигини – ибo-ҳаёсини, назокатини, одобу хулқини, ўз саломатлигини асраши зарурлиги, у биринчи навбатда она экани, яъни ҳаёт манбаи ҳисобланиши таъкидланади.

О.Сафаров, М.Маҳмудов тадқиқотларида оиланинг мазмун-моҳияти, вазифалари ҳақида гап кетар экан, бевосита аёл, она, қизнинг оиладаги функционал вазифаси, уларнинг жамият ҳаётидаги ўрни чуқур таҳлил этилади. Оилада қатъий ички интизом, меҳр-мурувват, эзгулик нурлари аёл орқали чарақлаб туриши эътироф этилади.

Соғлом авлодни камол топтирувчи маскан сифатида оиланинг вазифаси ва моҳиятига илмий қараш, ўзига хос ёндашувлар Э.Юсупов, Ў.Юсуповларнинг тадқиқотларида кўзга ташланади. Оналик меҳрининг фарзанд қиёфасидагина эмас, балки жамият тараққиётида ҳам ўз аксини топиши уқтирилади. Оила маънавиятида она булоқ сингари талқин қилиниб, Ислом анъаналари, Шарқ мутафаккирлари асарлари, шарқона одатлар орқали асослаб берилади. Ф.Отаҳўжаев томонидан никоҳнинг социал илдизлари, мазмун ва вазифалари, оилани ҳуқуқий-маънавий жиҳатдан тартибга солинишидаги аҳамияти, миллий манфаатлар билан боғлиқ жиҳатлари, уларнинг назарий ва амалий аҳамиятлари атрофлича тадқиқ этилади. Никоҳнинг, айниқса, Шарқ халқлари тарихи, маданиятидаги ўрни алоҳида тилга олинади⁷⁸.

О.Мусурмонова ишида оила маънавиятини ташкил этувчи устунлардан ҳаё, иффат, поклик, вафодорлик ҳақида фикр юритилади. Оилада аёл, она, қизнинг ҳаё ва иффатига алоҳида урғу берилиб, жамиятда

⁷⁸ Отаҳўжаев Ф.Никоҳ ва унинг ҳуқуқий тартибга солиниши. – Тошкент: Ўзбекистон.1995. – 172 б.

миллий ғурурни шакллантиришда бу фазилатларнинг аҳамияти асосланади⁷⁹.

Ҳадислар асосида ўрганилган жамоа бўлиб яшаш ва унинг ижобий томонлари, яхши оилада эр-хотин бир-бирига меҳр-мурувватли бўлиши, оила осойишталигида эркакнинг вазифалари ва жавобгарликлари А.Ҳожиаҳмедовнинг илмий ишларида тадқиқ этилган. Эркак кишининг оиладаги бурчи, энг аввало, оила ҳақидаги ғамхўрлигидир – бу бевосита аёл ва фарзандга ғамхўрликда намоён бўлиши қайд этилади. Ибратли оилани ибратли ота-оналаргина шакллантириши, оиладаги тўхтовсиз уруш ва жанжаллар маҳалла муҳитига ҳам салбий таъсирини ўтказиши мумкинлиги, оилада сахийлик ҳукмрон бўлиши заруратлари батафсил баён этилади.

Кейинги йилларда республикамиз олимлари томонидан тайёрланиб чоп этилган қатор рисола ва манбаларда хотин-қизларни исломий қадриятлар талаблари бўйича ижтимоий муҳофазалаш ғоялари таҳлил қилинган; диний маърифатни юксалтириш; хотин-қизларни зарарли ғоялар таъсиридан асрашнинг бугунги кун учун аҳамияти уқтирилган. Масалан, Абдумухтор Раҳмонов, Аъзам Раҳмонов «Ислом ҳуқуқи» китобида Куръон, суннат ва бошқа манбалар асосида Ислом ҳуқуқшунослигини таҳлил этар экан, Ўзбекистонда замонавий ҳуқуқий-ахлоқий меъёрларнинг Ислом анъаналари билан алоқадорлигини талқин этадилар. Бундан ташқари, мусулмон никоҳи ва унинг шакллари, Шарқ мамлакатларида оила қонунчилиги масалаларига тўхталадилар. Оилада эр-хотин муносабатларидаги ҳуқуқ ва бурчларини кўрсатиб, аёлни ижтимоий ҳимоялаш заруриятининг диний-ахлоқий ва шаръий-ҳуқуқий омилларини кўрсатиб берадилар⁸⁰.

⁷⁹ Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур. – Тошкент: Ўқитувчи. 1999. – 196 б.

⁸⁰ Раҳмонов Абдумухтор, Раҳмонов Аъзам. Исламское право. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2003. – 480 б.

Исломда аёлларни ижтимоий муҳофазалаш масаласини тадқиқ этишда мусулмон дунёси ҳамда Фарб мамлакатлари исломшунослари тадқиқотларининг республикамиз олимлари асарлари билан қиёсий таҳлилини йўлга қўйиш муҳим ўрин тутди.

Жумладан, “Ҳазрати Пайғамбарнинг ҳаёти” рисоласида Пайғамбаримиз Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)нинг бутун ҳаёти ва фаолияти ҳақида ёзилади. Тадқиқотимизнинг мазмун-моҳиятини бойитишда тарихий, илмий манба сифатида рисоланинг «Видо хутбаси»дан кенг фойдаланилди. Худди мана шундай Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)нинг ўзига хос ҳаёти ва ибратли фаолиятлари тарихий-илмий манбалар – Алихонтўра Соғунийнинг «Тарихи Муҳаммадий»⁸¹ китобларида, Закои Кунрапанинг «Алвидо, дунё! Ассалом, охират!»⁸² китобларида ҳам келтирилган.

Ризоуддин ибн Фахруддиннинг «Аҳли аёл» рисоласи, файласуф олима М.Холматованинг «Оилавий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси» рисоласи, диншунос олим Н.Эгамбердиевнинг «Ахлоққа оид шариат кўрсатмалари ва уларнинг илдизлари» рисоласи, Фозил қори Ёсин ўғлининг «Қалблар шифоси» (Сиздан ҳусни одоб мерос қолсин) номли рисоласи, Т.Содиқованинг «Меҳр қолур» рисоласи каби асарларда диссертациямиз мавзусига яқин масалалар батафсил баён этилган, шу туфайли тадқиқотларимизда улардан кенг фойдаланилди.

«Аҳли аёл»⁸³ рисоласида қиз болалар аёлларнинг кундалик ҳаётларида зарур бўлган гўзал хулқ-атвор, оила мустаҳкамлиги, жумладан, имон дунёларининг саодатларига муяссар бўлиши учун риоя қилишлари

⁸¹ Алихонтўра Соғуний. Тарихи Муҳаммадий. 1–2-китоб. – Тошкент: Мовароуннахр, 1991. –160 б.

⁸² Закои Кунрапа. Алвидо, дунё! Ассалом, охират! – Тошкент, Мовароуннахр, 1996. –190 б.

⁸³ Ризоуддин ибн Фахруддин. Аҳли аёл. – Тошкент: Чўлпон, 1994.–20 б.

лозим бўлган муҳим вазифалар ибратомуз ҳикоялар орқали баён этилади. Рисолада умр йўлдошини танлаш, Тангрига қуллуқ, ота-она ҳурмати, эзгулик, зийнат, гўзал ахлоқ, саломатликни сақлаш, фарзанд тарбияси, никоҳ, эр билан хотин ўртасидаги бирлик ва дўстлик каби ҳар бир оила аъзолари билиши шарт бўлган зарурий билимлар ҳақида фикр юритилади. «Оилавий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси»⁸⁴ рисоласида эса жамият ижтимоий муносабатлари мажмуида оилавий муносабатлар ижтимоий муносабатларнинг махсус шакли экани далиллар ва илмий манбалар асосида ёритилади. Оилавий муносабатлар маданияти эр-хотин ўртасида табиий, биологик, шунингдек, оила аъзолари орасида ҳуқуқий, руҳий, ахлоқий-эстетик ҳамда иқтисодий-мулкӣ муносабатларни шакллантириш ва оила турмушини умуминсоний ва миллий қадриятларга асосланиб ташкил этишдан иборатлиги борасида таҳлил ва тадқиқотлар баён этилади. «Ахлоққа оид шариат кўрсатмалари ва уларнинг илдизлари»⁸⁵ рисоласида шариат манбалари – Қуръон ва ҳадислар, умуминсоний, диний-ахлоқий тушунчалар, шариатдаги айрим масалалар ифодаланган. Олим манбалар ҳақида фикрларини давом эттириб, «Ислом аёлларга яшаш ҳуқуқини берди. Буюк олам қуёшининг юзини кўрмай кўмиладиган чақалоқ қизларга ҳаёт берди, яшаш ҳуқуқини тан олган Ислом аёлларга шундай ҳуқуқ бердики, аёл ўз уйининг султони бўлиб қолди. Аёл уйининг султони, болаларининг ҳимоячиси, уларни тарбия этувчи мураббийсидир», деган хулосаларини баён этди. «Қалблар шифоси»⁸⁶ номли рисоласининг «Жаннат – оналар оёғи остида» номли қисмида:

⁸⁴ Холматова М. Оилавий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – 216 б.

⁸⁵ Эгамбердиев Н. Ахлоққа оид шариат кўрсатмалари ва уларнинг илдизлари. – Тошкент: Университет, 1995. – 38 б.

⁸⁶ Фозил Қори Ёсин ўғли. Қалблар шифоси. – Тошкент: Мовароуннахр, 2000. – 251 б.

«Оналарни ҳар қанча мадҳ этсак арзийди. Чунки фарзанди учун, миллати учун, диний эътиқоди, имони учун ўзини фидо этишга қодир киши ҳам бу – она!» – дейилади. Дарҳақиқат, миллатнинг келажаги сабабчилари ҳам оналардир. Шуни ҳам қайд этиш лозимки, ҳозирги кунда онани диний фундаментализм, экстремизм ва терроризм, миссионерлик, “оммавий маданият” ниқоби остидаги таҳдидлардан муҳофаза қилиш ҳам долзарб масала бўлиб турибди. Мазкур тадқиқот устида ишлаш жараёнида хотин-қизларни зарарли ғоялар таъсиридан ҳимоялаш, уларнинг мафкуравий иммунитетини шакллантиришда исломий қадриятларнинг аҳамиятини таҳлил қилиш борасида қатор рисола, илмий адабиётлардан ҳам кенг фойдаланилди. Жумладан, М.Ражабованинг «Диний экстремизм ва террорчилик»⁸⁷ номли китобида диний экстремизмнинг илдири, мақсадлари, унга қарши қандай курашиш кераклиги ҳақида фикрлар баён этилган. Диний экстремизм ва террорчиликка қарши курашнинг долзарб муаммоларини таҳлил этар экан, муаллиф бу аср вабосининг олдини олиш аёлларга ҳам дахлдор эканлиги ҳақида XX асрнинг охириги ўн йиллигида Ўзбекистон Республикасида содир этилган ушбу тоифадаги жиноятларнинг мақсадларини, назарий-амалий жиҳатларини атрофлича ўрганган ҳолда хулосага келади ва бундай жиноятларга қарши курашишнинг зарурияти, йўл-йўриқлари ҳақида тўхталган. Бундан ташқари, муаллиф террорчилик тушунчаси ва белгиларини чуқур таҳлил қилган.

Бундан ташқари, А.Тулесовнинг “Ислом ва ақидапараст оқимлар”, А.Очилдиев, Ж.Нажмиддиновларнинг “Миссионерлик: моҳият, мақсадлар, оқибатлар ва олдини олиш йўллари”, “Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг

⁸⁷ Ражабова М. Диний экстремизм ва террорчилик. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2000. – 164 б.

маънавий-маърифий асослари”, “Диний бағрикенглик ва мутаассиблик” каби илмий адабиётлар ҳам ўрганилди. Хотин-қизларни ғоявий таҳдидлардан асраш борасидаги назариялар таҳлил этилди.

Тадқиқот юзасидан ўрганилган илмий адабиётлар ва манбаларда хотин-қизларни ҳуқуқий, иқтисодий ва ғоявий таҳдидлардан муҳофазалашда динийлик ва дунёвийлик тамойиллари ифодаланган. VII асрдан бошлаб Ислом таълимотида илгари сурилган хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалаш ғоялари дунёвий давлат қуришда аёллар муаммоларини ҳал этишда қонун ва ислохотлар асосига айланиб бормоқда.

I боб хулосаси

Хотин-қизларни ижтимоий ҳимоялашга доир муаммоларнинг турли жиҳатларини ўзида акс эттирган тадқиқотлар, илмий адабиётларда келтирилган фикрлардан келиб чиққан ҳолда тадқиқотнинг биринчи боби қуйидаги хулосалар билан якунланди:

- биринчидан, хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалашнинг тарихий генезиси ва ривожланиш босқичлари манбалар асосида таҳлил қилиниб, жамият тараққиётининг ҳар бир босқичида ўзига хос ёндашувлар бўлганлиги фалсафий-назарий жиҳатдан далилланди;

- иккинчидан, демократик, фуқаролик жамияти, ҳуқуқий давлат барпо этишда ижтимоий муҳофаза жараёнини халқ талаби ва эҳтиёжларига асосланган ҳолда ҳаётга татбиқ этиш муҳимдир. Чунки бозор иқтисодиётига ўтаётган ҳар бир давлат сиёсатининг негизи кучли ижтимоий ҳимоя билан боғлиқдир. Юртбошимиз таъкидлаганидек, аёлларни ижтимоий ҳимоялаш жамиятимиз ҳар бир фуқаросининг бурчига айланиши даркор;

- учинчидан, адолатли, ҳукукий давлат қонун устуворлигига асосланади. Бунда хотин-қизларни маънавий-ҳукукий жиҳатдан муҳофаза этиш озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётга эришишнинг муҳим жиҳатларидан бири ҳисобланади;

- тўртинчидан, қадимий ва бой маданий меросимиз, қадриятларимиз, муқаддас дину диёнатимиз, урф-одат, удум ва анъаналаримизга риоя этган ҳолда хотин-қизларимизни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш жамиятимизни сиёсий янгилаш ва ислоҳ этишнинг зарурий шартидир;

- бешинчидан, хотин-қизларнинг ижтимоий ҳимояси, Юртбошимиз таъкидлаганидек, оила билан узвий боғлиқдир, яъни: "...оила соғлом экан – жамият мустаҳкам, жамият мустаҳкам экан – мамлакат барқарордир"⁸⁸.

⁸⁸ Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008.–58 б.

II БОБ. ХОТИН-ҚИЗЛАРНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯЛАШДА ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ҚАДРИЯТЛАР ДИАЛЕКТИКАСИ

Ўзбекистонда демократик ислохотларни муваффақиятли амалга оширишни аёллар фаоллигисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Чунки аёллар жамиятнинг етакчи кучлари, миллат таянчларидир. Монографиянинг ушбу бобида хотин-қизларни ижтимоий муҳофаза қилиш мустақил юртнинг давлат сиёсати даражасига кўтарилган шароитда аёлларга бўлган адолатли муносабатни шакллантиришда исломий қадриятлардан ҳам бошқа омиллар қатори фойдаланиш, уларнинг дунёвий тамойиллар билан ўзаро алоқадорлиги фалсафий таҳлил қилинади.

Аёллар манфаати, ҳуқуқи ва эркинликларини муҳофазалашнинг тарихий шакллари унинг миллий қадриятлар билан алоқадорлиги, дунёвий тамойилларини илмий-назарий жиҳатдан тадқиқ этиш ҳам бугунги кунда ечимини кутаётган муаммолардан эканлигига эътибор қаратилади. Жумладан, инсоннинг қадр-қимматини устувор қадрият сифатида эътироф этувчи исломий қадриятларни ўрганиш ва таҳлил қилиш, дин ва ҳурфикрлилик негизида аёлга бўлган муносабатнинг ўзига хос жиҳатларини тадқиқ этиш ҳам давр талабидир.

2.1. Аёллар ижтимоий муҳофазасини таъминлашнинг Ислом қадриятлари ва дунёвий тамойиллар билан ўзаро алоқадорлиги

Мамлакатимиз мустақилликка эришгач, Ўзбекистон иқтисодий, ижтимоий, маданий ва маънавий тараққиётининг ўзига хос йўлини танлаб олди. Бу, айниқса, маданий меросимизни, тарихимизни ҳар томонлама, тўғри ёритиб беришни олимларимиз олдига кечиктириб бўлмайдиган вазифа сифатида қўйилишида ўз аксини топди. Бу йиллар давомида Республикамиз ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий ҳамда мафкуравий ҳаётида туб сифат ўзгаришлари рўй бериши баробарида жамиятимиз ҳаётида нуфузли куч – оила, турмуш муносабатларида асосий таянч бўлган азиз аёлларимиз, хотин-қизларимизга муносабат ҳам тубдан ижобий томонга ўзгариб бормоқда.

Том маънода уларнинг жамият ҳаётидаги нуфузини кўтариш, давлат томонидан ижтимоий муҳофазасини таъминлаш ҳукуматимиз диққат-марказида турибди. “Инсоният тарихи шундан гувоҳлик берадики, – деб таъкидлаган эди И.А.Каримов, – минг йиллар давомида ҳар қайси жамиятнинг маданий даражаси ва маънавий баркамоллиги аёлларга бўлган муносабат билан белгиланади. Айниқса, аёлларга шарқона эҳтиром ва эъзоз биз учун ибратли меросдир. Бежиз эмаски, Шарқда аёлни фариштага қиёс қилишади. Чунки фаришталар Аллоҳ таоло яратган энг пок, энг бегуноҳ зотлардир”⁸⁹. Ҳуқуқий давлатсиз демократияни шакллантириб бўлмаганидек, аёл муҳофазасисиз шахс эркинлигини таъминлаш мумкин эмас. Мусулмон давлатлари тараққиёт тажрибасидан кўриш мумкинки, улар шариат нормаларини мустаҳкамлаш орқали

⁸⁹ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз Т. 7. – Т.:Ўзбекистон, 1999. – 256 б.

мамлакатда ҳуқуқий давлат қуриш, дунёвий қонунларни ўрнатиш ва улардан фойдаланишни жорий этдилар. Чунки шариат қонунлари муқаррар равишда фақат Қуръони каримгагина асосланмай, балки асрлар давомида мусулмон оламида шаклланиб, шахс манфаатлари, жамиятнинг ҳар бир аъзоси, жумладан, хотин-қизларни ҳам муҳофаза қилувчи меъёр ва қоида, урф-одатлардан ташкил топган ахлоқ нормаларига асосланади. Суд ишларида шариатга кўра ҳукм чиқарилган бўлса, фуқаролик ишларини ҳал қилишда одат нормаларига асосланганлар. “Одат тусига кирган жамоа гуруҳининг фикри катта кучга эга бўлган. Ҳукмрон диний мафкурадан қатъи назар ёзилмаган, аммо бажарилиши шарт қонун-қоида ҳисобланган. Кимки қонун-қоидани бузса, у жамоатчилик томонидан қаттиқ жазоланган ёки қишлоқ, ё маҳалладан ҳайдалган”⁹⁰. Дарҳақиқат, файласуф олим И.Жабборов таъкидлаганидек, жамоатчилик фикри халқ маънавий ҳаётини бошқариб турган. Кишилар хатти-ҳаракатлари ёмонликка йўналтирилса гуноҳ деб, яхшиликка йўналтирилса савоб деб баҳоланган. Бу баҳо шу қадар таъсирли бўлганки, у инсонлар хулқ-атворида орият-номус ҳиссини ҳам шакллантиришга асос бўлган. Одат ва шариат меъёрлари ўзаро боғлиқ бўлиб, бир-бирини тўлдирган. Шариат нормалари мустақил ҳуқуқ туркуми сифатида ҳозиргача бутун мусулмон оилаларига ўз таъсирини ўтказиб келмоқда. Айниқса, Ўзбекистон ҳудудида кенг ёйилган оила муҳити ва тарбияси, шахс эркинлиги, оила ҳуқуқи ва қоидаларини ишлаб чиқишда Ўрта Осиё фақиҳларининг асарларидан кенг фойдаланилади. Жумладан, Бурҳониддин Марғинонийнинг “Ҳидоя” асари фикримизнинг далилидир. Унда нафақат мусулмон ҳуқуқлари шарҳи, балки

⁹⁰ Жабборов И. Ўзбеклар: турмуш тарзи ва маданияти. – Т.: Ўқитувчи, 2003. – 131 б

аёлларни ижтимоий муҳофазалашнинг ҳуқуқий асосларига ҳам кенг ўрин ажратилган. Никоҳ китоби оила қуришда қуйидаги жиҳатларга амал қилишни уқтиради: 1. Никоҳдан ўтувчиларнинг ўзаро розилиги. 2. Никоҳ ёшига тўлиши. 3. Никоҳни гувоҳлар иштирокида тузиш. 4. Келинга маҳр тўлашнинг лозимлиги. 5. Никоҳланувчиларнинг яқин қариндош бўлмаслиги. 6. Уларнинг табақавий тенглиги. 7. Руҳий жиҳатдан соғлом бўлиши⁹¹. Никоҳ вақтида куёв томонидан келинга бериладиган шахсий мулкни маҳр дейилади. Маҳр никоҳнинг зарур шартлардан бири бўлиб, унинг миқдори никоҳ вақтида тайин қилинади. Никоҳ пайти маҳр тайин қилинмаса ҳам, никоҳ саҳиҳ ҳисобланади, аммо маҳри мисл бериш зарур бўлади. Маҳр куёв томонининг имкониятига қараб белгиланади. Маҳрни қуйидаги ривоятга мувофиқ бериш суннатдир. Расулуллоҳ (соллаллоҳи алайҳи ва саллам) қизлари Фотимаи (розияллаҳу анҳо)ни ҳазрати Али (каррамаллоҳу ваъҳаху)га тўрт юз мисқол нуқра маҳр билан узатдилар. Маҳрнинг энг кам миқдори ҳам бор ва бу қиймат “Мажмаъул мақсуд”да ўн танга дейилган. Агар маҳр бу миқдордан кам белгиланса ҳам, ўн танга бериш зарур. Кўпинча никоҳ пайтида қизнинг маҳрини белгиламай, “маҳрга битта уй, олди айвон, сигири билан” деб қўйишади. Буни келин-куёв тушунмайди ҳам. Уй ҳам, мол ҳам бўлажак оиланинг умумий мулкидир. Никоҳ пайтида гувоҳлар иштирокида маҳрни аниқ белгилаш, бу нарса келиннинг шахсий ва дахлсиз нарсаси эканлигини тушунтириш, куёвга эса ваъда қилинган маҳрни асло эсдан чиқармай тақдим этишни юклаш, айниқса, муҳимдир. Маҳрни чин дилдан рози бўлиб, хурсандчилик билан бериш керак. “Нисо” сурасининг 4-оятида Аллоҳ таоло:

⁹¹ Қаранг: Ҳидоя: Коментарии мусульманского права. Кн. 2. – Ташкент: Адолат, 1994. – С. 121–125.

“Хотунларга махрларини хурсандлик ила берингиз!..” деб буюрган. Жаноби Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам): “Эҳтиёжи кам, маҳри оз ва фарзанд кўриши осон бўлган аёл барокатли аёлдир”, деб бежиз айтмаганлар. Ушбу тартибларга кўра тузилган никоҳгина қонуний ҳисобланиб, эркак ва аёл тегишли ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан таъминланган. Диний қадриятларнинг яна бир муҳим томони шундаки, халқимиз асрлар давомида миллий урф-одатлар ҳамда мусулмончилик талабларини уйғунлаштириб ҳаёт кечириб келмоқда, бундай турмуш тарзи ижтимоий-маиший масалаларнинг ижобий ҳал бўлишида ғоят аҳамиятли эканини кўришимиз мумкин. Кўпгина Шарқ мамлакатларида Исломнинг ижтимоий, ҳуқуқий, ахлоқий роли кучайиб, у маънавий маданиятнинг таркибий қисмига, ижтимоий тараққиётнинг муҳим омилига айланган. Шарқшунос Г.М.Шайдоевнинг фикрича, Ислом ижтимоий-ахлоқий ғояларининг ҳозирги босқичини икки йўналишда таҳлил этиш мумкин: биринчиси, шахс ахлоқий қиёфасининг идеал ҳолати ва иккинчиси, ана шу қиёфа шаклланишининг реал ҳолати. Айни пайтда ҳар иккала ҳолат ҳам Исломда юксак ахлоқий сифат ва фазилатлар соҳиби бўлган Пайғамбар Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) ибрати билан боғлиқ экани эътироф этилади⁹². Худди мана шу омил хотин-қизлар масаласи, уларнинг ижтимоий ҳимояси билан боғлиқ иқтисодий, маънавий-ахлоқий асосларнинг ҳамда оила, никоҳ муносабатларининг шаръий-ҳуқуқий меъёрларини мустаҳкамлашга ҳам асос бўлган. Ислом ахлоқининг ана шу универсал хусусиятидан ҳайратланган Ғарбнинг йирик исломшуноси Г.Э.Грюнбаум: “Ислом дунёга янгича концепция билан қараш ва ҳаётни янгича

⁹² Шайдаева Г. Исламская мораль: иллюзии и реальность. – Махачкала., 1990. – 47 с.

идрок этиш тимсолидир,⁹³ – деб ёзган эди. Аммо баъзи Ғарб олимлари Ислом ахлоқидаги универсализмни тан олсалар-да, уни тизимлашмаган мавҳумий фикрлар мажмуи деган нореал қарашни асослашга уринадилар. Жумладан, инглиз шарқшуноси М.Уотт фикрича, “... барча учта динда ахлоқий меъёр кодекслари ишлаб чиқилган ва Исломда бу нормалар тизимлаштирилмаган, диндаги ташкиллаштиришнинг мавжуд эмаслиги оқибатида диний қонунлар ҳам идеал характерга эга бўлган”⁹⁴. Юзаки қараганда, бу фикрда ҳақиқат бордек туюлади. Аммо масаланинг моҳиятига чуқурроқ назар ташланса, бу фикрнинг аксини кўриш мумкин. Ислом дини манбаси бўлган Қуръони каримдаги сура ва оятларда мужассамлашган Ислом ўғитларининг мураккаблиги, мантикий жиҳатдан ҳазм қилиниши қийин эканлиги бор. Аммо бундан Исломда ахлоқий қадриятлар муайян меъёрда эмас, деган хулосага келиб бўлмайди. Бу фикрнинг тасдиғи сифатида XIX асрнинг 70-йилларида Ислом мамлакатларида юзага келган “Мусулмон реформацияси” намояндаларининг Ислом ахлоқий таълимотида аёллар масаласига муносабат хусусидаги қарашларни келтириш мумкин. Гарчи бу “ислоҳотчилик” ҳаракати марказида турли диний-сиёсий кучлар турган бўлса-да, улар Қуръоннинг аёллар масаласидаги талабларини аниқ ва тўғри асослашга ҳаракат қилганлар. Хусусан, шариатдаги оилавий-ҳуқуқий меъёрлар масаласида ислоҳотчиликнинг йирик вакили мисрлик Қосим Амин ҳозирги замон Ислом модернизмининг асосий тамойилларини асослашга ҳаракат қилган. Қ.Аминнинг аёллар хусусидаги асосий қарашлари унинг “Аёллар озодлиги” ва “Янги аёллар” асарларида батафсил баён этилган. Қосим Амин ва издошларининг қарашларича, мусулмон

⁹³ Грюнбаум Г.Э. Классический ислам. – М., 1986. – 28 с.

⁹⁴ William Montgomery Watt islam: Past influence and present ehallenge. Edited by Alferd. T. Welch and Pirre. Cachia Edinburgh University Press. 1973. 246 p.

аёлнинг камситилиши ва таҳқирланишига Исломнинг ҳеч қандай алоқаси йўқ. Аксинча, Ислом аёллар камолоти учун прогрессив имкониятлар яратган, лекин у айрим уламолар томонидан нотўғри талқин қилинган ва ҳаётда ундан нотўғри фойдаланилган⁹⁵. “Аёлларнинг мавқеи ва нуфузини Куръон ва шариат қонунларидек кўтарган манба йўқ, – деб таъкидлайди модернистлар, – Ислом туфайли аёллар энг ҳурматли ва фахрли ўринга эга бўлдилар, XX аср маданиятли аёли орзу қилиши мумкин бўлган мавқега эга бўлдилар”. Аммо модернистларнинг энг катта хатоси Исломнинг илк даврларини идеаллаштириш билан боғлиқ. Уларнинг фикрича, илк Ислом даврида аёллар озод бўлган, эркаклар билан тенг ҳуқуққа эга бўлган ва ҳатто жамиятдан ажралган ҳолда тўрт девор ичида бўлмаган. Ана шу мулоҳазадан келиб чиқиб, модернистлар мусулмон аёлнинг том маънодаги эмансипациясини таъминлаш учун илк Исломнинг соф принципларига қайтиш зарур, деган хулосага келадилар. Аммо бу фикрлари илмий асосланмаган бўлиб, муайян маънода диний фанатизм ва ақидапарастликни озиқлантирувчи ғояга айланиши мумкинлиги жиҳатидан хавфли ҳамдир. Шунга қарамай, уларнинг айрим таълимотларида эътиборли жиҳатлар мавжуд. Масалан, биз юқорида тилга олган Қосим Амин ва унинг маслакдошлари аёлларнинг ночор аҳволи ва ҳуқуқсизлигига ҳукуматнинг деспотизми сабаб, деб ҳисоблайдилар. “Ҳамма динларда, – деб ёзади Қ.Амин, – эркак ва аёл тенглиги ҳақида ғоялар илгари сурилган, Исломда эса аёлни камситувчи, унинг шаъни, қадр-қимматини менсимайдиган ҳеч қандай қайд йўқ”. Қ.Амин Исломда аёлларга бир қатор имтиёзлар, хусусан, савдо шартномасини тузиш,

⁹⁵ Каранг: Валиева Б.С. Особенности модернизации семейно-правовых норм шариата в современных условиях. Автореф. дис.... канд. филос. наук. – Ташкент, 1988. – 9 с.

ўзига тегишли бўлган мулкни тасарруф этиш ва ўзининг эҳтиёжига сарфлаш каби имтиёзлар берилганлигини исботлашга ҳаракат қилади. Унингча, Исломнинг аёлларга берган имтиёзлари Европанинг бир қатор мамлакатлари аёлларига ҳам берилмаган, бечора эркакларга эса шариат кўпхотинлиликдан бўлак бирон бир имтиёз бермаган⁶. Унинг фикрича, мусулмон аёлининг жамиятда ижтимоий муҳофазасини таъминлаш ва мавқеини кўтариш учун икки йўналишдаги вазифаларни амалга ошириш керак: 1. Хотин-қизларнинг таълим-тарбия олишлари, маърифатини оширишлари учун зарурий шароитларни яратиш. 2. Мусулмон ҳуқуқшуносларини шариат қонун-қоидаларини, хусусан, аёлларнинг ҳуқуқий мақомига тегишли қисмларини қайта кўриб чиқишга даъват этиш керак. Бу фикрлар қанчалар жозибали кўринмасин, уни ҳар жиҳатдан мукамал деб бўлмайди, фақат танқидий ўрганиш зарур. Чунки модернизм давр эҳтиёжи бўлгани учун уни тўғридан-тўғри қабул қилиб бўлмайди. Унда ижобий ғоялар билан бирга салбий, нотўғри қарашлар ҳам бўлиши табиий. Бинобарин, диндаги секуляризация жараёни хотин-қизлар масаласидаги диний-ахлоқий қадриятлар тизимига ҳам ўз таъсирини ўтказишини ҳисобга олиш зарур. Ўзбекистон шароитида муайян эътиқод, эзгу мақсадларга эга, эрки муҳофазаланган шахс фуқаролик жамияти яратувчисидир. Маълумки, инсон мавқеи жамият моҳияти билан бевосита боғлиқ ҳолда шахс камолининг асосий манбаи – аёлда ҳам ўз ифодасини топади. Ҳозирги мураккаб замонда, жамиятда аёлнинг тутган ўрни, уларнинг муҳофазаланиши ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 63-моддасида “Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига

⁶ Қаранг: К. Амин. Новая женщина. СПб, 1912. – 22 с.

эга”⁹⁷ эканлиги алоҳида қайд этилган. Исломий оила, ҳуқуқ қоидаларида ҳам оиланинг ички ҳаёти, никоҳ ва эр-хотин ўртасидаги муносабат муаммолари, болачақа боқиш ва уларни маблағ билан таъминлаш каби нормалар аниқ ишлаб чиқилган. Мусулмончилик асосларига кўра, оила Аллоҳнинг номи ила, Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)нинг суннати ва мусулмонларнинг гувоҳлиги ила қурилади. Оила қуриш “Ақди никоҳ” деб аталади. Бун қўшилиш шартномаси десак ҳам бўлади. Албатта, ҳар қандай шартнома каби, “Ақди никоҳ” шартномаси ҳам икки томоннинг (аёл ва эркак) розилиги асосида тузилади. Бу оила қурилишининг асосий шартидир. Бу розилик гувоҳлар олдида йигит ва қизга вазифа, масъулиятларни тушунтириш билан амалга оширилади. Дастлаб қизнинг розилиги сўралиши, аёлга сўз эркининг берилиши ҳам оила мустаҳкам бўлишига ишорадир. Бу жараёни расмийлаштириш, бизнинг фикримизча, жамиятимизда амал қилаётган “Никоҳ шартномаси” билан ҳамоҳангдир. Зотан, мамлакатимизда мустақиллик шароитида миллий қадриятларимизнинг тикланиши оилага, аёлга алоҳида эътибор фарзандларимиз тарбиясининг яхшиланишида ўзининг дастлабки мевасини бермоқда. Чунки ўзбек халқи ҳаётида сақланиб қолаётган шариат нормалари, ҳуқуқи, бурчи умуминсоний қадриятларни ифодалабгина қолмай, балки ўзига хос шарқона этномаданий хусусиятларни ифодаловчи тамойилларни ҳам ўз ичига олган. Аёллик буюк хилқат экани исломий қадриятларда доим ўз аксини топган. Собиқ шўролар тузуми даврида Ислом дини бошдан-оёқ хотин-қизлар душмани деган ноилмий зарарли ақида амалда эди. Аммо Ислом манбаларининг далолат беришича, хотин-қизлар мавқеи, нуфузи Исломда улуғланган.

⁹⁷ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2008. – Б.13.

Маълумки, шариат барча оила аъзолари, шу жумладан, хотин-қизларни ҳар томонлама ҳимоялашга қаратилган қонун-қоидаларни ўзида мужассамлаштирган. Масалан, шариат қонунларида ота томонидан ўз ҳукмронлигини суиистеъмол қилмаслик, аёлларнинг истаги ва эҳтиёжи билан ҳисоблашиш, уларга нисбатан хушмуомала бўлиш, бола тарбиясига эътибор қилиш, хулқ-атворни мустаҳкамлаш каби умуминсоний қадриятларни эъозлаш тамойилларига риоя этилган. Аёл киши ҳам эркак кишидек тўлақонли инсон экани Қуръони каримнинг бир қанча оятларида қайта-қайта баён этилади. Жумладан, Нисо сурасида айтилади: «Эй одамлар! Сизларни бир жон (Одам) дан яратган ва ундан унинг жуфти (Ҳавво)ни таратган ҳамда икковларидан кўплаб эркаклар ва аёлларни яратган Раббингиздан қўрқингиз! Шунингдек, ўрталарингиздаги ўзаро муомалада номи келтирилувчи Аллоҳдан ва қариндошлар (алоқасини узиш)дан қўрқингиз! Албатта, Аллоҳ сизларни кузатиб турувчидир»⁹⁸. (Нисо,1).

«Ҳидоя»нинг «Кафоат» деб номланган қисмида ҳам бу масала атрофлича шарҳланган. «Кафоат» эр ва хотин ўртасидаги тенгликни англатади. Муҳаммад Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) айтганлар: *«Огоҳ бўлинглар, аёлларни фақат валийларигина эрга берсинлар ва фақат ўзларига тенг бўлган кишиларгагина берсинлар»*⁹⁹. Бунда, аввало, оилани сақлаб қолиш, аёлнинг иззат нафсини ҳурмат қилиш мақсадида а) бойликда, б) насл-насабда, в) касб-ҳунарда, д) диндаги тенглик назарда тутилади.

Аммо чоризм давридан то мустабид шўро ҳукмронлигининг сўнгги 90-йилларига қадар бўлган қарийб 130 йиллик давр оралиғида мусулмон ҳуқуқининг

⁹⁸ Қуръони карим. –Тошкент: Тошкент ислом университети, 2001. –77 б.

⁹⁹ Марғиноний Б. Ҳидоя. Т.1. – Тошкент: Адолат, 2000. –715 б.

ана шу жиҳатларига ноинсоний мафкура туфайли путур етган эди.

Аёллар ҳуқуқининг бу даражада поймол этилишига дину диёнатнинг асл моҳиятини билмаслик, диндаги айрим тақиқларнинг ижтимоий илдиэларини ўрганмай туриб, уни ҳаётда қўллашга фатво берган айрим «чала мулла»лар таъсири ҳам бўлганини айтиб ўтиш лозим. Бу ҳолатнинг, фикримизча, бошқа бир сабаби ҳам борки, бу собиқ шўролар тузуми даврида инсоннинг давлат ва жамият ҳаётидан бегоналашуви, ўз қобиғига ўралиб олиши, ижтимоий маънодаги эгоизмнинг кучайиши, бефарқлик, оила масъулиятини ҳис қилмаслик билан ҳам боғлиқ. Агар чоризм мустамлакаси даврида диндан мустамлакачилик сиёсатининг қуроли сифатида фойдаланишган, кўпроқ маҳаллий халқни итоатда тутиб туриш, улар ўртасида диний эътиқодлар бўйича айирмачиликлар келтириб чиқариш ва “бўлиб ташла, ҳукмронлик қил” тамойили асосида иш кўрилган бўлса, Ислом арконларидаги айрим инсонпарварлик ғоялари, хусусан, унинг аёлларга муносабатдаги таъкидларидан фақат тақиқловчи жиҳатларини бирёқламалик билан омма онгига сингдиришга уринилган.

Шу ўринда, аввало, Исломда аёл киши билан эркак кишининг тенг ҳуқуқлилиги деганда нимани тушуниш керак, у нисбийми ёки мутлақ бир нарсами – шу жиҳатни белгилаб олиш зарур бўлади. Агар барча ҳолатларда истисно тариқасида аёл билан эркак тенг бўлиши шарт бўлганида, Аллоҳ таоло инсон зотини икки жинсга ажратиб яратмас эди. Модомики, инсон аёл ва эркакдан иборат экан, улар биологик ва психологик жиҳатдан ва бошқа жиҳатлардан фарқ қилар экан, мазкур омиллар албатта ҳисобга олиниши зарур. Аёлларга хос масалаларда уларга эркаклардан кўп ҳуқуқ берилиши, бизнингча, адолатлидир. Чунки

бу масалалар аёллик табиатига хосдир. Эркакларга хос масалаларда эса эркакларга кўп ҳуқуқ берилган. Чунки эркакларнинг ҳуқуқини аёлларга бергандан нима фойда? Икки жинс ҳаётига тааллуқли бўлган масалаларда эса икки томонга тенг ҳуқуқ берилиши ҳам ҳаёт ҳақиқатларига муносибдир.

Мисол учун, мусулмонлар баъзи Ғарб мамлакатларида аёл кишининг кўмир конида, ер остида ишлаб туриб кўзи ёригани ҳақидаги хабарни газетада ўқиганда, ўша бечора аёлнинг ҳуқуқи поймол қилинганига ачинадилар. Шунингдек, мусулмон меҳмонлар собиқ Совет Иттифоқи кўчаларида асфальт ётқизаётган аёлларни кўриб, қаттиқ изтироб чекканларини тушунса бўлади.

Собиқ Совет тузумида аёлларнинг эркаклар билан тенглигини фақат ижтимоий меҳнат жараёнидагина деб тушунилиб, оиласидан ташқарида меҳнат қилаётган аёлгина қадрланди. Бу даврда аёлларнинг тунги сменаларда ишлаши, пахта далаларида трактор ва машинани бошқариши, тонналаб пахта териши ҳам оддий ҳол эди.

Шу ўринда айтиш керакки, Марказий Статистика Бошқармасининг 1975 йилдаги маълумотларига кўра, саноатнинг етакчи тармоқларида, захарли ва оғир меҳнат шароитида ишловчи аёллар, жумладан, электроэнергияда 11,6%; нефтни қайта ишлаш саноатида 10,6%; кўмир саноатида 56%; қора металлургияда 59,7%; шиша, форфор ва фаянс соҳасида 30,9%; саноат қурилиш моллари ишлаб чиқаришда 30,8%; озиқ-овқат саноатида 23,8%; қурилишда 46,5% ни ташкил қилган бўлиб, 1977 йилнинг ўзида енгил саноат соҳасида 73% хотин-қизлар банд бўлган, шулардан 5000 нафари соғлиқка зарарли шароитда, 9000 нафари шовқин, захарли газ,

кучли тебранишли жойларда, 10000 нафари яхши ёритилмаган иш жойларида меҳнат қилдилар¹⁰⁰.

Бундай ҳолат аёлларнинг барча тана аъзоларига салбий таъсир ўтказиб, эшитиш органларининг товушга бўлган сезгирлигининг пасайишига, юрак, жигар фаолиятининг ишдан чиқишига, нерв тўқималарининг ҳаддан ортик зўриқиши ва кучсизланишига сабаб бўлди¹⁰¹.

Жаҳонда аёлларни энг кўп ишга жалб этган давлат шўролар давлати эди. Аёлларнинг 90 фоизи меҳнатга лаёқатли ёшида ё ишлаган, ёки ўқиган.

Айни пайтда, ривожланган мамлакатларда, масалан, Олмонияда тоғ-кон саноатида, корхоналарда, транспортда, металлургияда, қўрғошин, рух, ғишт ишлаб чиқариш соҳаларида аёллар меҳнатини қўллаш тақиқланган. Буюк Британияда шиша ишлаб чиқариш заводларига аёллар ҳатто киритилмайди ҳам. Францияда аёлларнинг кечки сменада ишлаши дискриминация ҳисобланади¹⁰².

Социализмда аёл тенг ҳуқуқлилиқ номи ила хўрлангани сир эмас. Жоҳилия даврида аёл киши одам ўрнида кўрилмай камситилган. Ўша даврда барча халқлар аёл жинсига жирканиш ва таҳқирлаш назари билан қарар эди. Баъзилар, аёл зоти нажас нарса, ундан қанча узоқ бўлса шунча яхши деса, бошқалари аёл жинси ор-номус келтирувчи манба, уни ёшлигида тириклай кўмиб ташлаш керак, деган. Исломда аёлга аввало инсоний вужуд сифатида қаралади ва унинг худди эркаклар каби инсоний рух ва жон эгаси эканлиги эътироф этилади: **«Эй одамлар! Сизларни бир жон (Одам)дан яратган ва ундан жуфти (Хавво)ни яратган ҳамда иккисидан**

¹⁰⁰ Исмоилова Г. Ўзбекистонда хотин-қиз ишчи кадрлар тайёрлаш. – Т.: Ўзбекистон, 1983. – Б. 6-7.

¹⁰¹ Иманова Д. Ўзбекистонда совет тузумининг кадрлар сиёсати ва унинг оқибатлари (1945–1991 йиллар). – Т.: Янги аср авлоди, 2013. – Б. 90.

¹⁰² Каранг: Тўхлиев Н. Йўлимиз ўзгача бўлади. // Саодат. – Тошкент, 1992. – № 9. – Б. 19.

кўп эркак ва аёлларни яратган Раббингиздан кўрқингиз...»¹⁰³. Демак, инсонлик нуқтаи назаридан эркакнинг аёлдан устунлиги йўқ. Ислом таълимоти аёлга унинг жинсига, латофатига, биологик тузилишига, ижтимоий вазифасига кўра ҳақ-ҳуқуқларини берди ва шу билан барча вазифаларини ҳам белгилаб берди.

Исломнинг бошқа дин ва тузумларда аёлларга нисбатан бўлаётган ноҳақ муомаланинг асоси бўлган нотўғри эътиқодни тузатиши ҳам аёл зоти учун катта ҳурматдир. Маълумки, қадимдан барча кишилар одам зотининг жаннатдан қувилишига аёл киши – Ҳавво айбдор деб билар ва шунинг учун аёл зотини таҳқирлар эдилар. Ислом эса хатони Ҳавво билан Одам Ато қилганлигини, тавбадан кейин Аллоҳ икковларини мағфират қилганини биринчи бўлиб эълон қилди. Аёл зотига Ҳавводан мерос бўлиб қолган абадий гуноҳ бор, деган гапни ботилга чиқарди. **«Бас, (Одам билан Ҳавво) ундан ейишлари билан авратлари очилиб қолди ва ўзларини жаннат япроқлари билан тўса бошладилар. Одам Парвардигорига осий бўлиб, янглишди» (Тоҳо, 121)¹⁰⁴. «Сўнгра Парвардигори уни поклаб, тавбасини қабул этди ва ҳидоят қилди» (Тоҳо, 122)¹⁰⁵. Ислом қиз туғилиши барака бўлади, оилага хурсандчилик келтиради, деган ғояни илгари сурди. Ҳадиси шарифда *“Кимнинг учта қизи бўлса, тарбиясини яхши қилса, Аллоҳ таоло уни қиёмат кунини жаннатга киритади,”*¹⁰⁶ дейилади.**

Эркагу аёл инсонликда тенг экани эълон қилинганидан сўнг, уларнинг фазилатлар касб қилишда ва уларга оладиган савобларда ҳам тенгҳуқуқли эканликлари эълон қилинди. Аҳзоб сурасининг 35-оятида бундай дейилади: **“Албатта муслим**

¹⁰³ Қуръони карим. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2001. – 517 б.

¹⁰⁴ Ўша асар. – 320 б.

¹⁰⁵ Ўша асар. – 320 б.

¹⁰⁶ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий. Ҳадис. Ал-жомий ас-саҳиҳ, 4 жилдлик. – Тошкент: Комуслар бош таҳририяти, 1997. Ж. 1. – 178 б.

ва муслималар, мўмин ва мўминалар, итоатли эркаклар ва итоатли аёллар, ростгўй эркаклар ва ростгўй аёллар, сабрли эркаклар ва сабрли аёллар, тавозуъли эркаклар ва тавозуъли аёллар, садақа қилувчи эркаклар ва садақа қилувчи аёллар, рўза тутувчи эркаклар ва рўза тутувчи аёллар, авратларини (ҳаромдан) сақловчи эркаклар ва авратларини (ҳаромдан) сақловчи аёллар, Аллоҳни кўп зикр қилувчи эркаклар ва (Аллоҳни кўп) зикр қилувчи аёллар учун Аллоҳ мағфират ва улуғ мукофот (яъни жаннат)ни тайёрлаб қўйгандир”.

Маълумки, Исломнинг бошқа арконларида юқоридагига ўхшаб алоҳида-алоҳида таъкидлаб тушунтирилмаган. Бу ерда ҳар бир сифатни аёлларга тегишли тарзда ҳам алоҳида келтиришдан мақсад уларнинг мазкур нарсаларда эркаклар билан тенг эканини таъкидлашдир. Демак, ибодатларда ва амали солиҳларда, уларга бериладиган ажр савобда ҳам эр ва аёл тенг ҳақли.

Аллоҳ таоло Наҳл сураси 97-оятида айтади: **“Эркакми ё аёлми, кимда ким мўмин бўлган ҳолида бирор эзгу иш қилса, бас, биз унга пок ҳаёт бахш этурмиз ва уларни ўзлари қилиб ўтган амалларининг чиройлиги баробарида мукофот билан тақдирлаймиз”.**

Бу оятда эркак билан аёлнинг жинсига қараб эмас, балки эзгу амалига қараб баҳолаш, мукофотлаш назарда тутилади. Бу фикр Оли Имрон сурасининг 195-оятида янада аниқ ифодаланади. Яъни: **«Парвардигорлари уларни (дуоларини) ижобат этиб, (деди:) Албатта, Мен сизларга амал қилувчиларнинг – хоҳ эркак бўлсин ва хоҳ аёл бўлсин – амалини зое қилмасман».**

Ислом илм-маърифат соҳасида ҳам аёлларни эркаклар билан тенг ҳуқуқли қилди. Илмли кишилар

Аллоҳнинг ҳузурида бошқалардан кўра юқори даражада туришлари барча мусулмонларга қарата таъкидланади. Яъни, **“Аллоҳ таоло сизлардан иймон келтирган ва илм ато этилган зотларни (баланд) даража (мартаба)ларига кўтаради”** (Мужодала, 11), деб қайд этилади. Шунингдек, мерос тақсимлашда, молу дунё касб қилиш ва уни тасарруф этишда ҳам аёллар эркаклар билан баробар ҳуқуққа эга. Қуръони каримнинг Нисо сураси 7-оятида: **«Эркаклар учун ота-оналари ва яқин қариндошлари қолдириб кетган (мерос) дан улуш бордир. Аёллар учун (ҳам) ота-оналари ва яқин қариндошлари қолдириб кетган (мерос)дан улуш бордир. Бу озми-кўпми фарз қилинган улушдир»**. Исломга қадар аёл ҳуқуқининг поймол бўлиши мерос тақсимоотида, меҳнат қилиш ҳуқуқининг бузилишида кузатилар экан. Айниқса, эри ўлгандан кейин аёлнинг мерос сифатида эрнинг қариндошларидан бирига тортиқ қилиниши ачинарли ҳол. Ислом бундай адолатсизликларни қоралайди, аёлнинг маҳрлари, унга ўтказиладиган тазйиқ ҳақида ушбу оят нозил бўлди: **«Эй имон келтирганлар! Сизларга хотинларни мажбурий равишда мерос қилиб олиш ҳалол эмасдир. Яна, уларга берган маҳрларингизнинг бир қисмини қайтариб олиб кетиш ниятида хотинларингизга тазйиқ қилмангиз! Агар улар аниқ бузуқлик қилсалар (бу мустаснодир). Улар билан тотув турмуш кечиринглар. Агар уларни ёмон кўрсаларингиз, (билиб қўйингки), балким сизлар ёмон кўрган нарсада Аллоҳ (сизлар учун) кўпгина яхшилик пайдо қилар»** (Нисо, 19)

Қуръони каримда отадан қолган меросдан эркакка аёлга нисбатан икки ҳисса кўп улуш берилиши таъкидланади. Бундан назарда тутиладиган нарса

шуки, аёл мероснинг учдан бир қисмини фақат ўзига сарфлайди, эркак эса мероснинг учдан икки қисмини хотини, яъни аҳли аёлига ҳамда рўзғорга сарфлайди. Исломга кўра, аёлнинг хусусий мулки қанчалик кўп бўлмасин, эр унинг мулкига дахл қила олмайди. Муслима аёллар кадр-қимматини, ҳуқуқини ҳимоя қилишда бу инсонпарвар ғояларнинг аҳамияти ниҳоятда каттадир.

Аёл эҳтиёжларининг таъминоти эркаклар зиммасига юкланган. Аёлнинг эркак томонидан моддий ва ижтимоий жиҳатдан таъмин этилиши унинг бахтли бўла олиш жиҳатларидан деб қаралган. Жамият эҳтиёжи учун зарур бўлган оғир меҳнатларни бажариш эркаклар зиммасида экани, зарурат бўлмаса, аёллар ишламасликлари мумкинлиги таъкидланган. Хотин-қизларнинг меҳнат қилиши тақиқланмаган, балки бу масала аёл, оила ва жамият манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ҳал қилиниши лозимлиги кўзда тутилган. Шунингдек, Ислом таълимотида никоҳ, оила, закот, талоқ каби муносабатлар ҳақида оят ва суралар, шариат қонунлари мавжуд экан, “кўп хотинлилик” тўғрисида келтирилган оят ҳамманинг диққат-эътиборини тортади. Гўё кўп хотинга уйланиш масаласини Ислом дини яратган, деб тушунилади. Кўп хотинлилик муаммоси ижтимоий-тарихий илдизга эга. “Тааддуду завжот” (Европача айтганда “Полигамия”) деб ном олган биттадан кўп хотинга уйланиш одати қадим замонлардан бери яшаб келади ва ҳамма халқларга хосдир. “Ҳиндистонда брахманларнинг юқори табақаси бугун ҳам хоҳлаганча хотин олиш ҳақида эгадир”¹⁰⁷.

Чунончи, Ислом дини кўп хотинлиликни бекор қилмади. Адолатни асос қилган ҳолда Қуръони каримда: **“Агар етимларга (нисбатан) адолатли**

¹⁰⁷ Кўнрапа 3. Алвидо, дунё! Ассалом, охират! – Тошкент: Мовароуннахр, 1996. – 105 б.

бўла олмасликдан қўрқсангиз, Сизлар учун (никоҳи) ҳалол бўлган аёлларга иккита, учта, тўрттадан уйланаверинглар. Бордию (улар ўртасида) одил бўла олмасликдан қўрқсангиз, бир аёлга (уйланинг) ёки қўл остингиздаги чўрилар (билан кифояланинг)” (Нисо, 3)¹⁰⁸.

Кейинги оятларда эса: “**Ҳар қанча уринсангизлар ҳам, хотинларингиз ўртасида адолат қилишга қодир бўлмайсизлар**”¹⁰⁹ (Нисо, 129) дея марҳамат қилинган, бундан кўриниб турибдики, адолат фақат турмушнинг моддий эҳтиёжларидагина эмас, айти пайтда муҳаббатда, ҳурмат ва эъзозда ҳам тенгликни тақозо этади.

“Бизнинг фикримизча, – деб ёзади А.Қодирова, – “полигамия” замонавий жамиятда аёл ҳуқуқларининг қўпол равишда чеклаб қўйилишидир ва эркакларнинг имтиёзлари олдида хўрланганга йўйган ҳолда аёлнинг оиладаги ва жамиятдаги аҳволини камситади. Бу одат диний асосга эгадир ва эркаклар шариат нормаларини баҳона қилган ҳолда виждони қийналмасдан, фуқаролик ахлоқ нормаларини бузадилар”¹¹⁰.

Дарҳақиқат, муаммога бир томонлама ёндашганимизда, хотин устига хотин олиш жараёнида аёл ўзини хўрлангандай, ўз ҳуқуқлари поймол этилгандай ҳис этса-да, иккинчи томонига назар ташласак, яна бир аёл оила қурганини, ўз бахтини топганини ҳис қилмоқда. Бу бир аёлнинг хўрланиши эвазига иккинчи аёлнинг бахт топишими? Аксинча, ҳар иккисини бахтли қила олиш, камситмаслик ва улар ўртасида адолат ўрната олиш эркак қўлида эмасми?

Кейинги йилларда ижтимоий-иқтисодий муаммоларни, турмушдаги муайян даражадаги қийин-

¹⁰⁸ Қуръони карим. – Тошкент: Тошкент ислом унверситети, 2001. – Б.77.

¹⁰⁹ Уша асар. – Б.99.

¹¹⁰ Аёл ҳуқуқи ва эркинликлари. Тансиқбаева Г.Н. таҳрири остида. – Т.: Адолат, 2002. – Б.59.

чиликни ҳал этишга иродаси етмаган ва ота-онасиз, яқинлари қўлида тарбия кўрган айрим ёшларда ахлоқсизлик, ўз ҳаёти, турмушига масъулиятсизлик билан қараш ҳолатлари учрамоқда. Айниқса, ўрта ёш ва ёш аёллар ўртасида фоҳишабозликнинг кўпайиши жуда ташвишли ҳолатдир. Бу эса ўз навбатида тери-таносил касалликлари ва гиёҳвандликнинг кўпайишига сабаб бўлмоқда. Рўй бераётган маънавий-ахлоқий бузилишлар халқимиз менталитетига хос бўлган миллий қадриятларимизга ҳам путур етказмоқда.

Аёлларимизнинг республика ҳудудидан четга – қўшни Қозоғистон, Қирғизистон, Россия давлатларига ёлланиб ишлаш учун чиқиб кетишлари турли террористик, диний-экстремистик гуруҳларга қўшилиш хавфини ҳам яратмоқда. Бундай ҳолларнинг олдини олиш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси «Вактинчалик бир марталик иш билан таъминлаш марказларини ташкил қилиш тўғрисида»¹¹¹ махсус қарор қабул қилди. Бироқ мукамал ишлаб чиқилган бундай қарорлар ижросига ҳамма жойда ҳам талаб ва масъулиятни ҳис этган ҳолда ёндашилмаяпти. Шаҳарларнинг чекка ҳудудларида мана шундай марказлар ташкил қилинди, бироқ хотин-қизларимизнинг ҳуқуқий саводхонлиги етишмаслигиданми, марказларга аксарият ҳолларда мурожаат қилишмайди, вақтинчалик бир марталик иш билан таъминланиш учун ҳужжат расмийлаштиришмайди. Натижада амалдаги аҳвол ўзгаришсиз қолмоқда.

Бугун мана шу муаммоларнинг илдизлари, уларни ҳал этиш чоралари ҳақида ҳам қайғуриш вақти келди. Жойлардаги хотин-қизлар қўмиталари бу масалаларни чуқурроқ ўргансалар, зарур бўлса, дин ва илм аҳлидан ёрдам олинса, жамиятимизда амалга

¹¹¹ Қаранг: Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 18 майдаги 223-сонли қарори.

оширилаётган ислоҳот ва қонунлар ижроси самараси кўзга яққолроқ ташланган бўлар эди.

Мусулмон ҳуқуқи асослари саналмиш “Ҳидоя” китобининг “Тақсимот” бобида шундай дейилади: “Кимнинг иккита хотини бўлса-ю, тақсимотда биттасига кўпроқ мойил бўлса (ён босса), қиёмат кунда (маҳшарга) ёнбоши бир ёққа оғган ҳолатда келади”¹¹².

Шариат қонун-қоидаларида ҳам аёлнинг ҳақ-ҳуқуқи ҳимоясига катта аҳамият берилганини кузатиш мумкинки, бунда оила, фарзандлар, аёл муҳофазаси кўзда тутилган. Шариатда аёлларга эр томонидан бериладиган маҳр масаласини ҳар томонлама мукаммал ҳал қилишга ҳаракат қилинган. Маҳр аёл кишига ўз эри томонидан берилган ҳадя бўлиб, бу унинг мулки сифатида қаралади. Ислом аёлнинг яшаш ҳуқуқи, эркаклар билан тенг ҳуқуқли эканини баён этар экан, маҳр орқали унинг мулкка эгалик қилиш ҳуқуқини ҳам шакллантирди. Бемор, ногирон, ақли заиф аёл ва эр ўртасида никоҳ бекор қилинганда ҳам, маҳр билан таъминлашда уларнинг ҳуқуқлари ҳамма хотин-қизларникидан фарқ қилмаслиги таъкидланган.

Мерос тақсимотида, маҳрда эр ва хотин ўртасидаги мулкӣ муносабатларга аниқлик киритилди. Аёлларда мулкка эгалик ҳисси шаклланди. Бу ҳиссий кечинма ўз оиласидан, турмуш ўртоғидан баҳраманд бўлиш билан уйғунлашиб кетиши ҳам кўзда тутилгандир балки!.. Антик дунё файласуфи Аристотель таъбири билан айтганда, “Ўзига нимадир тегишли эканини англашдан инсон қанчалар лаззат олади”¹¹³. Бундан ташқари, Исломда аёлларнинг моддий муҳофазаси ҳам назарда тутилган.

¹¹² Марғиновий Б. Ҳидоя. – Т.1. – Т.: Адолат, 2000. – Б.745.

¹¹³ Мыслители Греции. От мифа к логике. – Москва – Харьков: Политика, 1999. – 371 с.

Аёлга муносабат бугуннинг энг долзарб муаммоси, десак янглишмаймиз. Бу муаммони бартараф этишда миллий, диний, умуминсоний қадриятларга суянмоқ, улардан унумли фойдаланмоқ зарур. Чунки Шарқда Ўрта Осиё мутафаккирларининг аёлларга юксак эҳтиром билан муносабатда бўлганликлари уларнинг илмий-маънавий меросида акс этган, бу авлодлар учун ибратдир. Ислом динининг муқаддас китоби Қуръони каримнинг бир неча сураларида аёллар ҳуқуқлари, эр-хотин ҳуқуқлари ҳақида оятлар мавжуд. Нисо сурасида аёлга яхшилик қилиш, чиройли муомалада бўлиш зарурлиги, Аллоҳ бу амаллардан доимо хабардор экани уқтирилади¹¹⁴.

*«Аёллар эркакларнинг туғишган сингилларидир»*¹¹⁵ деган ҳадиси шариф маъноси ҳам матндагига нисбатан анча кенг. Унинг мажозий ифодасини эътибордан четда қолдириш ҳикмат мазмунини торайтириши аниқ. Ушбу ҳадисни эркаклар ҳар бир аёлга ўзларининг туғишган сингилларидек муносабатда бўлишлари керак, деган маънода тушунсаккина, ҳадис моҳиятини тўғри англаган бўламиз. Чунки бирон-бир эркак синглисига ёмонликни раво кўрмаслиги табиий.

Айни пайтда Қуръони каримда эркакларга қарата айтилган сурада аёлларнинг қанча ҳақлари бўлса, шунча вазифалари бор экани, эркаклар ўз ҳақ ва вазифалари билан улардан бир даража ортиқ туриши таъкидланади. Албатта, оила олдидаги масъулияти, уни таъминлаши, рўзғорни иқтисодий қўллаб-қувватлашдаги вазифаси нуқтаи назаридан эркаклар ҳуқуқининг бир даража юқори қўйилгани сир эмас. Бунинг моҳиятини тўғри тушунмоқ керак. Аёлларга яхши муомалада бўлиш тўғрисида ҳадисларда ҳам кўп таъкидлар бор. Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи

¹¹⁴ Қуръони карим. –Ташкент: Тошкент ислом университети, 2001. –Б.99.

¹¹⁵ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий. Ҳадис. Ал-жомийъ ас-саҳиҳ, 4 жилдлик. – Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1997. Ж.2. –Б.278.

ва саллам) бундай деганлар: «Мўмин киши мўмина аёлдан нолимасин, агар унинг бир хулқидан норози бўлса, иккинчи хулқидан рози бўлади»¹¹⁶.

Абу Довуд ривоятида келтирилишича, Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)дан аёлнинг эрдаги ҳақлари нималардан иборат экани ҳақида сўралганида: «Таом есанг, хотинингга ҳам едир, янги кийсанг, хотинингга ҳам янги кийим олиб бер»,¹¹⁷ деган эканлар. Юқорида келтирилган далиллардан кўриниб турибдики, Исломда хотин-қизларнинг бурчи, вазифаларини белгилаш билан бирга, уларни эъозлаш ҳамда яхши муомалада бўлиш, ҳар жиҳатдан аёлларни қўллаб-қувватлаш масаласига жиддий эътибор берилган.

Аммо даҳрийлик тарғиботига асосланган мустабид тузум даврида ўзбек халқи маънавий маданияти инкирозга юз тутди, мафкуравий тазйиқ натижасида етказилган шикастларнинг салбий оқибатлари жамият хотин-қизлари нуфузи, уларнинг маънавиятига ҳам жиддий путур етказди.

Бу хусусда Юртбошимиз ушбу фикрларни таъкидлаган эди: «Шўролар ҳукмронлиги йилларида халқимиз ташқи дунёдан бутунлай узилиб қолди. Етмиш йилдан ортиқ даврда бошимиздан қандай маданий-маънавий тазйиқ, хўрликлар кечганини яхши биламиз»¹¹⁸.

Мустабид тузум даврида аёлларни меҳнатга жалб этиш жамиятда эркаклар билан аёлларнинг тенг ҳуқуқлилигини таъминлашдир, деб тушунтирилди. Бу ҳолат социализмнинг энг муҳим томонларидан бири ва унинг бошқа тузумлардан афзаллигини ифодалайди, деб таъкидланди.

¹¹⁶ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий. Ҳадис. Ал-жомий ас-саҳиҳ, 4 жилдлик. – Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1997. Ж.2. – Б.278.

¹¹⁷ Ислом, тарих ва маънавият. –Т.: А. Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 2000. – Б.56.

¹¹⁸ Қаримов И. Биз ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т. 7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. – Б. 144–145.

Дарҳақиқат, социализм даврида бу борада аёлларга берилган имтиёзлардан ҳам кўз юмиб бўлмайдди. Аёлларнинг фарзанд кўргандан кейинги таътили 1 йил қилиб белгиланди. Бу таътил даврида аёлларга нафақалар жорий этилди. Иш ўринлари таътилдан қайтгунларича сақлаб қолинди. Булар қонун асосида тартибга солинди. Жамиятда аёллар мавқеини кўтариш мақсадида хотин-қизлар кўмиталари ташкил этилди. Аммо аёллар эркаклар билан елкадош бўлиб, оғиру енгил ишларда баробар меҳнат қилди. Аёл организми табиатан оғир ишларни бажаришга қодир эмаслиги, агар бу мувозанат бузилса, унинг туғилажак фарзандлари саломатлигига салбий таъсири ҳақида ҳеч ким бош қотирмади. Бу ўта муҳим масалага бир томонлама ёндашув эди. Мана шу тамойилларга эътиборсиз бўлинди, ишлаб чиқаришнинг барча соҳаларига аёллар кенг жалб этилди. Айрим жисмоний ишларнинг аёллар нозик жуссасига салбий таъсир этиши ҳисобга олинмади. «Айни пайтда аёл фарзандларнинг онаси, тарбиячиси, оилада уй бекаси эканлиги ва аёл сифатидаги масъулияти иккинчи масалага айланди»¹¹⁹. Аёлнинг фақатгина ижтимоий ҳаётдаги меҳнати, унинг жамият орасидаги фаолияти, истеъдоди улуғланди. Бу жараён, ўз навбатида аёлларни фаоллаштирди, улар нозиклигини, заифлигини, гўзал жинсга мансублигини унута бошладилар.

Бунинг салбий оқибатлари эса ҳали-ҳануз гоҳ ижтимоий соҳада, гоҳ аёлларимизнинг саломатлигида, маиший ҳаётида бўй кўрсатиб турибди.

Туғиш ёшидаги аёлларнинг экстрогенитал касалликлар билан хасталаниши ва туғилишнинг юқори даражаси, камқонлик, аҳоли орасида гепатит касаллигининг кенг тарқалиши, қондошлар орасидаги

¹¹⁹ Қаранг: Холматова М. Оилавий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси. – Т.: Ўзбекистон, 2000. – 5.34 – 35.

никоҳлар – буларнинг ҳаммаси касалманд ва заиф болаларнинг туғилишига сабаб бўлди.

Республикамизда туғилишнинг умумий сони камайиши билан бирга, ногирон болаларнинг туғилиши сони ортди. Бу нафақат ҳар бир оила, балки бутун жамиятимизнинг катта фожеасидир¹²⁰. Оила, оилавий муносабатлар тадқиқоти билан шуғулланувчи кўпгина олимларнинг фикрича, аёллар фаоллиги ижтимоий аҳамият касб этиб қолмасдан, маълум маънода оиладаги муҳитнинг ёмонлашувига ва баъзи салбий ҳолатларнинг пайдо бўлишига ҳам, айниқса, оилавий ажримларнинг кўпайишига ҳам сабаб бўлмоқда. 2005 йилда жами ажралишлар сони 16392 тани ташкил этган¹²¹. Ажралишларнинг мудҳиш оқибати етим гўдакларнинг кўпайиши бўлиб, оилани моддий томондан таъминлай олмаган аёллар эса уларни етимхоналарга топширишга мажбур бўладилар. Таҳлилларга кўра, ота-она тарбиясидан тўлиқ баҳраманд бўлмаган, носоғлом оилаларда катта бўлган болалар орасида жиноятчилик даражаси юқори. Кейинги йилларда ўсмирлар орасида жиноятчилик, ўғрилиқ, алдамчилик, қаллоблик, ахлоқсизлик, ичкиликбозлик, гиёҳвандлик, маиший бузуқликларнинг ўсиб бориши айнан аёлларнинг мунтазам равишда ижтимоий меҳнат билан банд бўлиши, болалар тарбиясига кам эътибор берилиши натижасидир, деб таъкидланмоқда.

Олам тараққиётидаги боғланишлар сабабиятга бўйсунди, дейилади фалсафий категориялар тизимида. Зеро, сабабий боғланишлар олам ва унинг ўзгаришлар моҳиятидан келиб чиқади. Ҳар бир сабаб муайян оқибатни юзага келтиради. Президентимиз Ислом Каримов ўзининг барча маъруза ва нутқларида

¹²⁰ Давлат, жамият, оила ва ёшлар тарбияси муаммолари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – 5-53.

¹²¹ Ўзбекистон аёллари ва эркаклари. Статистик тўплам. – Тошкент, 2007. – 5-51.

баркамол авлоднинг шаклланишига урғу беради: “Бизнинг вазифамиз, керак бўлса, олий бурчимиз – фарзандларимизнинг ҳам жисмоний, ҳам маънавий жиҳатдан уйғун ривожланган, замонавий билим ва тажрибаларни пухта эгаллаган, Ватанимиз ва халқимиз келажаги учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир бўлган баркамол инсонлар бўлиб вояга етиши учун қўлимиздан келган барча-барча ишларни амалга оширишдан иборатдир”¹²².

Келажагимиз бугунги ёшлар қўлида экан, уларнинг камолоти эса бугунги оналар қўлидадир. Бугунги кунда мамлакатимизда хотин-қизлар нуфузини кўтаришга қаратилган сиёсатнинг мазмун-моҳияти ҳам шундан иборат.

Тоталитар тузум даврида гарчи «чинакам инсоний оилавий муносабатларнинг куртаклари пайдо бўлди»¹²³; «Ишлаб чиқариш воситалари умумхалқ мулкига айлантирилиб, кишилар ўртасидаги муносабатлар мулкий муносабатлар тазйиқидан холис этилди»¹²⁴; «Жинслар ўртасида ҳаётнинг ҳамма соҳасида тенглик ўрнатилди»¹²⁵; «Аёлларга меҳнат қилиш ва меҳнатига ҳақ тўлашда, ижтимоий таъминот ва дам олиш соҳаларида эркаклар билан баб-баравар ҳуқуқ берилди, яъни социалистик оила шакллантирилди»¹²⁶ дейилса-да, аммо социалистик оила хотин-қизларнинг ижтимоий ҳаётда эркаклар билан амалда тенглигини тўла ўрната олмади. Оилага маиший хизмат кўрсатувчи муассасаларнинг етарли эмаслиги, хотин-қизлар меҳнат шароитларининг ачинарли аҳволдалиги, уй-рўзғор ишларининг эркак

¹²² Каримов И. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади. “Халқ сўзи” газетаси. 2014 йил 18 январь, № 13(5943).

¹²³ Ислам и женщины Востока. – Т.: Фан, 1990. – С.96; Худжум – значит наступление. – Т.: Узбекистон, 1987. – С.32.

¹²⁴ Ҳамидова Г. Оилада коммунистик ахлоқнинг шаклланиши. – Т.: Ўзбекистон, 1975. – Б.12.

¹²⁵ Тоштемиров У. Социалистик оила. – Тошкент: Ўзбекистон, 1977. – Б.96.

¹²⁶ Шинелова Л. Женщина и общество. – М.: Политиздат, 1999. – С.22.

ва аёл ўртасида тенг тақсимланмагани, экологик ҳамда демографик вазиятларнинг кескинлашуви “социализм аёллар масаласини тўла ҳал қилди”, деган хулосага зид эди. Фикримизнинг далили сифатида собиқ иттифоқ даври рус олимларининг 70-йиллар ижтимоий турмушида аёлларнинг мавқеи, уларнинг бандлик даражасига берган қуйидаги ҳолис баҳосига эътиборингизни қаратмоқчимиз. Уларнинг ёзишича, аёллар бир йил давомида ишлаб чиқаришга 2184 соат вақт сарфласа, уй-хўжалик ишларига (овқат пишириш, маҳсулотларни харид қилиш, хоналарни тозалаш, кир ювиш ва бошқалар) 2789 соат вақт сарфлайдилар. Эркаклар ҳам ишлаб чиқаришда худди шунча вақт сарфлайдилар, лекин уй-хўжалик ишлари учун уларнинг фақатгина 1629 соат вақтлари кетади, холос. Бошқача қилиб айтганда, эркаклар уй-хўжалик ишларига бир ҳафта давомида аёлларга нисбатан 23 соат кам вақт сарфлайдилар¹²⁷.

Юқоридаги рақамлар шундан далолат берадики, аёллар муаммоси билан боғлиқ масалалар ўз ечимини топди, деб эълон қилинган собиқ совет тузуми даврида ҳам уй-рўзғор ишлари ва уни ҳал этишдаги оғирлик аёллар зиммасида турган. Айниқса, қишлоқда яшовчи аёлларда бу масъулият икки ҳисса катта бўлган.

Аёлларнинг уй-рўзғор ишларида бу даражада банд бўлишининг ўзи уларни том маънода ижтимоий ҳимоялаш заруриятини англатади. Зотан, бу янги муаммо эмас. У собиқ тузумда ҳам мавжуд эди. Лекин уни сунъий тарзда ҳал этилгандек қилиб кўрсатилар эди. Бу муаммо ҳозирда ҳам мавжуд.

Иккинчи томондан, бу аёлларимизнинг миллий менталитети, оила учун ўта масъулият билан жон фидо қилиши, бир сўз билан айтганда, оналарда

¹²⁷ Авенесов А., Бурлаков И. Модернизация жилой застройки и совершенствование системы культурно-бытового обслуживания населения. – Ростов на Дону, 1971. – С.158.

момоларидан мерос бўлган рўзғорга боғланганлик жиҳати ҳам бор.

Айнан мана шу хусусиятларни таҳлил этар эканмиз, аёллар турмуш маданиятини ошириш, уларни қўллаб-қувватлашда оила бошлиғи эркакнинг ва фарзандларнинг ҳам ўз улуши бўлиши лозимлигини айтиш керак.

Юқоридаги сабабга кўра, биз яна диний манбаларга, диний-ахлоқий қадриятларга мурожаат қилиб, ундан жавоб топишга ҳаракат қиламиз. Сабаби шундаки, оиламиз таянчи, осойишталигининг асосчиси бўлган аёлларни асраб-авайлаш, уларга хушмуомалада бўлиш маданияти ҳамма эркакларда ҳам тўла шаклланган, ички бир эҳтиёжга айланган, деб айта олмаймиз. Зеро, “аёлларни улуғлаган – ҳаётни улуғлайди. Аёлдан кечган – ҳаётдан кечган. Ҳаётни улуғлаганни замон улуғлайди, аёлдан кечганни на Яратган кечиради, на яратилган”¹²⁸.

Хулоса қилиш мумкинки, аёлни асраш, уларни ҳимоялашни оила етакчилари бўлган эркакларда, яъни оиланинг ўзида такомиллаштириш, аввало, эркакларимиз аёлни ҳимоялаш заруратини тушуниб етсагина, бу саъй-ҳаракатни давлат ва жамият ҳаётида ҳам оммалаштириш, мукаммаллашгитириш осон кечади. Лекин бу фикрлар билан эркакларимизни умуман маданиятсизликда айблаш фикридан йироқмиз. Бу ерда гап фақат ички маданият, яъни инсон қалби ва онгига хос бўлган индивидуал бир эҳтиёжни, яъни аёлни қадрлаш ва эъзозлашга дахлдор инсоний туйғуни камол топтириш устида кетяпти. Иккинчи томондан эса, аёллар билан эркакларнинг том маънода тўла тенг ҳуқуқлилигини таъминлаш, аёлларнинг ижтимоий ҳаётда фаоллигини оширишнинг ҳам салбий, ҳам ижобий жиҳатлари борлигини унутмаслигимиз керак.

¹²⁸ Алимасов В. Фалсафа ёхуд фикрлаш лаззати. – Тошкент: Маънавият, 2001. – Б. 23.

Аёллар ижтимоий меҳнатга жалб этилгандан то ҳозирги кунгача уларнинг эркаклар билан тенг ҳуқуқлилиги масаласида халқаро миқёсда кўп ҳужжатлар қабул қилинди. Улардан энг асосийлари “Инсон ҳуқуқлари декларацияси” (1948) ва “Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисида Конвенция”¹²⁹дир. Бу ҳужжатга асосланиб, турли мамлакатларда жуда кўп қонунлар қабул қилинди, халқаро анжуманлар ўтказилди. Жумладан, “Бир хил қийматга эга бўлган меҳнат учун эркаклар ва хотин-қизларни тенг рағбатлантириш тўғрисида”ги Конвенция 1951 йил 29 июнда қабул қилинган. Ушбу Конвенция Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 1997 йилнинг 30 августида ратификация қилинган”¹³⁰. Мустақиллик шароитида аёлларнинг ижтимоий ҳаётга аралашуви уларнинг жамиятдаги мавқеини оширди, мислсиз фаолият майдони очилди. Улар моддий қарамликдан қисман қутилиб, ўз истеъдод ва қобилиятларини тўла намоиш қилиш имкониятига эга бўлдилар. Бу жамиятнинг феменизациялашувига йўл очди ҳамда аёлларнинг турли ижтимоий соҳаларда катта ютуқларни қўлга киритишига имконият яратди.

Аmmo биз муаммоларга Ислom қадриятлари ва демократик ҳуқуқий давлат тамойиллари нуқтаи назаридан ёндашадиган бўлсак, феминизм (шарқона сўз билан изоҳласак,) – аёлга эҳтиром ҳамма вақт ҳам талаб даражасида эмаслигининг гувоҳи бўламиз, фикримизга ойдинлик киритиш учун «Ёш куч» журналида эълон қилинган Шаҳноза Соатованинг «Тўғри деб даъво қилинмайдиган мулоҳазалар» номли мақоласида илгари сурилган фикрга диққатингизни жалб этмоқчимиз.

¹²⁹ Холматова М. Оилавий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси. –Т.: Ўзбекистон, 2000. – Б. 37.

¹³⁰ Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонунига шарҳлар. –Т.: Шарқ, 2000. – Б. 8–9.

«Америкаликларга, – деб ёзади муаллиф, – феми-низм ярашмайди. Ҳа, Америкадек бир давлатда яшаб туриб, феминизмга муккасидан кетганларни ҳеч тушуна олмайман. Қизиқ, уларда ҳеч ким икки йўл ўртасида турган оғироёқ хотинларга: «Агар қиз туғсанг, туғруқхонадан олиб кетмайман» деб дўқ урмаса ёки «нуқул қиз туғаверасан» деб отасиники-га элтиб қўймаса, «ишдан қайтишимга овқатинг тайёр бўлмаяпти» деб мушт туширмаса, «кетсанг, ўғлимни онаси ўпмаганига уйлантириб қўяман,» каби ҳақоратомуз таъналар айтмаса, яна нима керак бу америкалик аёлларга?»

Турмуш ўртоғидан калтак еб, бош мияси чайқалган аёл шифокорларга ва ота-онасига «йиқилиб тушдим» дея ваз ж кўрсатади. Азбаройи оиласини сақлаб қолиш учун сабабини яширган аёлнинг бундай йўл тутиши кофедан оғзи куйиб, қаҳвахона бошлиғини судга берган ғарб аёлини ҳайрон қолдирар, балки. Аммо бизда бу ҳеч кимни ажаблантирмайди... Чунки бизда оила мустаҳкамлигини сақлаш вазифаси асосан аёл зиммасига юклатилган¹³¹. Феминизм, аёллар ҳуқуқи, уларнинг ижтимоий муҳофазаси ҳақида қанчалик кўп гапирмайлик, реал ҳақиқатдан кўз юма олмаймиз.

Ҳолбуки, ҳали дунёдаги бирорта мамлакатда аёллар эркаклар билан тенг ҳуқуққа эришганлари йўқ. «Шу асрда фақат 24 аёл давлат ва ҳукумат бошлиқлари этиб сайландилар»¹³². Шунингдек, аёлларнинг ижтимоий меҳнатдаги фаоллашуви уларни иқтисодий қарамликдан қутқарса-да, оиладаги меҳнат, фарзанд тарбиясидаги вазифалари сақланиб қолди. «Ҳозирги вақтда парламентга сайланганларнинг фақат 10,5 фоизинигина хотин-қизлар ташкил этади. Ўз навбатида аёлларнинг ижтимоий ҳаётдаги фаоллашуви турли

¹³¹ Соатова Ш. Туғри деб даъво қилинмайдиган мулоҳазалар // Ёш куч. – Тошкент, 2002. – № 5. – Б. 12.

¹³² Қаранг: Женщины мира. Тенденции и статистика. ООН. – Нью Йорк, 1995. – 236 с.

тўсиқлар ва муаммоларга ҳам дуч келди. Бу қуйидаги ҳолатларда кўзга ташланади: 1. Ишлаб чиқаришда иштирок этган аёлларнинг тажрибаси, касбий малакаси йўқлиги учун кўпроқ кам ҳақ тўланадиган кўл меҳнати билан шуғулланишга мажбурдирлар. 2. Аёлларнинг оила ҳўжалигидаги бажарадиган ишлари қисқартирилмади. 3. Бола тарбиясида фақат аёллар масъул деб ҳисобланади. 4. Эркаклар томонидан аёлларнинг асрлар оша камситилиши анъанаси ҳозиргача давом этмоқда»¹³⁵.

Агар бу омиллар аёллар ижтимоий фаоллиги, уларнинг жамиятдаги мавқеи ва нуфузига салбий таъсир этаётган бўлса, демак, маълум маънода оила, турмуш муносабатлари ҳамда фарзандлар тарбиясига ҳам сезиларли даражада салбий таъсир этиб бораётгани айти ҳақиқат, мантиқ тили билан айтганда – парадокс.

Аёллар эмансипацияси – эркаклар билан ҳар томонлама тенг бўлишга интилиш, биринчидан, оилавий ҳаётда баъзи муаммоларни келтириб чиқаради, иккинчидан, аёлларнинг гендер муаммосини юзага келтиради: оғир меҳнатга дош беролмаслик турли физиологик ўзгаришларга олиб келди, оқибатда оилада, оилавий муносабатларда, фарзандлар тарбиясида салбий ўзгаришлар юз берди. Агар биз масаланинг моҳиятини чуқурроқ таҳлил қиладиган бўлсак, бу барча салбий ҳолатлар Исломий қадриятларга бефарқ қараганимиз билан боғлиқ эканини англаб олиш қийин эмас. Тўғри, тарих ғилдирагини орқага қайтариб бўлмайди, шунингдек, аёлларни оилага тўла қайтаришнинг зарурияти ҳам йўқ, фақатгина ҳам диний, ҳам дунёвий қадриятларимиз талаблари асосида уларнинг ижтимоий ҳимоясини йўлга қўйиш имкониятларини қидириб топмоғимиз даркор. Дунёдаги

¹³⁵ Холматова М. Оилавий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси – Т.: Ўзбекистон, 2000. –Б.38.

ривожланган мамлакатларнинг тажрибаси аёлларни ижтимоий ҳимоялашга йўналтирилган турли хил махсус ижтимоий дастурлар ўткир муаммоларни ҳал қилишга қаратилган бўлсагина, натижаси самарали бўлишини кўрсатмоқда. Бас, шундай экан, республикамизда оилаларни ҳимоя қиладиган, аёлларга аёллик мавқеини қайтариб берадиган, уларнинг иззат-обрўйини ижтимоий ишларгагина боғламасдан, оналик, бекалик мажбуриятларини, кадр-қимматини кўтарадиган вақт келди. Зеро, Президентимиз «Миллатни асраш керак» деган ғояни қайта-қайта уқтиришдан чарчамайди. Миллатни асраш – унинг дину диёнати, имон-этиқоди, аёл кадр-қимматини кўтаришдан иборат. Бунинг учун эса биз саъй-ҳаракатларимизда айнан умуминсоний, миллий-диний ҳамда дунёвий қадриятларга асосланишимиз лозим. Чунки шариат қоидаларида аёлларга юксак эҳтиром билан қаралгани биз юқорида зикр этган манбалардан ҳам маълум. Ҳадисларда аёлларни фақат улуғ одамлар ҳурмат қилади, уларни фақат пасткаш одам ҳўрлайди, деган фикр бежиз айтилмаган. Тарихий манбалардан маълумки, Пайғамбаримиз Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)нинг биринчи бўлиб ғоявий тарғиботларини қўллаган ва қабул қилган инсон бу у кишининг жуфти ҳалоли Ҳадича онамиздир. Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) унинг бу марҳаматини қадрлаган бўлсалар керакки, унинг вафотидан кейингина бошқа аёлларга уйландилар¹³⁴.

Турк исломшунос олими З.Кўнрапанинг қуйида келтирилган ривоятидан ҳам Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)нинг аёл кишига бўлган эзгу ҳурматларини яққол англаш мумкин: *«Расули Акрам бир байрам куни завжалари ҳазрати Ойшанинг хужрасида дам олар эдилар. Ўша чоқда ташқарида қиз*

¹³⁴ Кўнрапа З. Алвидо, дунё! Ассалом, охират! – Тошкент: Мовароуннахр, 1996. – Б.105.

болалар ўйин-кулги қилиб, қўшиқ айтаётган бўлишди. Шу орада у ерга келган ҳазрат Абу Бакр болаларга танбеҳ бермоқчи бўлади. Шунда Ҳазрат Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) уйқудан уйғониб, Абу Бакрга: «Уларни ўз ҳолига қўй, ўйнасинлар! Бугун уларнинг байрамидир», дея марҳамат қилганлар»¹⁵⁵.

Зеро, аёлларни улуғлаш ва ҳурматини жойига қўйиш Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) дан мерос ёки суннатдир. Юртбошимиз ибораси билан айтганда, аёлларни иззат-икром қилиш, улуғлаш, ардоқлаш, оғирини енгил қилиш бизга ота-боболаримиздан қолган муқаддас удумдир.

Юқоридаги фикрларнинг фалсафий таҳлилидан шундай хулосаларга келиш мумкин: биринчидан, хотин-қизларга муносабатнинг тарихий шаклларида аччиқ ҳаётий тажрибалар мавжуд; иккинчидан, хотин-қизларнинг ижтимоий ҳимояси масаласи жамият тараққиёти билан босқичма-босқич ривожланиб борган; учинчидан, диний таълимотлар, хусусан, Ислом дини ва қадриятларининг кенг ёйилиши билан хотин-қизларнинг ҳуқуқи, бурчи, масъулияти, айниқса, ижтимоий ҳимояси бирмунча тартибга солинди; тўртинчидан, XX асрда қабул қилинган инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро декларация ва ҳужжатларда хотин-қизларнинг ижтимоий ҳимоясига эътибор кучайди; бешинчидан, Ўзбекистонда хотин-қизларнинг ижтимоий ҳимояси бўйича махсус дастурнинг қабул қилиниши ва унинг ҳаётга татбиқ этилиши мамлакатимизда ҳуқуқий-демократик, адолатли фуқаролик жамияти куриш йўлидаги муҳим воқелиқдир.

¹⁵⁵ Қирғана З. *Аллайди, дунё! Ассалом, охирати* – Тошкент: Моавизуннаҳр, 1996. – 6-78.

2.2. Мустақиллик шароитида хотин-қизларни ижтимоий ҳимоялашда Ислом қадриятларидан самарали фойдаланиш

Мустақиллик, барча соҳада бўлганидек, жамиятда хотин-қизлар мавқеини кўтариш, уларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш ҳамда собиқ иттифоқ даврида дабдабали чақириқ даражасига кўтарилган аёллар “эмансипацияси” масаласига ҳам янгича нуқтаи назар билан қарашни тақозо этмоқда. Зеро, аёлларсиз ҳаётни, тараққиётни тасаввур қилиб бўлмайди. Улар жамиятнинг етакчи кучлари, моҳир ва уддабурон мураббийлари, меҳрибон ва оқила тарбиячиларидир. Президентимиз Ислом Каримов “Аёлларни қанча улуғласак, ҳаётимизнинг чироғи, умримизнинг гули деб эъзозласак, демакки, оиламизни, Ватанимизни эъзозлаган бўламиз”¹³⁶, деб бежиз таъкидламаган. Чунки бизнинг азалий қадриятларимизда ҳам хотин-қизларга алоҳида ҳурмат ҳамда эҳтиром мавжуд.

Қадим замонлардан бери бизнинг табарруқ заминимизда тарбиячилар билан табиблар энг иззатли ва энг мўътабар инсон саналган. Шундай экан, бугунги сиёсатимизда ота-боболаримизнинг ана шу олижаноб анъаналарига содиқ қолиб, ёш авлодни ўстиришга, тарбиялашга дахлдор инсонларга биринчи навбатда қўлдан келганча эътибор кўрсатиб, уларга эҳтиром билдириб, алоҳида имтиёзлар берин даъватимизнинг ўз олдига қўйган муҳим вазифаларидан биридир. Бу келажаги буюк давлатнинг, эркин ва фаровон яшашга интилаётган жамиятнинг пойдеворига тамал тоши қўйиш билан баробардир. Ислом барча инсонлар зурриёти, жинсидан қатъи назар, Аллоҳ олдида тенг ҳуқуқли эканликларини эълон этди. Ана шу ҳикмат том матнода аёлларни эъзозлаш, уларни ижтимоий

¹³⁶ Аёлларга эҳтиром. – Тошкент. Ўзбекистон, 1999 – 143 б.

ҳимоялашни ўзида мужассам этган. Хотин-қизларга муносабат тартиб-қоидалари ҳадиси шарифларда ҳамда шариат аҳкомларида батафсил баён этилган. Шу билан бирга, бу муносабатларни таҳлил этишга мойил айрим муаммолар ҳам мавжудки, у муайян маънода аёллар ҳуқуқининг камситилиши, уларга паст назар билан қараш тенденцияси билан боғлиқ. Мисрдаги Ал-Азҳар университети фикҳшунос олимаси доктор Суад Солиҳ мусулмон аёлининг ўз оиласи доирасида ва жамиятда мукаммал ўрин олишига ғов бўлаётган иллат ва сабабларни қуйидагича баён қилади: “Афсуски, аёлларга муомалада динимиз тарихидан узоқлашилди. Зеро, жамиятда аёлни қоронғу жаҳолатга, ёлғизлашга ва чўриликка боғлаган тунд ривоятлар, тўқима ва ё шунга яқин “ҳадис”лар тарқалди!”¹³⁷. Бу фикр жамиятимизнинг собиқ иттифоқ мафкураси тамойиллари асосида дину диёнатимиз поймол этилган даврлардаги ҳолатни ўзида мужассам этган.

Унинг асоратларидан ҳали-ҳануз қутилганимиз йўқ. Бинобарин, бозорларда қоп кўтарган аёлларни, газсув сотаётган дев келбатли йигитни кўриб ажабланиб қоласан. Ўша йигитларимизда эркаклик ғурури қани? Аёлнинг нозик жуссасига оғир жисмоний меҳнатлар нима учун зарур бўлиб қолди? Аёлларга эркинлик бериш, оилада ва жамиятда ўз муносиб ўринларини топишлари, жамиятни маънавий ривожлантиришдаги ҳиссаларини ошириш илоҳий йўриқлар ва шаръий одоб-ахлоқ меъёрларидан четга чиқиш билан, яъни ғарбдан кириб келган чақириқларга кўр-кўрона эргашиш билан эмас, балки Қуръони карим ва Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) суннатларида аёл шаънида ворид бўлган таълимотларни тўғри талқин ва тарғиб этиш ҳамда улардан тўғри фойдаланиш билан

¹³⁷ Суад Солиҳ. Мусулмон аёли// Хидоят. – Тошкент, 2001.–№12.–Б.14–15.

амалга оширилади. Уларда Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) замонида ва мусулмонлар равнақ топган даврлардаги жамият тараққиётида аёлларнинг тутган ўрни холис ва асосли кўрсатилган. Зеро, кўп соҳаларда ҳаётимиз йўналишини тўғрилаш учун Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) суннатларига суяниш нечоғли матлуб ва зарур бўлса, ижтимоий ҳаётда аёлнинг иштироки масаласида ҳам суннатларига эргашиш ниҳоятда зарур ҳисобланган.

Аёлларга оқилона муносабат, уларни эъозлаш бизнинг давлатчилигимиз тарихи бунёдкорлари бўлган улўғ аждодларимиз ибратида якқол кўзга ташланади; Амир Темур ва темурийлар даврида аёлларнинг давлат ва жамиятдаги мавқеи юксак даражада бўлган. Бу даврда яшаб ўтган машҳур аёллардан Амир Темурнинг севикли рафиқаси Сарой Мулк Хоним (Бибихоним), Шоҳрух Мирзонинг рафиқаси – Мирзо Улуғбекнинг онаси Гавҳаршодбегим, Халил Султоннинг суюкли хотини Шод Мулк Хотун, Султон Ҳусайн Бойқаронинг хотини Хадичабегим, Умаршайх Мирзонинг қизи – Бобур Мирзонинг опаси Хонзодабегим, Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг қизи Гулбаданбегим, бобурий ҳукмдор Шоҳ Жаҳоннинг севикли хотини Мумтоз Маҳал, Аврангзеб Оламгирнинг қизи Зебуннисобегим ва бошқалар имон-этиқодлари, илм ва садоқатлари билан нафақат Ватанимиз, балки жаҳон тарихида ҳам муносиб ном қолдирдилар. Улар ўз замонасида биринчи раҳбар шахс бўлмаса-да, амалда давлат ишларининг барча жабҳаларида ҳукмдорнинг доимий маслаҳатгўйи бўлдилар. Бинобарин, аёлни асраш, эъозлаш, унга юксак эҳтиромлар кўрсатиш кекса Шарққа хос хусусиятлардан биридир. Мана шундай муҳитда аёлларимиз орасидан Тўмарис, Бибихоним, Гулбаданбегим, Зебуннисо, Нодида, Анбар отин, Увайсий сингари ёрқин сиймолар етишиб чиққан

бўлса, кейинги асрларда ҳам юксак истеъдодли олима, фозила, шоира аёллар тарихимизда ном қолдирдилар. XX асрда Тамарахоним, Мукаррама Турғунбоева, Сорахоним Эшонтўраева, Зулфия, Фозила Сулаймонова, Нозима Дехқонхўжаева каби буюк илм ва истеъдод соҳибалари етишиб чиқди. Аёлларимиздаги фазилатлар диний-ахлоқий қадриятларимиз асосида шаклланган, дейишга тўла асосимиз бор.

Хотин-қизлар мавқеини кўтариш, уларнинг ижтимоий муҳофазасини таъминлаш ҳозирги кунда ҳам жамият иқтисодиёти ва маънавияти, умуман, ижтимоий ҳаёти билан бевосита боғлиқ. Чунки мустақил республикамизнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий соҳадаги дадил одимлари мамлакатимизда ўтказилаётган ислохотларнинг самарасига қанчалик боғлиқ бўлса, ўз навбатида, аҳолининг 50,1¹³⁸ фоизини ташкил этиб турган хотин-қизларимизнинг ижтимоий фаоллиги, ташаббускорлиги, иш билан таъминланганлик даражасига ҳам шунчалик боғлиқдир.

Зеро, республика меҳнат ресурслари имкониятида аёллар ҳиссаси ғоят каттадир. У умумий меҳнат ресурсларининг 44,0 % дан ортиғини ташкил этиб, 2005 йил маълумотиغا қараганда, мазкур қатлам меҳнат ресурсларининг энг фаол қисми, яъни 4871.5 миллионини иш билан банд бўлган аёллар ташкил этади. Иқтисодий фаоллик даражаси эса эркекларга нисбатан паст даражада экани маълум бўлди, яъни 65,7% ва 81,5%¹³⁹.

Тўқимачилик саноатида 80 % аёллар чанг, шовқин, экологик жиҳатдан носоғлом муҳитда ишлагани тадқиқотлардан маълум. Мана шундай шароитда Президентимиз ташаббуси билан илгари сурилган

¹³⁸ Ўзбекистонда гендер тенглиги. Статистик тўплам. –Т., 2005. –Б.21.

¹³⁹ Ўзбекистон аёллари ва эркеклари. Статистик тўплам. –Тошкент, 2007. –Б.103.

«Соғлом авлод» дастури, 2001 йил эса «Оналар ва болалар йили» деб эълон қилиниб, «Она ва бола» Давлат дастури, 2013 йил “Обод турмуш йили” ҳамда 2014 йил “Соғлом бола” Давлат дастурлари қабул қилинди, лекин уларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ўзига хос мураккабликларни бартараф этиш учун кўп куч-ғайрат сарфлаш кераклиги ҳам маълум бўлиб қолди. Яна шуни ҳам таъкидлаш жоизки, ишлаб чиқаришда банд бўлган кишиларнинг 70 %и касбий тайёргарликка эга бўлмаган бўлса, уларнинг 90 %ини аёллар (кўпчилиги аввал ҳеч қаерда ишламаган ҳамда малакасини оширмаган) ташкил этади. Социологик тадқиқот натижаларига кўра, аёлларимизнинг деярли 40 %и тўрт ёки ундан ортиқ фарзандга эга, уларнинг 46 %и катта қишлоқлар ва посёлкаларда яшайди. Сўров ўтказилганларнинг 2/3 қисмигина, яъни 65,5% аёллар ишга жойлашиш истагини билдирганлар. Шундан 41,3 фоизи агар ишхонаси яшаш жойига яқин бўлса, 14,5 фоизи мутахассислигига тўғри келса, 12,5 фоизи фарзандини мактабгача таълим муассасаларига жойлаштириш имкони бўлса, 6,6 % аёллар эса касбий қайта тайёргарликдан ўтгандан сўнг ишга жойлашиши мумкинлигини билдирганлар¹⁴⁰.

Юқоридаги ҳолатнинг ўзи ҳам аёлларнинг ижтимоий мавқеи, жамият ҳаётидаги ўрни ва ролига яна бир қарра диққат-эътиборни қаратиш заруриятини кун тартибига қўяди. Ана шу зарурият моҳиятидан келиб чиқиб, мамлакатимиз Президенти Ислом Каримов хотин-қизлар масалалари билан шуғулланадиган институтларни мустаҳкамлаш сиёсатини изчил амалга оширмоқда. Хусусан, Республика Хотин-қизлар қўмитаси раиси бош вазир ўринбосари, унинг ҳудудий бўлим раҳбарлари эса ҳоким ўринбосари этиб тайинланиши, 1999 йилнинг мамлакатимизда

¹⁴⁰ Ўзбекистонда гендер тенглиги. Статистик тўплам. –Т., 2005. –Б.21.

«Аёллар йили» деб эълон қилиниши, оналар ва болалар саломатлигини мустаҳкамлаш, хотин-қизлар ташкилотлари иши самарадорлигини ошириш борасидаги кенг кўламли ишлар ана шундай ғамхўрлик натижасидир. Ўз навбатида Ўзбекистон хотин-қизлари ташаббуси билан юзага келган ноҳукумат хотин-қизлар ташкилотлари ҳам Юртбошимиз раҳбарлигида қўллаб-қувватланмоқда. Бугун республикамизда хотин-қизларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, улар орасида тадбиркорликни ривожлантириш, спорт ва соғлом турмуш тарзини ёйишга йўналтирилган нодавлат-нотижорат ташкилотларининг сони юздан зиёддир. Аёлларнинг ушбу ташкилотлари фаолияти Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999 йил 14 апрелда қабул қилинган «Нодавлат-нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонунга асосланади. Хотин-қизларнинг ННТлари дастурларида хотин-қизлар ҳуқуқлари ҳимояси, эркаklar ва аёллар учун тенг имкониятлар яратиш, аёлнинг оила ва жамиятдаги мақомини юксалтириш, хотин-қизларни демократик ўзгаришлар жараёнига кенг жалб этиш ҳамда янги иқтисодиёт шароитига мослаштириш каби долзарб масалаларга эътибор қаратилмоқда.

Шу йўналишда энг фаол иш олиб бораётган ташкилотлар Ўзбекистон ишбилармон аёллар уюшмаси ҳамда унинг вилоятлардаги бўлимлари, шунингдек, Қорақалпоғистон Республикасидаги «Президент» ташкилоти дир. Тошкент, Самарқанд, Нукусдаги «Сабр» хотин-қизлар ресурс маркази, «Аёл ва жамият» ташкилотлари ҳам шулар жумласидандир.

Жумладан, «Аёл ва жамият» институти вилоятларда ўзининг еттита бўлимига эга. Улар аёлларни иш билан таъминлаш мақсадида компьютерда ишлаш, пазандачилик, тикувчилик, сартарошлик, тадбиркорлик курсларини очиб, хотин-қизларнинг

касб маҳоратини оширишга имконият яратмоқда. Шунингдек, бу институт Тошкент шаҳридаги аёллар қамоқхонасида ҳам маҳкумларга юқорида қайд этилган касбларни ўргатиш учун зарур имкониятларни яратиб келмоқда. Бундан ташқари, жойларда хотин-қизлар билан мунтазам равишда таълим семинарлари, мақсадли гуруҳларнинг мунозара-учрашувлари, давра суҳбатлари, клублар, маслаҳатлар, ахборот кунларини уюштирадilar; плакатлар, тақвимлар, рисоалар, бюллетенлар чоп этадилар; тадқиқот ишларини олиб борадилар¹⁴¹.

Бугунги кунда давлатимиз сиёсатида аёлларнинг ижтимоий муҳофазаси ҳақиқатан ҳам кун тартибидаги асосий масалалардан бири даражасига кўтарилган.

Мамлакатимизда бозор муносабатларига ўтишнинг муҳим жиҳати сифатида кучли ижтимоий сиёсат амалга оширилмоқда. Мана 23 йилдирки, нафақат аёллар, балки аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламлари учун ҳам имтиёз ва кафолатлар тизими барпо этиб келинмоқда.

Шу ўринда қуйидаги жадвал орқали Ўзбекистонда ва қўшни давлатларда болали, кам таъминланган оналар ижтимоий ҳимоя тизимини таҳлил қилишни мақсадга мувофиқ топдик¹⁴².

№	Ўзбекистон ва қўшни давлатларда	Бола парваришlash учун таътил даври	Нафақа тўлаш даври	Ногирон болани тарбиялаш борасида дам олиш пулини жорий этилганлиги
1	Ўзбекистон	3 ёшгача	2 ёшгача	жорий этилган
2	Козоғистон	1,5 ёшгача	тўланмайди	жорий этилмаган

¹⁴¹ Холматова М. Аёлларнинг нодавлат ташкилотлари: муаммо ва ечимлар // Фуқаролик ҳаёти. – Тошкент, 2004. – № 4. – 5.19

¹⁴² Кучли ижтимоий ҳимоя – амалда// Касаба уюшмаси ва ҳаёт. –Тошкент, 2002.–№ 5. –5.5.

3	Туркменистон	-	-	-
4	Россия	1,5 ёшгача	1,5 ёшгача	-
5	Тожикистон	1,5 ёшгача	1,5 ёшгача	-
6	Қирғизистон	1,5 ёшгача	-	-

2001 йилнинг «Она ва бола» йили деб эълон қилиниши мана шу белгиланган вазифаларни оғишмай амалга ошириш учун яратилган катта имконият бўлди. Умумлаштириб айтадиган бўлсак, мустақиллик эълон қилингандан бошлаб ҳозирга қадар мамлакатимизда аёллар ҳуқуқи ва эркинликларини ҳимоя этиш ва таъминлаш билан боғлиқ бўлган 11 та Фармони, 22 та қарорилар ва бошқа қонуности ҳужжатлари қабул қилинди.

Шуни ҳам айтиш зарурки, республикамызда фуқаролик жамияти қуриш асосий стратегик мақсад сифатида эълон қилиниши билан нодавлат-нотижорат ташкилотларни ҳар томонлама ривожлантиришга ҳам катта аҳамият берилмоқда. Айниқса, аёллар нодавлат ташкилотларини тузиш, шу орқали уларнинг фаолияти ва мавқеини ошириш бу соҳадаги ислохотларнинг муҳим йўналишларидан бирига айланди. Мамлакатимиз миқёсида фаолият кўрсатадиган жамоат ва нодавлат ташкилотларнинг 72 таси аёллар ташкилоти ҳисобланади. Бу ташкилотларнинг асосий қисми Тошкент шаҳри ва вилоятлар марказларида фаолият олиб борадилар. Аёллар нодавлат ташкилотларининг ўз дастурий йўналиши, мақсад-вазифалари бўлиши табиий албатта, шу билан бирга, пировард натижада хотин-қизлар манфаатлари ва ҳуқуқларини тўла амалга ошириш, хотин-қизларнинг оиладаги ва жамиятдаги ўрнини юксалтириш, уларнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий сиёсатига таъсир кўрсата олиш қобилиятини шакллантириш мақсадлари мазкур ташкилотлар фаолиятларининг асосий йўналишидир.

Аёллар ташкилотларининг давлат органлари билан ҳамкорлик муносабатларини йўлга қўйиши, уларни давлат дастурларини амалга оширишга жалб этиш табиий жараёнга айланди. Республика Хотин-қизлар қўмитаси, унинг қошида тузилган ўнлаб нодавлат ташкилотлари, шунингдек, “Тадбиркор аёллар” ассоциацияси, “Олима” ассоциацияси, “Етакчи аёллар маркази”, “Аёллар республика маркази” бу борада алоҳида фаоллик кўрсатмоқдалар.

Ўзбекистон аҳолисининг ярмидан кўпроғи аёллардан иборат бўлиб, мамлакатдаги ишчи кучнинг 35 фоизини хотин-қизлар ташкил этади. Ҳозирги даврда давлат бошқаруви органлари ва маъмурий бошқарув органлари ходимларнинг 17,5 фоизи, судьяларнинг 21,6 фоизи, умуман, ҳуқуқ ташкилотлари хизматчиларининг 41 фоизи, нотариусларнинг 47 фоизи, суд ижрочиларининг 5 фоизи, адвокатларнинг деярли ярми, фуқаролик ҳолати далолатномаларни ёзиш бўлимлари масъулларининг деярли ҳаммаси аёллардир.

Кейинги йилларда Ўзбекистон хотин-қизларининг жамият ҳаётидаги мавқеи анча ошди. Ўзбекистонда малакали кадрларни тайёрлаш, соғлом авлодни вояга етказиш, маънавий баркамолликни таъминлаш соҳасида банд бўлган ходимлар ва хизматчиларнинг сафи ҳам аёллар билан тўлиб бормоқда.

Мамлакатда давлат қурилиши ва жамият сиёсий соҳасини эркинлаштириш сиёсати эълон қилиниши билан хотин-қизларнинг сиёсий қарорларни қабул қилишдаги иштироки кенгайиб бормоқда. Натижада аёллар ижтимоий мавқеини юксалтириш учун қулай шарт-шароитлар туғилмоқда. 1994 йилги Олий Мажлисга сайланган депутатларнинг олти фоизини аёллар ташкил этган бўлса (15 нафар), 1999 йилги парламент сайловларида бу кўрсаткич 9,4 фоизга

(23 нафар) етди. 2004 йил декабрь ва 2005 йил январдаги Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатаси ва Сенатига бўлган сайловларда 21 нафар аёл қуйи палата депутати, 15 нафар аёл эса сенатор бўлиб сайландилар. Бу кўрсаткич парламентда 16,4 фоизни (36 нафар) ташкил этди. Олдинги сайловлардагига нисбатан Қонунчилик палатасига депутатлар умумий сонининг камайишига (250 нафардан 120 нафарга) қарамасдан, унга депутат бўлиб сайланган аёллар сони деярли икки марта кўпайди.

2004 йил декабрдаги Олий Мажлисга бўлган сайловларда аёл вакилларнинг кўпайишига сиёсий партияларнинг парламент аъзолигига кўрсатадиган номзодларнинг камида 30 фоизи аёллардан иборат бўлишига квота белгиланганлиги сабаб бўлди, дейиш мумкин. Натижада 2009 йил декабрда Олий Мажлисга бўлган сайловларда аёллардан 15 таси (15 %) Сенат аъзоси, 33 таси (22%) Қонунчилик палатасига депутат этиб сайланди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ёш оилаларни ижтимоий қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори асосида ёш оилалар учун 2012–2013 йилларда ҳар бири 48 та квартирага эга бўлган юзта кўпқаватли уй қуриш ишлари амалга оширила бошланди. 2012 йилнинг ўзида 2 минг 400 та квартира фойдаланишга топширилди. Ана шу уйларни сотиб олишга имконият яратиш учун минглаб ёш оилаларга 15 йил муддатга мўлжалланган 210 миллиард сўмга яқин имтиёзли Ипотека кредитлари берилди.

Аёлларни ижтимоий-иқтисодий ҳимоялашга доир чора-тадбирлар 2014 йил – “Соғлом бола йили”да ҳам изчиллик билан давом эттирилди. Зеро, оналик ва болаликнинг ижтимоий муҳофазасини йўлга қўймасдан, янги оила асосчилари бўлган қизларни турмушга

тайёрламай туриб, хуллас, аёлларнинг жамиятдаги ижтимоий мавқеи ўзининг муносиб даражасига кўтарилмагунча, жамиятда юритилаётган ижтимоий бандлик сиёсати ва тараққиёт концепциясини муваффақиятли амалга ошириб бўлмайди.

Бунинг учун аёлларни оғир жисмоний меҳнатдан нисбатан халос қиладиган, уларнинг нафақат ишлаб чиқариш, балки уй-хўжалик ишларини ҳам енгиллаштиришга хизмат қиладиган ижтимоий инфратузилмани ҳамда унинг энг муҳим таркибий қисми бўлган маиший хизмат соҳасини жойларда кенг қўламда ривожлантириш зарур. Афсуски, бу борадаги ишлар ҳали кўнгилдагидек йўлга қўйилмаганлиги туфайли, аёлларимизни маънавий-жисмоний жиҳатдан толиқтирадиган бир хил услубдаги (монотон) ишлар уларнинг нафақат ўзлари, балки туғиладиган фарзандлари камоли ва саломатлигига ҳам сезиларли салбий таъсир ўтказиши сир эмас.

Буларнинг барчаси нафақат тиббий жараёнлар, балки, биринчи навбатда иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маиший ҳамда демографик жараёнларда ҳал қилиниши зарур бўлган муаммолар билан боғлиқдир. Шу ўринда Н.Абдусамедовнинг қуйидаги фикри хотин-қизлар ижтимоий муҳофазаси заруратини яна бир бор таъкидлайди: “Мамлакатимизда истиқомат қилувчи аёллар, ёшлар ёки бошқа ижтимоий қатламлар билан боғлиқ муаммоларни ўз вақтида ҳал этмай туриб, давлатлараро интеграция жараёнида фаол иштирок этиш қийин”¹⁴³.

Худди шунинг учун ҳам кейинги йилларда «Аёллар манфаатларини рўёбга чиқаришни таъминлаш дастури» доирасида хотин-қизларнинг манфаатларини ҳимоя этишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришга, уларнинг жамият ҳаётидаги ўрни ва нуфузини

¹⁴³ Абдусамедов Н. Иқтисодий хавфсизлик. Фал с. фан. номз. ... дис. – Тошкент, 2007. – 118 б.

оширишга қаратилган бир қатор тадбирлар амалга оширилди. Оналар ва болалар саломатлигини мустаҳкамлаш, аёлларнинг мамлакат ижтимоий ва иқтисодий ҳаётидаги фаол иштирокини таъминлаш учун зарур шарт-шароитлар яратилди»¹⁴⁴.

Мустақиллик даврида аёлларни, аниқроғи, оналикни муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонунларимиз бир қатор ўртача ривожланган мамлакатларникидан инсонпарварлиги билан фарқ қилади. Оналик бўйича нафақа меҳнат стажидан қатъи назар, ойлик маошининг юз фоизини ташкил этади. Ўзбекистонда яшовчи икки ёшгача боласи бўлган барча оналар энг кам ойлик маошдан юқори бўлган нафақа олиш ҳуқуқига эгалар. Лекин шуни қайд этиш керакки, вилоятларда, қишлоқ жойларда оналар бу имтиёزلардан фойдаланишида ҳали ҳам баъзи камчиликлар мавжуд.

Ўзбекистон аҳолисининг ўн уч миллиондан ортиқроғини аёллар ташкил қилади. Республикамизда моддий неъматлар ва маънавий кадриятларнинг 40 фоизи улар томонидан яратилмоқда. Саноатда - 12,5, қишлоқ хўжалигида - 31,5, қурилишда - 2,5 фоиз, фан ва маиший ишлаб чиқаришда - 21,4 фоизни ташкил қилади¹⁴⁵. Охирги йиллар статистик маълумотларига қараганда, баъзи касбларда улар сони камайиб бораётганини кузатиш мумкин. Бошқарув органларида ҳам аёлларнинг иштироки талаб даражасида эмаслиги маълум бўлди. Техника ва қишлоқ хўжалиги олий ўқув юртлари талабалари орасида қизлар йигитларга қараганда кам. Бу эса қишлоқ хўжалигида аёлларнинг қўл меҳнати билан шуғулланиш даражасини оширишга олиб келади.

Шу билан бир қаторда, корхоналарнинг иқтисодий ва хўжалик юритиш соҳасида мустақилликка эришуви,

¹⁴⁴ Каримов И. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000. – Б.342–343.

¹⁴⁵ Убайдуллаева Р. Ижтимоий фикр. –Тошкент, 2003. – № 4. –Б. 40–41.

хусусийлаштириш жараёнининг давом этаётганлиги, маҳсулот сифати ва унинг реализацияси даражасига талабнинг ортиши, ишлаб чиқаришда рақобатнинг кучайиши кўплаб ишчиларнинг, айниқса, малакасиз ишчиларнинг ишсиз қолишига олиб келмоқда. Уларнинг кўпчилиги қисмини эса аёллар ташкил этмоқда.

Иккинчи омил – миграциянинг юқорилиги, 2004 йилнинг ўзида 243,490 киши республика ташқарисига чиқиб кетган бўлса, унинг 53 фоизи аёллар бўлиб, кўпчилиги малакали кадрлар ҳисобланар эди¹⁴⁶.

Учинчи омил халқ ҳўжалигининг таркибий тузилишидаги сифат ўзгаришлари билан боғлиқ. Турли хилдаги мулк шакллариининг ривожланиши натижасида меҳнат ресурсларини бир тармоқдан иккинчи тармоққа ўтказиш объектив жараёнга айланди.

Айниқса, бозор муносабатларига ўтиш аёллар бандлигининг характериға сезиларли даражада таъсир ўтказди. Оилаларда вояға етган ўғил фарзандлар ва отанинг Россия, Корея каби давлатларға ишлагани кетаётгани натижасида ҳам шахсий томорқа ҳўжаликларида ишлаш аёл ва қизларнинг зиммасида қолиб кетмоқда.

Республика иқтисодиётида 2004 йилда 4356,3 минг аёл ва 5554,3 минг эркак мос равишда (44,0 ва 56,0 %) банд бўлган. Аёлларнинг иқтисодий фаоллик даражаси эркакларға нисбатан анча паст бўлган. Яъни 63,2% аёллар, 78,5% эркаклар ташкил этган¹⁴⁷.

Қишлоқ аёллари кўпроқ шахсий ва хусусий томорқа ҳўжалиги ҳамда уй юмушларға куч сарфлашади. Бунинг боиси бор, албатта. Чунки шахсий ҳўжалиқда ишловчи аёл, аввало, томорқадан рўзғор учун кенг миқёсда озиқ-овқат маҳсулотларини олиши, шунингдек, харажат учун бозорға бориб келиш

¹⁴⁶ Ўзбекистонда гендер тенглиги. Статистик тўплам. – Тошкент, 2005. – Б.30.

¹⁴⁷ Ўша жойда. – Б.82.

вақтини ҳамда харажат учун кетадиган маблағни иқтисод қилиши мумкин. Томорқадаги меҳнат оғир бўлса-да, аёлнинг ўз уйи ва болаларидан узоқда бўлмаслиги унинг хусусий хўжалигига боғланиб қолишига олиб келади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда аёлларнинг, аввало, қишлоқ аёлларининг ижтимоий мавқеини кўтариш, унга тегишли шароитларни яратиш учун ижтимоий инфратузилма тармоқларини ва хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш долзарб вазифага айланмоқда. Қишлоқда ижтимоий инфратузилма тармоқларини ривожлантиришнинг турли шакллари халқ ҳуқуқий асосларда яратиш мумкин: а) хўжаликлараро хизмат кўрсатиш тармоқларини маълум соҳага ихтисосланиши; б) яқка тартибда хизмат кўрсатиш соҳаларининг вужудга келиши; в) шаҳар билан қишлоқ ўртасида ўзаро келишув асосида маълум субъектлар ўртасида хизмат кўрсатиш соҳаларини яратиш. Бу каби омиллар одамларнинг, айниқса, аёлларнинг иш билан таъминланиши учун янги-янги имкониятларни вужудга келтиради.

Хизмат кўрсатиш тармоқлари деганда, фақат маиший хизмат соҳалари билан боғлиқ бўлган тармоқларни эмас, бугунги кунда унга янгича ёндашиб, кўпгина тармоқлар фаолиятини киритиш мумкин. Хизмат кўрсатиш соҳаларига:

а) ишлаб чиқаришга хизмат қилиш. Бу ҳам ишлаб чиқариш, ҳам ижтимоий инфраструктура фаолияти билан боғлиқ;

б) деҳқончиликнинг барча йўналишлари бўйича маҳсулотни қайта ишлаш билан боғлиқ бўлган хизмат кўрсатиш;

в) деҳқонлар томонидан етиштирилган маҳсулотни сотиб олиш ва аҳолига етказиб бериш бўйича хизмат кўрсатадиган соҳалар ташкил этиш;

г) аҳолига техник-транспорт хизматини ташкил этиш;

д) ишчи кучларининг иш жойларига бориб келишини таъминлайдиган, иш жойларини ўрганадиган, маълум тавсиялар ва юридик маслаҳатлар берадиган хизмат кўрсатиш соҳаларини шакллантириш мақсадга мувофиқ.

Ҳозирги кунда мамлакатимиз хотин-қизларининг ижтимоий ҳимоясида ижтимоий фондлар аҳамиятини ҳам алоҳида қайд этиш зарур. Ижтимоий фондлар мулкчилик шаклига боғлиқ ҳолда давлат фондлари ва нодавлат фондларидан иборат бўлиб, бир қатор муҳим ижтимоий кафолатларни амалга оширишга сарфланади: давлат пенсия таъминотига; аҳоли бандлигини қўллаб-қувватлашга; аҳолининг меҳнат қobiliятини йўқотган қатламини қўллаб-қувватлаш учун; аёлларнинг ижтимоий ҳимояси, ҳомиладорлик ва бола туғилганлиги учун таътил вақтидаги қўллаб-қувватлашга, даволаниш хизматларига; бепул тиббий хизмат кўрсатишга ва ҳоказо. Таҳлилларнинг кўрсатишича, мустақиллик йилларида аёлларни ижтимоий ҳимоялаш фонди ўз даромадларини устун даражада таъминлабгина қолмасдан, маблағлар мақсадли сарфланишининг устувор тузилмасига қатъий риоя этишга ҳаракат қилмоқда.

Юқорида қайд қилганимиздек, бу соҳада мавжуд камчиликлар ҳам йўқ эмас. Чунки нодавлат ижтимоий фондлар тизимининг шаклланиш истиқболлари республика аҳолисининг реал даромадлари ва харажатлари билан бевосита боғлиқ, чунки аҳоли аста-секин ушбу фондларга асосий маблағ етказиб берувчига айланиб бормоғи лозим. Бу ўринда хотин-қизларни ижтимоий ҳимоялашда «Ўзбекистон болалар фонди», «Маҳалла», «Соғлом авлод учун», «Наврўз» фондларининг алоҳида ўрнини таъкидлаш

мумкин. Фондларнинг бош вазифаси аҳолининг турли табақаларига, хусусан, ижтимоий ҳимояга муҳтож оилаларга бегараз ижтимоий ёрдам кўрсатишдир, бу эса нобозор муносабатлари ҳисобланади.

Ўзбекистонда мустақиллик шароитида шаклланган фондларнинг хайрия фаолияти уларнинг инсонпарвар йўналишидан далолат беради. Лекин улар боқимандалик кайфиятини мустаҳкамлаши мумкин, шунинг учун улардан фойдаланиш жараёнида объектив сабабларга кўра тирикчилик учун пул топишга қодир бўлмаганларни ижтимоий қўллаб-қувватлашни кўзлаш зарур. Фондлар кўрсатадиган ижтимоий ёрдамдан баҳраманд бўладиганларнинг аксарияти асосан кам таъминланган оилалардир. Бу ўринда хотин-қизларнинг бандлик даражаси, кам таъминланиши сабабларини эътибор билан ўрганиб чиқиш, аниқлаш мақсадга мувофиқдир. Агар бу ҳолатлар объектив шароит туфайли юзага келган бўлса, уни фондларни ижтимоий ёрдами тақсимланадиган мезон сифатида асос қилиб олиш мумкин. Чунки бундай вазият кўп ҳолатларда бир этак ёш болалари бор хотин-қизлар баъзан жисми-жонига, ҳатто, аёллиқ иффатига тамоман зид бўлган мардикорликка ҳам рози ёки фарзандларидан йироқларда оғир жисмоний меҳнат билан шуғулланишига сабаб бўлмоқда.

Нодавлат ижтимоий фондлар фаолияти хотин-қизларнинг моддий муҳофазасида қанчалик муҳим бўлишига карамай, ҳозирча етарли даражада самарали иш олиб бормаяпти. Ўтиш даврининг ижтимоий муаммоларини ҳал этишда бу фондларнинг родини кучайтириш ва улар фаолиятини аниқ, манзилли ижтимоий қўллаб-қувватлаш йўналишида такомиллаштириш талаб этилади.

Аҳолини, айниқса ижтимоий мададга муҳтож аёлларни иш билан таъминлаш муаммосини ҳал этиш

ишлаб чиқаришни, аввало, ижтимоий инфраструктура тармоқларини ривожлантириш, қишлоқда саноат ва хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш билан бевосита боғлиқ. Бугун саноатни, хизмат кўрсатиш соҳаларини қишлоққа олиб кириш, маҳсулотларни қайта ишлайдиган саноат корхоналарини қишлоқ заминига жойлаштириш маҳаллий ҳокимиятлар, тадбиркор, ишбилармонлар, турли мулк эгалари олдига асосий вазифа этиб қўйилгани тасодифий эмас.

Бундан ташқари, серфарзанд аёлларни ижтимоий-фойдали меҳнат билан банд этиш масаласини ҳал қилишда жойлардаги меҳнат биржалари, бандлик билан шуғулланувчи ташкилотларнинг ҳам масъулиятини ошириш зарур. 2005 йилнинг бошида расмий ишсизлар сонига аёллар улуши 61,5 фоизга, эркаклар улуши эса 38,5 фоизга тенг бўлди. Аёлларда иш қидириш жараёни ҳам узоқ кечмоқда, яъни бир йилдан бери иш қидираётганлар орасида аёллар улуши 67,7 фоизга тенг бўлмоқда¹⁴⁸.

Шу ўринда гендер назариясидаги жинсга кўра меҳнат тақсимооти ҳақидаги фикрларни элаш жоиздир. Гендер меҳнат тақсимоотига кўра, «Эркакларга хос иш» билан «Хотин-қизларга хос иш» орасидаги фарқ ижтимоий нуқтаи назардан вужудга келса-да, аслида, бу фарқлар жинсларнинг табиий хусусиятлари ва лаёқатлари билан боғлиқдир. Мавжуд жамиятларнинг аксариятида жинсга кўра меҳнат тақсимооти яққол кузатилади, бироқ унинг кўринишлари ва тақсимоот даражаси социал ва тарихий нуқтаи назардан нисбийдир. Бу шакл саноатлашган жамиятларга хос бўлиб, ҳақ тўланмайдиган уй меҳнати ва ёлланма меҳнат, хусусий ва оммавий соҳалар ўртасидаги фарқ билан давом этади¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Қаранг: Ўзбекистонда гендер тенглиги. Статистик тўплам. – Тошкент, 2005. – Б.68.

¹⁴⁹ Қаранг: Гендер тадқиқоти асослари курси хрестоматияси. – Т.: Ўзбекистон, 2003. – Б.26.

Дарҳақиқат, меҳнат тақсимотидаги баъзи нореаликлар, айниқса, хотин-қизларнинг ҳақ тўланмайдиган уй меҳнати муаммоларини тартибга солиш уларнинг иқтисодий, маънавий, ҳуқуқий жиҳатдан қўллаб-қувватланиши учун ғоят аҳамиятлидир. Республика статистика қўмитаси томонидан вақт бюджети таҳлил этилганда, аёлларнинг бўш вақти эркакларникига қараганда 1,5 баробар кўп. Бироқ аёлларнинг ҳақ тўланмайдиган ишларга сарфланадиган вақтлари эркакларга нисбатан 3,5 баробардан ортиқ¹⁵⁰. Аёллар ва эркакларнинг ижтимоий-фойдали меҳнатдан бўш бўлган вақтларидан фойдаланишлари орасида катта фарқ бор. Бугун аёлларимиз орасида камқонлик аломатларининг кучайиши бевосита уларнинг корхоналарда ишлаб келиб, уй меҳнати билан шуғулланиши, вақтида дам олмаслиги, вақтида овқатланмаслиги билан боғлиқ. Бунинг салбий таъсири фарзандлари саломатлигида акс этмоқда.

Мана шу жиҳатларни ҳисобга олиб, аёлларни иш билан таъминлаш, уларни ижтимоий ҳимоялаш масаласига Президентимиз ва Республика ҳукумати алоҳида ғамхўрлик кўрсатмоқда. 2007 йилда ижтимоий ҳимоя Давлат дастури ишлаб чиқилиб, шу асосда аҳолини кенг қамровли ижтимоий қўллаб-қувватлаш амалга оширилмоқда. Айниқса, Президентимизнинг 2006 йил якунлари бўйича қилган маърузасида аҳолини ижтимоий ҳимоялашнинг муҳим омиллари кўрсатиб берилди. Бунда республика аҳолиси сонининг ўсиб бориши, иш билан бандлик даражаси таҳлил қилинди. Мамлакатимиз иқтисодиётидаги таркибий ўзгаришлар аҳоли турмуш фаровонлигини оширишда етакчи омил эканлиги таъкидланди. “Энг муҳими, инсон ҳаётида барча шарт-шароит яратиб берилса, моддий ва маънавий жиҳатдан рағбатлантирилса,

¹⁵⁰ Ўзбекистон аёллари ва эркаклари. Статистик тўплам. – Тошкент, 2007. – 129-б.

у энг юксак марраларни эгаллашга қодир бўлади”¹⁵¹ деган ғоя асосланди. Ана шу ғоя хотин-қизларнинг ижтимоий муҳофазасига ҳам бевосита дахлдор.

“Ҳаётимизнинг маъно-мазмунини ўзгартириб бораётган бундай ютуқлар ҳақида гап кетганда, мен биринчи навбатда аёлларга муносиб турмуш шароити яратиш бериш тўғрисида гапиришдан ҳеч чарчамайман. Шу ўринда эркакларга мурожаат қилиб айтмоқчиманки, аёлларга кўпроқ ҳурмат кўрсатиш, уларга кўпроқ эътибор бериш, оғирини енгил қилиш биз, эркак зотининг энг асосий вазифаси, бурчи бўлиши лозим. Нега деганда, аёл бахтли бўлса, оила бахтли, оила бахтли бўлса, бутун жамият бахтлидир”¹⁵².

Аёлларимиз, опа-сингилларимизнинг меҳнатини енгиллаштириш, уларнинг салоҳиятидан фаол ижтимоий, маданий, социал ва иқтисодий соҳаларда, болалар тарбиясида янада самарали фойдаланиш мақсадида илгари кўрилмаган аниқ чора-тадбирлар амалга оширилди¹⁵³.

Хотин-қизларни янги ижтимоий ҳаётга мослаштириш, ёшларни турмуш қуришга тайёрлаш, уларнинг маънавий, ҳуқуқий, шу билан бирга тиббий онгини шакллантириш масалалари янада долзарб аҳамият касб этмоқда. Айниқса, оилавий ажралишларнинг олдини олиш ва уларни камайтириш мақсадида ота-оналарнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш имкониятларини тўлиқ ишга солиш ўз самарасини бериши аниқ. Бунинг учун ФХДЁ бўлимлари қошида ташкил этилган “Ёш оила”, “Қайноналар” мактаблари лойиҳаларини янада

¹⁵¹ Каримов И. Янгиланиш ва барқарор тараққиёт йўлидан янада изчил ҳаракат қилиш. халқимиз учун фаровон турмуш шароити яратиш асосий вазифамиздир // Халқ сўзи. 2007. 13 февраль.

¹⁵² Президент Ислом Каримовнинг халқ депутатлари Андижон вилояти кенгашининг навбатдан ташқари сессиясидаги нутқ. “Халқ сўзи” газетаси 2013 йил 27 апрель. №81 (5755).

¹⁵³ Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20 йиллигига бағишланган тантанали маросимга маърузаси. “Маърифат” газетаси 2012 йил 8 декабрь № 97–98 (8539).

такомиллаштириш, уларнинг ишларини фаоллаштириш самарали натижалар бериши мумкин. Шу мақсадда ота-оналар, айниқса, ёш оилалар аъзолари ўртасида ҳуқуқий саводхонлик мавзуида жонли мулоқотларни янада кучайтириш, оилаларга беғараз ҳуқуқий ёрдам кўрсатишга алоҳида эътибор қаратишимиз лозим.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб, мустақиллик шароитида Ўзбекистонда хотин-қизлар мавқеини кўтариш ҳамда уларни ижтимоий ҳимоялашнинг самарадорлигини ошириш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш лозим, деб ўйлаймиз: диний қадриятлардаги хотин-қизларни эъзозлаш, ижтимоий маънода ҳимоялашнинг ўзига хос томонларини кўрсатиш ва амалда қўллаш; аҳоли ўртасида обрў-эътиборга эга бўлган миллий-диний анъана ва урф-одатларни яхши биладиган ҳамда тегишли анъанавий урф-одат ва расм-русумлар ўтказилишида бош-қош бўладиган аёлларнинг имкониятларидан кенг фойдаланиш; хотин-қизлар ижтимоий ҳимояси билан боғлиқ ижтимоий фондлар фаолиятини яхшилаш; маблағларнинг шаклланиши ва улардан фойдаланиш бўйича хотин-қизлар диний, ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, хотин-қизлар бандлик даражасини такомиллаштириш; кўрсатилаётган ижтимоий ҳимоя сифатини давлат томонидан назорат қилишни кучайтириш сиёсатини амалга ошириш.

II-боб хулосаси

Хотин-қизларни ижтимоий ҳимоялашда диний ва дунёвий қадриятлар, илмий адабиётларни манба ва таҳлиллар асосида ўрганиб, мазкур бобда қуйидаги хулосаларга келинди: биринчидан, умуман фуқаролик, шу жумладан, хотин-қизларни ижтимоий ҳимоялашда диний (Ислом) қадриятлардан фойдаланишда

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 31-моддасида қайд қилинган «виждон эркинлиги» тамойилига риоя қилинади. Зеро, ушбу ёндашув «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси»нинг (1948 й.) «Хар бир фуқаро виждон ва дин эркинлиги ҳуқуқига эга» (18-модда) тамойилига ҳамоҳангдир; иккинчидан, хотин-қизларнинг ижтимоий муҳофазасини таъминлашда диний ва дунёвий асосларнинг узвий боғлиқлигини ҳисобга олиб, умуминсоний, миллий ва диний қадриятлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ; учинчидан, Қуръон, Ҳадис каби Ислом манбалари ҳамда «Ҳидоя», «Мухтасар» каби фикҳий асарларда баён этилган илоҳий таъкидлар, қайдларни ижтимоий ҳаётнинг хотин-қизлар ҳимояси масаласига дахлдор барча соҳаларига илмий асосланган тарзда қўллашнинг ҳам умумуслубий-назарий, ҳам амалий асослари мавжуддир. Илмий асослари мамлакатимиз бош қомуси – Конституция ҳамда қонунлардан иборат. Дин давлатдан ажратилган, бироқ жамиятдан ажратилган эмас, деган тамойилга амал қилинади; тўртинчидан, мустақил Ўзбекистонда хотин-қизлар мавқеини кўтариш ҳамда уларни ижтимоий ҳимоялашнинг самарадорлигини ошириш учун олиб борилаётган кенг кўламли ўзгаришлар ислом қадриятлари билан уйғунлик, диний бағрикенглик тамойилларига асосланмоқда.

III БОБ. ИСЛОМ ҚАДРИЯТЛАРИ ТИЗИМИДА АЁЛЛАРНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯЛАШ МАСАЛАСИ ВА БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ

Демократик фуқаролик жамияти қуриш жараёнида шаклланаётган янгича фикрлаш услуби Ислом фалсафасидаги қатор муаммоларни холис таҳлил қилиш, тадқиқотлар олиб бориш имкониятини юзага келтирди. Мазкур бобда Ислом таълимоти ва унинг муҳим қисми бўлган Ислом фалсафаси чуқур ва кенг қамровли жиҳатларига асосланиб, аёлларнинг маънавий-руҳий юксалиши таҳлил қилинади. Зеро, жамиятнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий, маданий ва диний ҳаёти акс эттирилган ислом фалсафаси негизини Қуръони карим ташкил этар экан, унда инсон энг олий қадрият сифатида ҳамда унинг турмуш тарзи, инсон ва жамият муносабатлари батафсил таҳлил этилади. Жумладан, исломий қадриятларнинг хотин-қизларга муносабати ҳам кенг қамровлидир. Ислом манбалари ва фалсафаси инсонда ўзига хос диний дунёқарашни дунёвий илм ва тараққиёт билан уйғунликда шакллантириб боради. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, ислом қадриятлари тизимида аёлларни ижтимоий ҳимоялаш муаммосига назарий ва амалий жиҳатдан ёндашиб ўрганиш Ўзбекистонда кучли демократик, фуқаролик жамиятини такомиллаштириш мақсадларига хизмат қилади. Ислом манбалари асосида хотин-қизларни ижтимоий ҳимоялаш жараёнини ўрганиш ва таҳлил қилиш жамиятда адолатли муносабатларни қарор топтиришда муҳим методологик аҳамиятга эга.

3.1. Аёлларнинг маънавий-руҳий юксалишида Ислом маърифатининг ўрни

Бугунги кунда халқимизнинг ўзига хос миллий кифоаси, менталитети, ўзлигимизни чуқур англаш, қандай буюк зотларнинг ворислари эканимизни тушуниб етишга интилиш эҳтиёжи кучайиб бормоқда. Диний эътиқодимизга бўлган муносабатнинг тубдан ижобий томонга ўзгариши ҳам ана шу фикрнинг далилидир.

Президентимиз Ислом Каримов Ислом маърифати ҳақида бундай деган эди: “Ислом дини ўзбек халқи маънавий, маърифий ва руҳий оламига катта таъсир ўтказган, халқимиз турмуш тарзидан жуда чуқур ўрин олган катта ижтимоий ҳодиса ҳисобланади. Ҳақиқатан ҳам Ислом дини юксак маданият ва ахлоқий мезонларни ўзида мужассам этган қудратли мафкура, илоҳий таълимот сифатида ҳаётимиздан, қалбимиздан, онгимиз ва шууримиздан алоҳида ўрин эгаллаган”¹⁵⁴.

Дарҳақиқат, Ислом динининг эзгу ғоялари миллий қадриятларимиз, турмуш тарзимизга чуқур сингиб кетгани ҳаммага аён. Шунга қарамай, юқорида қайд этганимиздек, Исломий қадриятларнинг кишилар ҳаётидаги устуворлигини ҳазм қила олмайдиган айрим кишилар, шунингдек, шўролар давридан қолган тафаккур ва мафкура андозаларидан чиқа олмаганлар Шарқда аёллар ҳуқуқи камситилган деган тарихий асоссиз, илмий жиҳатдан номукаммал хулосаларни ҳам келтириб чиқарган. Шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, Ислом қадриятлари ва шариат аҳкомларида ҳамда Туркистонда Исломга қадар ҳам, бу дин шаклланган даврда ҳам анча юксак такомилга эришган сиёсий онг, маданият ва мафкура анъаналари, демократик ва инсонпарварлик қадриятлари мавжуд бўлган. Қолаверса,

¹⁵⁴ Қаранг: Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. –Т.: Ўзбекистон, 2000. – Б. 91–92.

кейинги даврларда ҳам Ислом ҳеч қачон ўз қўлида мутлак ҳокимиятни тўпламаган, балки доимо ҳукмдорлар ёнида жамиятнинг ахлоқий меъёрини белгилаб берган ва халқни маънавий-маърифий тарбиялаш учун хизмат қилган, меҳр-шафқат, инсонпарварликка даъват қилувчи вазифаларни бажарган.

Умуман, Ислом таълимоти ва қадриятларида мусулмончилик турмуш тарзи, руҳияти, онгида муайян «мутаассиблик майллари мавжуд бўлиб келганлигига қарамасдан (бу ҳозирги замоннинг барча машҳур динларига бирдек хос), тарихан Исломда доимо демократик майллар (Сунна, Раъй, Қиёс, Ижмоъ ва ҳ.к) шариат аҳкомлари, талаб ва тақиқларида эса адолат, инсоф ҳамда қонунийлик, инсонийлик етакчи устувор мавқега эга бўлиб келган; зўрлик, зулмнинг йўли кесилиб, бир томонлама беҳад бойиш ёки қашшоқлашишнинг олди олинган (закот, рибо, Баъй (тижорат), яъни ҳалол ишбилармонлик рағбатлантирилган, судхўрлик тақиқланган ва ҳ.к).

Ислом жасорат, инсон олдида оқилона тадбиркорлик, ишбилармонлик қилишнинг кенг имкониятларини очиб берган ва рағбатлантириб турган. Инсоннинг ўз шаънига муносиб яшаш шарт-шароитларини вужудга келтириб, араб-мусулмон жамиятининг бутун ўрта асрлар мобайнида динамик ривожланиши, ғарбдан ҳар соҳада устун бўлиб қолишини таъминлаган¹⁵⁵.

Айни мана шу хусусиятларнинг барчаси Ислом ва шариатда хотин-қизларга муносиб тамойилларнинг ғарб дунёсидаги бирорта халқ тасаввур қила олмайдиган даражада ўта инсонпарвар демократик мезонларда шаклланишига ҳам олиб келган. Ислом дини аввал бошданоқ илм-маърифатни улуғловчи дин бўлиб, у нафақат мусулмонлар маданияти ҳамда

¹⁵⁵ Абдуқодир Зоҳидий. Туркистонда ўрта аср араб-мусулмон маданияти. –Тошкент, 1993. –Б.60.

маърифатига, балки бутун Европа ва дунё маданиятига ҳам сезиларли таъсир ўтказган. Юртбошимизнинг бу борадаги таъкидлари ҳам бежиз эмас, албатта: «Маънавиятнинг юксалиши билан чамбарчас боғлиқ бўлган яна бир мезон – муқаддас динимиз»¹⁵⁶.

Бас, шундай экан, диний маърифат асосида кишиларимиз дунёқарабини кенгайтириш, уларнинг маънавиятини бойитиш, ўз ҳақ-ҳуқуқларини теран англаб етишга ўргатиш лозим. Буларнинг барчаси динимизнинг ўзида эъзозланган илм-маърифат асосида амалга оширилади.

Ислом бу соҳада ҳам аёлларни эркаклар билан тенг ҳуқуқли қилди. Расулulloҳ (с.а.в): «*Илм талаб қилиш ҳар бир муслим ва муслима учун фарздир*»¹⁵⁷, – деганлар. Аёл киши нафақат таълим олиш, дарс, хутба ва ваъз эшитишга ҳақли, балки таълим бериш, дарс ўтиш ва бошқа илмий ишлар билан шуғулланиш, машғул бўлиш ҳуқуқига эга.

Ўқишни билиш, илм-маърифатнинг ҳаммага зарурлиги ҳақида ўтган азиз-авлиёлар ҳам чуқур мулоҳазали ҳамда қимматли ғояларни илгари сурганлар. Бу бежиз эмас, албатта. Аввало, ўқимишли, билимдон кишининг қалби зиёга, саховатга бой бўлади. Саводхон инсон атрофида кечаётган ҳамма воқеаларни теран таҳлил этишга, келажакни олдиндан тасаввур этишга ҳаракат қилади. Зиё ва саховатга тўла қалбда одамийлик, эзгулик, меҳр-шафқат, тўғрилиқ, ростгўйлик, ҳалоллик, интизом, адолат ҳукмрон бўлади. Бундай қалбга бепарволик, лоқайдлик ин қура олмайди.

Ислом дини шаклланиб борган давриданоқ аёлни қадрлаш ва ҳурмат қилиш, унинг оқилалиги ва ҳалоллигини юксакларга кўтаришга даъват қилган ягона дин эди. Куръонда, ҳадисларда, шариат китобларидаги

¹⁵⁶ Каримов И. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б. 35–36.

¹⁵⁷ Қаранг: Абдуқодир Зоҳидий. Туркистонда ўрта аср араб-муслмон маданияти. – Т.,1993. –Б.39.

бу негизлар охир-оқибатда оила жамиятнинг бир қисми сифатида мустақамланишига олиб келди, ажралишлар сонини камайтирди. Хиёнат ва фахш илдизларига болта урилди, кексайиб қолган ота-оналар умрининг охиригача ўз фарзандлари оиласида бежавотир ва ҳурмат-эҳтиромда яшашлари, қариганда очлик ва ёлғизликда қолмасликлари учун имконият яратди.

Қуръонда Исломнинг аёл ҳақидаги муҳим қоидалари умумий ҳолатларда қонунлаштирилди, аёлнинг Одам (алайҳиссалом)нинг қовурғасидан бунёд бўлганидан бошланиб, мусулмон аёли сифатида жамиятда, оила ва шахсий ҳаётда тутадиган ўрни белгилаб қўйилди. Бу қоидалар кўплаб сураларда келтирилган, Қуръоннинг “Нисо – Аёллар”, “Нур”, “Мужодала”, “Талоқ”, “Таҳрим” каби мустақил суралари ҳам бу мавзуга бағишланган.

Мусулмончилик шарт-шароитларида эркак оила ва жамиятда асосий ишлаб чиқарувчи кучга айланди, мана шу ҳолат объектив асосда унинг нуфузи ва ҳукмронлигини ошириб борди. Бу ҳақда Қуръонда ҳам таъкидланган. Иқтисоднинг ўсиб бориши, айниқса, иқтисодий томондан бой-бадавлат оилаларнинг пайдо бўлиши билан аёллар роли турмушда оддий биологик вазифалар – бола туғиш, уни вояга етказиш ва унга тарбия беришдан иборат бўлиб қолди. Моддий ишлаб чиқариш жабҳасида аёлларнинг роли тушиб кетиши билан у аста-секин аввалги ижтимоий ролини, ўз индивидуаллигини, оила, жамият аъзоси сифатидаги тенг ҳуқуқлилигини йўқотиб борди.

Шарқнинг қулдорлик ва феодал давлатларида агар хотин эрига хиёнат қилса, унга нисбатан турли жазолар қўлланилган: аёл оломон томонидан тошбўрон қилинган, махсус қудуқларга, дарёларга чўктириб юборилган, томоғига қадар ерга кўмилган, заҳар бериб ўлдирилган ва ҳоказо.

Патриархал анъаналар, айниқса, жамиятнинг юқори табақа қатламларида яққол кўринган. Масалан, ер эгалари ва савдогарларнинг ўғиллари ҳам оталарининг ишларига шерик, бошқарувчи ёки ёрдамчи сифатида қатнашганлар. Ўртаҳол оилаларда ўғиллар оталари билан бирга ерда ишлаганлар ёки ҳунармандчилик билан шуғулланганлар. Камбағал оилаларда эса ота ўғлини батракликка, устага шогирдликка бериш, уни узоқларга ишлашга юбориш, меҳнат ҳақини олиш ҳуқуқига ҳам эга бўлган. Мол-мулк асосан ота ўлимидан сўнг бўлинган¹⁵⁸.

Вафот этган оила бошлиғининг ўрнини ака ёки оиладаги иқтидорли ўғиллардан бири эгаллаган. Фарзандлар тарбияси билан она шуғулланган ва оила бошлиғи отанинг ўрни ҳамиша юқори бўлган, она ана шу жиҳатни болаларига сингдирган ва оила бошлиғини қўллаб-қувватлаган. Шунинг учун ҳам фарзандлар онага жуда боғланиб қолганлар, унга муҳаббатлари кучли бўлган, оталарига эса эътиборли, нуфузли инсон сифатида қараб, ҳамиша унинг қаршисида ҳурмат-эҳтиромни ҳис қилиб яшаганлар. Одоб-ахлоқ қоидалари онадан болаларига нисбатан меҳрибонлик ва юмшоқ муомала-муносабатни, отадан эса жиддият, қатъият ва камгапликни талаб этган.

Оилавий муносабатларда одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилиш муҳим талаблардан бири бўлган. Оила аъзолари одатга кўра ўзидан катталар ва эркакларга ҳурмат билан қараганлар, кичиклар катталарга, хотин эрга, болалар онага сўзсиз итоат этганлар. Ёшларнинг катталар маслаҳатисиз бирон-бир иш қилишга ҳақлари бўлмаган. Оилада кичиклар, шунингдек, оилага янги аъзо бўлиб қўшилган ёш келинчаклар ўзларига буюрилган ҳамма ишларни

¹⁵⁸ Ионова А.И. традиционализм: значение и тенденции преломления в мусульманском реформаторстве и национализм. Ислам и проблемы национализма в странах Ближнего и Среднего Востока. М., 1986. – С.31.

бажаришлари шарт бўлиб, шу билан бирга, оила аъзоларига таъзим билан салом бериши, муомала маданиятини яхши ўзлаштирган бўлишлари талаб қилинган. Оилада катта ёшли аёл хўжалик ишларини бошқарган, унга сўзсиз бўйсунганлар, ҳурмат қилганлар. У оилада асосий вазифаларни адо этган ва муҳим тадбирларда қатнашган: тўй, маърака, қариндош-уруғ ва қўшниларнинг турли тадбир-тантаналарида бош-қош бўлган.

Барча мусулмон жамоаларига ва ҳар бир мусулмонга хос бўлган хислатлар мажмуаси, айнан мусулмонларнинг фақат диний маънода эмас, балки жамоавийлик (умумийлик)нинг бошқа маъноларида ҳам бирлиги тўғрисидаги тасаввурлар мавжудлигини бутун мусулмон оламига хос бўлган умумий кучли хусусиятлар, деб ҳисоблаш мумкин¹⁵⁹.

Бошқа умумий хусусият, бир томондан, жамият кўп босқичли таркибининг ўзига хослиги: мусулмон – жамоа, руҳонийлар – мумтозлар ҳамда улар ўртасида қатъий функционал алоқалар мавжудлигидир. Бошқа томондан эса, таркибнинг ҳар бир элементи мустақиллигини, маҳаллий жамоаларнинг амал қилиш хусусиятларини таъкидлаб ўтиш зарур: жамият замон жиҳатидан ҳар бир босқичда ўзини-ўзи мунтазам тиклаб боради, чунки у ўзига мансуб майдонда (у маҳалла бўладими, қишлоқ ёки, ҳатто, бутун бир шаҳар бўладими, барибир), ижтимоий ва шахсий ҳаётни бошқарувчи асосий восита бўлади.

Адабиёт, санъат ва маърифат каби инсон ақл-заковати чўққилари кашфиётлари ҳам илмнинг хосиятидир. Илмий асосга қурилган ҳар қандай режа, ислохотлар муаммоларсиз ўз ечимини топади. Жамият тараққиёти сиру синоатлари ҳам илмга

¹⁵⁹ Тўхтажўаева М. Ўтмиш толиқтирган аёллар. – Вена, 2002. – Б.46.

боғлиқ. Тараққий этган мамлакатлардаги фаровон ҳаётнинг манбаи ҳам илмдир¹⁶⁰.

Улуғ тасаввуфшунос, илоҳиёт илмининг йирик вакили Абул Фатҳ ал-Бутийнинг: «Агар бирор кун мен... сахийлик кўрсата олмасам ва илмдан фойда олмай қолсам, у (кун) менинг умримдан эмас»¹⁶¹, – деган фикрида ҳам илм-маърифат жуда чиройли, қатъий тарзда улуғланади.

Таниқли шарқшунос олима А.Шиммель аёлларнинг диний маърифатга муносабати хусусида мулоҳаза юритиб, қизиқ бир фактни асослашга ҳаракат қилган. «Исломи донишмандликда, – деб ёзади олима, – хотин-қизларнинг ўрнини тасвирлаб бериш ҳам кишининг эътиборини ўзига жалб этади. Ҳадисларни тўғри ва ишончлилигига қараб саралаш «илмур рижал», яъни «эркак (ровий)ларни ўрганувчи илм» деб юритилса-да, аммо муҳаддис аёллар тўғрисида ҳам тарихда маълумотлар анчагина».

Муҳаммад Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)нинг кенжа хотинлари Ойша (р.а)онамиз «Қуръони каримни ва Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)нинг қарийб барча ҳадисларини ёд билмасмиди?.. Пайғамбарга замондош бўлган кўпгина хотин-қизлар кейинчалик диний олималар сифатида дунёга танилдилар. Чунки улар тез-тез Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)дан диний масалалар бўйича ёрдам сўраб турардилар. 1600 йиллар арафасида форс тилида битилган бир асарда бешта дин олимаси тўғрисида маълумот берилган»¹⁶². А.Шиммелнинг биз тадқиқ этаётган мавзуга бевосита дахлдор бўлган, айти пайтда

¹⁶⁰ Истиқлол йилларида миллий-диний қадриятларнинг халққа қайтиши // Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 10 йиллигига бағишланган илмий-амалий анжуман материаллари. – Т., 2001. – Б.55.

¹⁶¹ Қаранг: Абдуқодир Зоҳидий. Туркистонда ўрта аср араб-мусулмон маданияти. – Т., 1993. – Б. 42.

¹⁶² Шиммель А. Жонон менинг жонимда. – Т.: Шарқ, 1990.– Б.5.

хайратомуз ҳамда эътиборли жиҳатларидан бири шундаки, у «эркак» ва «аёл» тушунчаларига берилган нисбат масаласига ҳам диний манбалар, тарихий далиллар асосида янгича ёндашган.

Бинобарин, Аллоҳга интилан ҳар бир зот исломий маърифатдан бебаҳра бўлмайди.

Ана шу маънода унинг қайси жинсга мансублигининг аҳамияти йўқ. Ўрта асрлар мутафаккири Ҳаким Санойи “Битта яхши аёл мингта эркакдан яхши” деб ёзганда ҳам маърифатли аёлни кўзда тутган бўлса, ажаб эмас. Бу хусусда Шарқнинг забардаст мутафаккири Аҳмад Юғнакий “Ҳибатул ҳақойиқ” (“Ҳикматлар тухфаси”) асарида бундай ёзади: “Билимли киши (қиммат) баҳолик динордир, илмсиз жоҳил киши қимматсиз мевадир. Билимли киши билан билимсиз одам қачон тенг бўлади? Билимли хотин киши эр кишидир, билимсиз эркак хотин кишидир”¹⁶³.

Ана шу мулоҳазалардан шундай тўхтамга келиш мумкинки, хотин-қизларнинг жамиятдаги ижтимоий мавқеи уни том маънодаги муҳофазалаш асоси – ҳар бир аёлнинг ўз қобилияти, билим, истеъдоди билан белгиланган. Демак, халқимизнинг аёлни “ожиза”, “заифа” деб аташини ҳам нисбий тушунча сифатида қабул қилиш, илму иқтидор соҳибаларини “ожиза” деб аташга мулоҳаза билан ёндашмоқ зарур. Айни мана шу ҳолат Ислом дини ва қадриятларида ҳам, алломаларимизнинг илмий-иҷодий меросида ҳам бот-бот таъкидланганининг гувоҳи бўлиб турибмиз. Зеро, Куръони каримнинг ўзида “илм” сўзи 750 марта, “ақл” сўзи 50 марта тилга олингани ҳам Ислом динининг асл моҳиятидан, Аллоҳ таоло бандаларини доимо илм ва тараққиёт сари даъват этганидан далолат беради¹⁶⁴. Аммо таассуфлар

¹⁶³ Қадимий ҳикматлар – Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – Б.4–16.

¹⁶⁴ Қаршибоев А. Мусулмончилик – эзгу фазилатлар мужассами // Халқ сўзи, 2003, 13 декабрь.

бўлсинким, жоҳилиятга асосланган замонларда Ислом қадриятлари ҳамда диний маърифат халқимиз онгишуурига сингдирилмади. Ислом манбаси бўлган Қуръони каримга бутун дунёда катта эҳтиёж бундан 300-400 йил аввал пайдо бўлган бир шароитда бу муқаддас манбадан халқимиз ўз она тилида баҳраманд бўлишдан маҳрум этилди. Зеро, Қуръони карим неча асрлар давомида бир қатор тилларга ўгирилди. 1698 йили лотин тилига, 1770-1828 йиллар орасида 8 марта француз тилига, 1734-1826 йилларда 10 марта инглиз тилига, 1716-1886 йилларда 7 марта рус тилига таржима қилиниши бунга далилдир¹⁶⁵. Бу ҳодисалар ислом фалсафасига дунё халқларининг эҳтиёжи кучайгани, унга “чанқоқлигини” кўрсатади. Лекин Марказий Осиё ва хусусан, ўзбек халқининг 1300 йиллик тарихи Ислом дини маданияти билан бевосита боғлиқ бўлса ҳам, Қуръони карим бирон марта ҳам ўзбек тилига таржима қилинмаган эди.

Коммунистик ғоялар тизими Ислом манбаларига қарши курашиб, уни ҳамиша халқдан сир тутиб, оммадан китобни, араб алифбосини йироқлаштирган. Агар Қуръони карим ўзбек тилига таржима қилинса, ҳамма уни ўқишга муккасидан кетади, деган хулосага келганлар. Мана шу жоҳилликлар оқибатида араб тили грамматикаси, маданиятини ўрганиш оқсаб, орқада қолди. Шарқ давлатларига нисбатан Ўрта Осиё халқларининг чегаралаб ташланиши илм-фан, маданиятнинг оқсашига, уларга нисбатан бирёқлама муносабат кўрсатилишига олиб келди. Қуръони карим, ҳадиси шарифнинг ҳар бир варағига, ҳар бир оятига, ҳар бир бандига нигоҳимизни ташлар эканмиз, ундан инсон қалбига яхшилик, имон-эътиқод уруғлари сочилишининг гувоҳи бўламиз.

¹⁶⁵ Алимова З. Ижтимоий адолат тамойилларининг ислом динида номоен бўлиш хусусиятлари Фалс. фан. номз. дис. – Тошкент, 2006. – Б.77.

Унинг ҳар бир оятида умуминсоний ғоялар уфуриб туради.

Зотан, Аллоҳ таолонинг адолати, унинг тошу тарозиси Ўзининг измидадир. Ислом мусулмонларнинг асл ҳаётларига яқин диндир. Немис олимаси Эмма Брунернинг «Бешта катта дунё динлари» китобида келтирилишича, «Ислом дини дунё динлари орасида муҳим ўрин эгаллаган. Ислом дини тинчликни, адолатни севувчи, инсонларни севувчи диндир»¹⁶⁶.

Манбаларда адолат дейилганда, ижтимоий муносабатларнинг фақат меъёру ўлчови, тош-тарозуси тушунилмайди, балки адолат ва адолат мезони тушунчалари орқали исломий меҳр-мурувват, кишилар ўртасидаги муносабатлардан келиб чиқадиган қадриятлар назарда тутилиб, бу тушунчанинг ижтимоий моҳияти очилади. Қуръонда хотин-қизлар ҳуқуқининг тамоман поймол қилинишига қарши ҳамда кишиларни аёлларга нисбатан меҳр-мурувватли бўлишга даъват этувчи қатор суралар келтириб ўтилган. Аёллар латофатли, шафқатли, меҳрибон инсонлар бўлганлари сабабли, Ислом дини уларга доимо яхши муносабат ва гўзал муомалада бўлиш хусусида таълим беради.

Пайғамбаримиз Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)нинг ҳаётлари ибратли воқеалар ва улў таълимотлар билан бойдир. Жумладан, Пайғамбаримиз Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) милодий 632 йилда Маккага сўнгги маротаба ҳажга ташриф буюрдилар. Бу кун Ислом тарихида «Видо ҳажи» номини олди. Ҳазрат Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) Арофатда йиғилган ҳожиларга хитобан машҳур хутбани ўқидилар. Унда эски жоҳилият одатлари бекор қилинди. Қуйида келтирилган хутбада Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) хусусан аёллар, хотин-қизларни муҳофазалаш асосларини

¹⁶⁶ Emma Bruner-Traut "Die fünf großen Weltreligionen". –Verlag: Herder Freiburg. 1974. –P. 17.

эълон этадиларки, бу таълим бугунги кунда дунёда хотин-қизлар ҳуқуқларини ҳимоя этувчи дастур ва лойиҳалар учун асос, мамлакатимизда эса аёлларни ижтимоий муҳофаза этиш борасидаги сиёсатнинг диний-ғоявий манбаларидандир.

«Эй инсонлар! Сизнинг хотинларингиз устида бир тақим ҳақларингиз бордир. Улар сизнинг ҳақларингизга риоя қилишлари лозим, уларнинг ҳам сизларда ҳақлари бордир. Уларга яхши муомалада бўлинг, шафқатли бўлинг, сиз уларни Аллоҳ омонати деб олинг. Улар сизга Аллоҳ аҳди билан ҳалол бўлди»¹⁶⁷. Ушбу даъватда Аллоҳ гувоҳлигида шаклланган оилани сақлаб қолиш ёки мустаҳкамлашга бўлган масъулиятдан ташқари, оила маънавиятининг асоси меҳр-муҳаббат, ҳалоллик ва покликка ҳам даъват бор. Чунки маънавий баркамол оиладагина комил инсон вояга етади. Комил инсон ўз манфаатларидан жамият манфаатларини устун қўя олади. Зеро, фикҳшунос олим Бурҳониддин Марғиноний: «Жамиятнинг негизи ҳам, инсон маънавий-руҳий оламининг бешиги ҳам оиладир»¹⁶⁸, – дейди. Шунинг учун Исломда оилани ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга замонга ҳукмдорлари ва илм аҳли эътибори жалб қилинади. Инсон ҳар қадамда рўбарў келадиган ҳаётий муаммолар Ислом ахлоқи ва ҳуқуқи нуқтаи назаридан ҳал этиб берилди.

Юқоридаги фикрлар асосида аёллар мавқеи, уларни эъозлаш масаласида дин ва шариатда катта имкониятлар берилганини англаб олиш қийин эмас. Аммо мозий тилсимига қулоқ тутсак, кўпгина олимлар, айниқса, рус олимлари айрим мутаассиб уламоларнинг шариат аҳкомларини изоҳлашдаги тор фикрларига асосланиб, аёлнинг динимиз изн берган имкониятларини йўққа чиқариб, Ислом манбаларини

¹⁶⁷ З. Кўнрапа. Алвидо, дунё! Ассалом, охират! (Видо хутбаси). –Т.:Мовароуннахр, 1996. –5.16.

¹⁶⁸ Чориев А. Инсон фалсафаси. Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти. – Т., 2007–5.184.

реал ҳаётий асосда шарҳламаганлигининг гувоҳи бўламиз. Масалан, йирик рус исломшунос олими А.Крымскийнинг ёзишича, гўё: «Муҳаммаднинг оилавий тартиботи зулмга асосланган, у ҳарам номи билан машҳур эди. Аёл қул ёки буюм ҳисобланиб, уни гўёки йўқотиб қўймаслик учун қулф остида ёки ҳеч бўлмаганда, бегона нигоҳлардан асраш учун улар яшайдиган уйлар иккига ажратилган бўлиб, унинг бири (турклар, араблар ва эронликлар тилида) «меҳмонхона», иккинчиси эса ҳарам, яъни аёллар турадиган хонага ажратилган эди»¹⁶⁹.

Яқин йилларгача «ичкари» деган тушунча бўлиб, ичкари аёлларимизни номаҳрам нигоҳи тушишидан сақлаш ва уларни шариат талаблари асосида турмуш кечиришга одатлантиришга хизмат қилган. Бунинг маълум маънода тарбиявий аҳамиятга эга бўлганини ҳам инкор этиб бўлмайди. Аммо «ҳарам» ёки «ичкари» тушунчалари аёлларни камситишга, уларнинг шаръий ҳуқуқларини йўққа чиқаришга қаратилмаган, агар шундай ҳолат юзага келган бўлса, бунга Ислом дини эмас, балки мавжуд тузум, ундаги номукаммал мафкура айбдор эди. Совет давридаги «Хужум» ҳаракати халқимизга қанчалик ғайритабиий ва эриш туюлгани сингари, шариат талаб этган ва диний манбаларда энг тўғри ҳисобланган мусулмонча турмуш тарзи, ундаги аёллар мавқеининг камситилиши ҳақидаги фикрлар бизга ҳам эриш туюлмоқда.

Бундай янглиш тасаввурлар пайдо бўлишининг объектив ва субъектив сабаблари мавжуд. Улар жамият ривожига шаклланган турли мафкуралар билан боғлиқ бўлган.

«Ҳеч қайси бир дин, агар у бузиб кўрсатилмаса, моҳиятан ёвуз ниятни тарғиб қилмайди»¹⁷⁰. Бошқа

¹⁶⁹ Крымский А. Мусульманство и его будущее. – М., 1899. – С. 78 – 79.

¹⁷⁰ Халқаро терроризм – инсониятга суиқасд / К.Юнусов таҳрири остида-Андижон: Ҳаёт, 2004.–Б.40.

динлар каби Ислом ҳам ижтимоий онг шакллари-
дан бири сифатида эзгуликни, яхшиликни, покликни,
ҳалолликни, адолатни ёқлаб, инсон ҳаётида салбий
рол ўйнайдиган барча омилларга жаҳолат манбаи
сифатида қарайди. Инсоннинг ижтимоий баркамоллиги
унинг диний эътиқоди билан уйғун ҳолдагина вужудга
келиши тарихан исботлангандир. Диннинг нотўғри
талқин этилишигина инсоният онги ва шуурини
вайронкор ғоялар сари етаклаши табиий.

Ҳаётимиз йўналишини тўғрилаш учун Пайғамба-
римиз (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) суннатларига
амал қилиш зарур бўлиб, ижтимоий ҳаётда аёлнинг
иштирок этиши соҳасида ҳам унинг суннатлари-
га эргашиш ниҳоятда зарурдир. Пайғамбаримиз
(соллаллоҳу алайҳи ва саллам) даврида аёлнинг иж-
тимоий ҳаётда амалий иштирок этгани, суннатга
амал қилгани ва эргашгани натижасидаги ижобий
хатти-ҳаракатлари бунинг ёрқин намунасидир. Аммо
баъзи мусулмонлар ўз ҳаётларида бу намуналарга ва
олий диний қадриятларга эргашиш ўрнига, улардан
узоқлашиб кетдилар. Аммо аёлларга ҳуқуқларини
бериш, уларга зулм қилмаслик, аксинча эрлар зулмидан
қутқазиш, жамиятда ўз ўринларини белгилаш, умумий
вазифаларда ҳиссаларини ошириш айрим кучлар
томонидан даъват қилинаётган илоҳий йўриқлардан,
шаръий одоб ва ахлоқлардан четга чиқиш билан,
яъни Ғарбдан кириб келган чақириқларга кўр-кў-
рона эргашиш билан эмас, балки Қуръони карим ва
Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)нинг сун-
натларида аёл шаънида ворид бўлган таълимотларни
тўғри тушуниш ва Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи ва
саллам) замонларида, мусулмончилик раънақ этган
даврларда намоён бўлган ёрқин ва олий намуналарга
эргашиш билан ҳал бўлади.

Бунинг учун, бизнингча, диний маърифатни ҳам кишиларимиз турмуш тарзига, шу жумладан, аёлларимизнинг дунёқараши ва интилишларидаги ҳаётий эҳтиёжга айлантириш зарур.

Айниқса, оилада дунёвий, умумбашарий қадриятлар билан бирга, диний-маърифий ишларни амалга ошириш асосида ёшларни, хусусан, қизларимизнинг дунёқарашини бойитиш мақсадга мувофиқ. Аллох илми Исломи динининг мўъжизаларидан бири қилди. Дунё халқлари ичида ўқиш, ёзишни кам биладиган миллат ичидан ўқиш, ёзишни билмайдиган Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) бу динга пайғамбар этиб танланди. Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) га биринчи ваҳий “Ўқи!” деган ибора билан келди. Бу илоҳий хитоб Исломи динининг илм ва маърифатга чорлашидан далолат беради. Файласуфларнинг эътироф этишича, инсон мураккаб биосоциал уюшма бўлиб, унда уч йирик қудрат мужассамлашган: тана, руҳият, маънавият. Маънавият инсоннинг ижтимоий қиёфасини вужудга келтирувчи генератор вазифасини бажаради. Агар инсонда уч қудратнинг бирортаси мавжуд бўлмаса, у биосоциал уюшма бўла олмайди. Қачонки, ҳар уч қудрат мукаммал мавжуд бўлсагина, у моддий ва маънавий етук инсонлик даражасига кўтарилади. Бундай инсон дунёқарашида ҳаётнинг мазмуни эл-юрт манфаати билан уйғунлашиб кетади. “...Бугунги шиддатли даврда чинакам маънавиятли ва маърифатли одамгина инсон қадрини билиши мумкин”¹⁷¹. Дарҳақиқат, фақат ўз манфаатларини ўйлаб, уни юрт манфаатларидан устун қўядиганлар, Лев Толстой ибораси билан айтганда, “Ҳайвонлашган шахслар”¹⁷² дир. Уларда на дунёвий, на диний илм мавжуд.

¹⁷¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008.-5.16.

¹⁷² Лев Толстой. Полное собрание сочинений. –Т.26. –М., 1936. – С.236.

Инсон танаси ва руҳияти ақл орқали бошқарилади. Ақл инсоннинг маънавий-маърифий илмига таянади. “Мамлакатимиз бозор иқтисодиётига ўтаётган ҳозирги шароитда фақат ўз манфаатини ўйлайдиган, инсоф, диёнат, ақл-фаросат нидосига қулоқ солмайдиган ҳайвонлашган шахслар сони кўпайиб кетди”¹⁷³.

Ҳаёт тажрибаси шунга гувоҳлик берадики, миллий менталитетимизнинг ривожланиш мезонларини икки йўналишда ташкил этиш мумкин. Биринчидан, азалий анъаналаримиз динимизга содиқлик бўлса, иккинчидан, умуминсоний ва замонавий ютуқларга таянишдир. Булар инсонда маънавий эҳтиёжни юзага келтиради. Маънавий эҳтиёж инсонни чинакам инсонийликка, бағрикенгликка етаклайди. Бу эҳтиёж таълим-тарбия, эътиқод орқали қондириб борилади. Албатта, жамиятдаги ҳар бир хотин-қизларни бир қолипда илмли-маърифатли қилиш мумкин эмас. Шунинг учун унга эришиш катта қийинчиликлар ва меҳнатлар билан боғлиқ ҳолда рўй беради. Миллий истиқлол мафкурасининг муҳим жиҳати бу – инсон маънавий камолотидир. Ижтимоий тараққиётнинг ҳозирги ўта мураккаб, қалтис ва фан-техника ривожланган даври хотин-қизларимизнинг ўрни маънавий-маърифий ишлар, мафкуравий тарбия марказида эканини кўрсатмоқда. Диний ва дунёвий таълим бериш жараёнида уларнинг мустақкам эътиқодини ҳам тарбиялаш мақсадга мувофиқ. Ҳақиқий ишонч-эътиқод ўз мазмунига кўра қудратли руҳий-маънавий куч бўлиб ҳаракатланади. Аёллар, қиз-жувонларнинг зарарли ғоялар таъсирига тушиб қолиши, диний фанатизм, экстремизм, мутаассибликка муккасидан кетиш ҳолларининг аксариятига диний

¹⁷³ Чориев Анвар. Инсон фалсафаси. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2007. – 6.392.

билимларнинг номукамаллиги, чаласаводлик сабаб бўлаётганлиги сир эмас.

Диний маърифатни юксалтириш ўтмишда ҳам зарурий эҳтиёж бўлиб, долзарб аҳамият касб этган. Диний-маърифий тарбияни кучайтириш асосида аёлларимизни Ислом қадриятларини теран англаш, жамиятимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол иштирок этиш ва, энг муҳими, ўзининг оиладаги, давлат ва жамиятдаги нуфузи, ҳақ-ҳуқуқларини ўзлари ҳимоя қила олишларига одатлантириш зарур. Дин ва маърифат муштараклиги аёлларимизнинг ижтимоий фаоллиги, баркамол авлод тарбиясидаги фидойилигини онгли равишда йўлга қўйишга имкон беради. Чунки аёл, аввало, она сифатида авлод тарбиясининг энг муҳим бўғинини ташкил этади. Зеро, мамлакатда мафкуравий жараёнлар маънавиятга асосланади. Маънавиятсиз мафкуранинг моҳиятини, табиатини билиш мумкин эмас. Шу маънода мафкура маънавий фаолият маҳсули экан, Республикамизда таркиб топаётган миллий ғоя ва мафкура негизини аёл маънавиятисиз тасаввур этиб бўлмайди. Шу боис уларнинг маърифатини исломий ҳамда дунёвий маърифат уйғунлигида ривожлантиришга жиддий эътибор бериш зарур.

Юқоридагилардан шундай хулосага келиш мумкин: биринчидан, аёлларнинг маънавий-руҳий юксалишида, аёл маънавиятининг ривожланишида дунёвий билимлар билан бир қаторда Ислом маърифатининг ўзига хос муҳим ўрни мавжудлигини эътироф этишимиз лозим; иккинчидан, аёллар ўртасида исломий маърифатни тарқатишда қуйидагиларга эътибор бериш лозим: а) фуқаролар йиғинларининг диний таълим ва маънавий-ахлоқий тарбия бўйича маслаҳатчилари кўпни кўрган тажрибали аёллар, жамоа вакиллари билан бўлиши мақсадга мувофиқ;

б) ёшлар орасида соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, миллий ҳамда диний қадриятларни сақлаш ва ривожлантириш; в) маҳаллалар, қишлоқларда аёллар ўртасида диний экстремизм ва ақидапарастликнинг ҳар қандай кўринишлари ва бошқа ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича ишларни кучайтириш; г) оналик ва болаликни муҳофаза қилиш соҳасида қабул қилинган барча меъёрий ва ҳуқуқий ҳужжатлар ва дастурларнинг амалга оширилишида хотин-қизлар ҳуқуқий саводхонлигини оширишга эътибор қаратиш зарур.

3.2 Хотин-қизларни зарарли ғоялар таъсиридан ҳимоялашнинг Ислом қадриятлари билан боғлиқлиги

Инсоният тарихи манфаатлар уйғунлиги ва зиддиятлар бирлигидан иборат бўлган ижтимоий ҳодисадир. Шунинг учун ҳам Ислом динининг пайдо бўлишидан то шу бугунга қадар унда ғоялар, манфаатлар, ҳокимият учун курашлар силсиласи давом этганини кузатиш мумкин. Шу нуқтаи назардан қараганда, «Муқаддас Ислом динимизни пок сақлаш, уни турли хил ғаразли хуруж ва ҳамлалардан, тухмат ва бўҳтонлардан ҳимоя қилиш, унинг асл моҳиятини униб-ўсиб келаётган ёш авлодимизга тўғри тушунтириш, Ислом маданиятининг эзгу ғояларини кенг тарғиб этиш вазифаси ҳамон долзарб бўлиб қолмоқда».¹⁷⁴ Зеро, инсон фаолияти ва тафаккури заминидан манфаатлар ётади¹⁷⁵. Манфаатлар тўқнашуви эса мунтазам курашларни юзага келтиради. Бу курашлар изчил, халқ манфаатига бўйсунган йўналишни англаш ва уни тарғиб қилишни ҳам талаб этади. Бу курашлар ҳамиша халқнинг тинчлиги, осойишталиги ва покиза ҳаётини бузган, уни нотинч қилган. Кишилиқ тарихида динлар, эътиқодлар ниҳоятда кўп бўлиб, инсонлар доим муайян дунёқараш ва эътиқод билан яшаганлар ва яшайдилар. Унинг тарихий илдизларига назар солсак, бут, санам, рух, предметларга сиғинувчилар эътиқодини «ноҳақиқий» ва якка худоликка сиғинувчилар эътиқодини «ҳақиқийга» ажратиш юз беради. Икки минг йилдан буён ер юзида ҳақиқий эътиқодни ўрнатиш учун қонли тўқнашувлар, турли можаролар давом этиб келмоқда. Марказий Осиёда Исломга қадар ҳам зардуштийлик, яҳудийлик,

¹⁷⁴ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.37.

¹⁷⁵ Мухторов А. Шахс тарбиясида миллий ғоя, эҳтиёж ва манфаатлар уйғунлиги. –Т.: Янги аср авлоди, 2003. –Б.18.

насронийлик, шомонизм, буддавийлик каби бир неча дин вакиллари ҳамжиҳатликда яшаганлар.

Ислоннинг Марказий Осиёга кириб келиши бағрикенгликни кенг тарғиб қилган. «Динда зўрлаш йўқ, зеро, тўғри йўл янглиш йўлдан ажралди. Бас, ким шайтонни инкор этиб, Аллоҳга имон келтирса, демак, у мустаҳкам ҳалқани ушлабди. Аллоҳ эшитувчи ва билгувчидир» (Бақара, 256)¹⁷⁶ – деган ақидага асослансак, Ислон динида мажбурлаш йўқ, у инсонни янглиш йўлдан тўғри йўлга чорлайди.

Марказий Осиё давлатлари орасида айнан Ўзбекистон азалдан мусулмон Шарқи дунёсида Ислон илм-фани ва маданиятига улкан ҳисса қўшган ўлка сифатида танилган бўлиб, бу фикр исботи учун Имом Бухорий, Имом Мотуридий, Баҳоуддин Нақшбанд, Ҳаким Термизий сингари Ислон оламида юксак эътибор ва эҳтиром қозониб, ўз ватанини бутун оламга танитган зотларни эслашнинг ўзи кифоя қилади. Бундан ташқари, ватанимиз географик жиҳатдан ниҳоятда қулай минтақада жойлашган, у бир вақтнинг ўзида муҳим стратегик нуқта ҳамдир.

Ватанимиздан сиёсий ва геосиёсий мақсадларда манфаатдор бўлишни ният қилган диний ниқобдаги сиёсий кучлар ўз эътиборларини ўлкамизга қаратиб, мақсадларини амалга оширишда аҳолининг таъсирга берилувчан қатлами – ёшлар ва хотин-қизлардан фойдаланишга уринадилар. Қайсидир маънода улар қабих мақсадларига эришдилар, дейиш ҳам мумкин. Сабаби, кейинги йилларда Тошкент шаҳри ва бошқа вилоятларда амалга оширилган бир қатор террористик ҳаракатларга хотин-қизлар ҳам аралашиб қолгани маълум бўлди¹⁷⁷.

¹⁷⁶ Куръони карим. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2001. – 426.

¹⁷⁷ Арифханова З. Традиционные сообщества в современном Узбекистане. Центральная Азия и Кавказ, 2000. – С.131.

Умуман олганда, кейинги ўн йилликлар давомида республикамиз аёлларининг дин ҳақидаги тасаввурлари ва диний психологиялари анча ўзгаришлар даврини босиб ўтди. Бундай ўзгаришлар ҳам ижобий, ҳам салбий характерга эга эди. Ижобий ўзгаришлар қаторига дин ва диний билимлар соҳасидаги маърифатнинг ортиши, динга умуман алоқаси бўлмаган урф-одат ва маросимларга барҳам берилиши, дин ҳақидаги соғлом тасаввур ва тушунчаларнинг босқичма-босқич шаклланиб бораётганини мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Бунда диний арбоблар, хусусан, отинойи ва имом-хатибларнинг хизмати алоҳида кўрсатиш керак. Улар аҳолининг турли қатламлари, айниқса, хотин-қизлар орасида диний тарғибот ишларини кенг миқёсда амалга ошира бошлаганлар ва маълум даражада натижаларга эришганлар.

Минтақамизда мустақиллик йилларида турли ёт оқимларнинг пайдо бўлиши ва уларнинг асосий эътиборни айнан ёшлар ва хотин-қизларга қаратганликлари ҳам бежиз бўлмай, аҳолининг мазкур тоифалари бошқаларга қараганда четдан келадиган таъсир ва айниқса, диний тарғиботга тезлик билан берилишлари барчага маълумдир. Бундай ёшлар ва хотин-қизлар ўз оилалари доирасида ҳам четдан келган диний тарғиботни олиб борганлар ва фаолиятларини маҳалла, ишхона ва ўқув юрти миқёсига олиб чиққанлар. Аммо аксарият ҳолларда уларнинг бу ҳаракатлари бошқа инсонларнинг норозилиги ва қаршилигига сабаб бўлади. Диний тарғибот таъсири доирасига тушган аёллар ва ёш қизлар ўз устозлари ва ҳамфикрларидан олган сабоқларини кўр-кўрона ва мажбуран бўлса-да, атрофдагилар онги ва шуурига сингдиришга ҳаракат қилганлар, натижада оила ва жамиятда кўплаб нохуш ҳолатлар юзага келишига замин яратилган.

Айни шу йилларда мамлакатимизнинг турли вилоятлари, шу жумладан, Тошкент шаҳрида ҳам норасмий равишда фаолият кўрсатувчи отинойилар фаолияти анча жонланди. Таъкидлаш жоизки, уларнинг барчаси ҳам диний мутаассиб руҳда фаолият кўрсатмаган, диний билим ва маърифатга эга бўлган ҳамда уни бошқаларга улашишдан манфаатдор бўлган зиёли аёллар ҳам бўлганлар. Аммо, таассуфки, бундай аёллар кўпчиликни ташкил қилмаган, натижада Тошкент шаҳри аёлларининг диний тасаввурлари ва тушунчаларини ислоҳ қилишдек муҳим жараён бир қадар орқага чўзилди, натижада жамиятга сезиларли даражада маънавий-руҳий зарар етказилди¹⁷⁸.

Инсон ривожланишига соғлом, муносиб ва беҳатар, узоқ умр кўриш имкониятларини кенгайтириш жараёни сифатида қараш керак. Бундай ҳаёт сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий эркинликлар, ўз қадр-қимматини ва инсоннинг кафолатланган ҳуқуқларини рўёбга чиқариш учун шарт-шароитлар мавжудлигини назарда тутати. БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1948 йилда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари декларацияси эркалар ва аёллар тенглиги хусусида, жумладан, ғоят муҳим ижтимоий хизматлардан баҳраманд бўлиш; сиёсий ва иқтисодий қарорлар қабул қилиш; меҳнат қилиш ҳуқуқи ва тенг меҳнат учун тенг ҳақ олиш; қонун билан ҳимояланиш борасида муаммоли соҳаларни ажратиб кўрсатади. Жинсий белгига қараб камситишни ва аёлларга қарши зўравонликни тугатиш ғоят муҳим вазифа, деб эълон қилинган.

Ўтган асрнинг 90-йиллари мамлакатимиз ривожидида инқилобий ўзгаришлар йиллари бўлди. Совет Иттифоқи парчаланиб, Республикамиз мустақилликка эришганидан кейин ўзбек халқининг миллий ўзига хослигини ва маданиятини қайта тиклаш учун шарт-

¹⁷⁸ Тўхтажоева М. Ўтмиш толиқтирган аёллар. – Вена, 2002. – 5-46.

шароитлар пайдо бўлди. Шу билан бирга, айни мана шу даврда Ўзбекистон жамияти демократик давлат ва мустақил иқтисодиётни барпо қилиш, режали маъмурий тизим оқибатларини бартараф этиш ва бозор муносабатларига ўтиш зарурати билан боғлиқ ҳоят мураккаб масалалар туркумини ҳал этиши зарур бўлди. Аҳвол совет даврида ҳал этилмаган муаммолар сабабли мушкул, мураккаб кечди. Мана шу мушкулликларнинг ҳаммаси гендер муносабатларига ҳам таъсир ўтказмай қолмайди.

Бутунги Ўзбекистон хотин-қизларининг аҳволи кўп жиҳатдан унинг аввалги тарихи билан ҳам боғлиқ. Республика гендер муносабатларида совет даврининг анъана, урф-одатлари ҳам кўп жиҳатдан мерос қилиб олинган. Ўтиш даврининг қийинчиликлари аёлларнинг иқтисодий фаоллигига, уларнинг сиёсий ва ижтимоий ҳаётдаги иштирокига таъсир қилмай қолмади. Бунинг устига авж олиб бораётган миллий ўзликни англаш тўлқини аёллар ролига ва жинслар ўртасидаги ўзаро муносабатларга нисбатан совет даврида тақиқлаб келинган анъанавий ва диний қарашларни жонлантириб юборди¹⁷⁹.

Тажриба шуни кўрсатадики, бозор иқтисодиётига ўтиш аҳолининг, шу жумладан, аёлларнинг турмуш даражасига салбий таъсир қилмасдан амалга оширилмайди. Ўзбекистонда аёлларнинг иқтисодий фаровонлиги билан боғлиқ муаммолар уларнинг иқтисодий фаоллиги сусайиши, имтиёз ва супсидияларининг камайиши, аёлларнинг ижтимоий мақоми оилада ва жамиятда уларнинг ролига нисбатан қайта туғилаётган диний ва анъанавий қарашларга боғлиқлиги билан изоҳланади. Мана шу муаммоларни ҳал этишда, гендер муносабатларини

¹⁷⁹ Арифханова З. Традиционные сообщества в современном Узбекистане. Центральная Азия и Кавказ. С.56.

ривожлантиришда оммавий ахборот воситаларининг фаоллиги ва позицияси ғоят катта аҳамиятга эгадир¹⁸⁰.

Айниқса, мафкура майдонларида ғоя учун курашга аёлларни жалб этишга бўлган уринишлар жуда хатарлидир. Диний экстремистик руҳдаги ташкилотлар аёлларнинг сиёсий жараёнларда иштирок этишларини таъминлашга уринадилар. Уларга ўз ташкилотининг жазосиз қолувчи муваффақиятли тарғиботчилари сифатида қарайди.

Маълумотларга кўра, ҳозир дунёда 500 га яқин террорчи ташкилотлар мавжуд бўлиб, уларнинг 80 фоизи Ислом ниқоби остида фаолият юритади. Улар қаторига *“ал-Қоида”*, *“Мусулмон биродарлари”*, *“Ҳизбут таҳрир”*, *“ал-Жиход ал-Исломий”*, *“ал-Такфир вал-Ҳижра”* (Миср), *“Абу Сайёф”* (Филиппин), *“Озод Ачех”*, *“Лашкар жиҳод”* (Индонезия), *“Қуролли исломий ҳаракат”* (Жазоир) кабиларни киритиш мумкин.

Бундай ҳаракатлар замирида ақидапараст гуруҳ етакчиларининг ёшлар ва аёлларни замонавий илм-фан ютуқларидан маҳрум, дунёда кечаётган ижтимоий-сиёсий жараёнлардан хабарсиз, фақат раҳнамоларининг буйруқларини мутеларча бажарадиган манқуртларга айлантириш каби қабиҳ режалари ётибди.

Вайронкор ғоя тарафдорлари, айниқса, диний фундаментализм, экстремизм, ақидапарастлик каби оқим тарафдорлари ўз фаолиятларида аёлларга таъсир ўтказишга жиддий уринаётгани бежиз эмас. Бунинг сабаблари бор, албатта.

Аввало, аёлларимиз соддадил, очиқ кўнгил, ишонувчан бўлиб, уларнинг аксарияти қишлоқларда яшагани, оилавий турмуш тарзидаги ўзига хосликлари, диний маърифатдан тўла хабардор эмаслиги сабабли ёт ғояларга ишонишлари нисбатан осон кечади. Бундан ташқари, кўплаб ёш қизларимизга диний

¹⁸⁰ Ўзбекистон Республикасида хотин-қизларнинг аҳволи тўғрисида маъруза. –Т., 1999. –Б.12.

таълим бериш баҳонасида уларнинг онгу шуурига ақидапарастлик ғояларини турли йўллар билан сингдиришга уринишлар ҳам мавжуд. Ҳатто, бизнинг муҳолифларимиз дин соҳасида инқилоб қилишни очик эътироф этишдан ҳам чўчимайдилар. Марказий Осиё, шу жумладан, Ўзбекистонда ҳам ана шундай инқилобга даъват этувчи тарғиботчилардан бири Жалолиддин ал-Форсий очикчасига бундай ёзади: “Биз Эронда Ислом инқилобини амалга оширдик ва эндиги вазифамиз уни бутун жаҳон Ислом инқилобига айлантиришдир. Бунинг учун биз, аввало, афғон суннийларида Ислом инқилобини амалга оширмоғимиз зарур. Афғонистондаги Ислом инқилобидан сўнг дунё миқёсида ҳақиқий Ислом инқилоби бошланади. У француз ва бошқа инқилоблардан ҳам қудратли бўлади. Биз Ўрта Осиёда учинчи Ислом инқилобини амалга оширамиз”¹⁸¹.

Эътибор беринг: “Ислом инқилобини амалга ошириш” деган ибора том маънода бутун дину диёнатни, меҳр-шафқатни, инсонпарварликни унутган ҳолда инқилобга даъват этиш замирида (фанатизм), диний мутаассиблик ғояларини ёшларимиз онгу шуурига олиб киришга очикдан-очик даъват қилинмоқда. Ушбу мақсад йўлида, тан олиш керак, улар айрим натижаларга ҳам эришдилар.

Фикримизнинг далили сифатида 2005 йил 12–13 май кунларида юз берган Андижон воқеаларини келтириш мумкин. “Акромийлар” гуруҳи Ислом дини ниқоби остида “мусулмонлар халифалиги” деб аталмиш тузилмани ташкил этиш учун ҳаракат қилишган. Энг ачинарлиси, улар ҳокимият биносини босиб олишгач, аёллар ва болалардан иборат жонли девор билан ўзларини ўраб олишган. Бу воқеалар кимларнингдир азиз фарзандларининг қонлари

¹⁸¹ Аргументы и факты. – М: Политиздат, 1988, – С.113–114.

тўкилишига, қайсидир фарзанднинг отасиз қолишига, онаизорнинг фарзанд доғида қуйишига сабаб бўлди, холос. Ахир, инсон дунёга бир марта келади-ку! Шунинг учун бўлса керакки, Ислом эътиқодида инсон энг азияз ва муқаррам зот саналиб, унга барча фаришталар сажда қилиши буюрилган.

Андижон воқеалари тафсилотларини мамлакат Президенти Ислом Каримов синчиклаб ўрганар экан, адолатли ҳукм ва мулоҳазаларни баён этди: “Аёллар бундай воқеаларга ўзлари аралашмайди, лекин қалбан доимо ўз яқинларининг томонларини олади. Аёл шунинг учун ҳам аёлки, у ҳамма нарсани ўз юрагидан ўтказди. Бундай вазиятда ҳамиша ҳиссиёт олдинга чиқиб, ақлу ҳуш иккинчи ўринга сурилади”¹⁸².

Ана шу боис ёт ғоялар таъсирига соддалик билан тез тушувчи гуруҳ ҳам ёш жувонлар, қизлардир. Ёш хотин-қизлар психологиясига кўра воқеа-ҳодисаларга ҳис-ҳаяжон ила муносабатда бўладиган, тез ишонувчан ва таъсирланувчан ижтимоий гуруҳдир. Мана шу омил ваҳҳобийлар ва бошқа диний ақидапарастларга жуда қўл келмоқда. Улар биринчи навбатда ёшлардан, жумладан, хотин-қизлардан кенг фойдаланишга ҳаракат қилмоқдалар.

Ислом дини – эзгуликка, яхшиликка даъват. Аммо уни ниқоб қилиб, одамларга турли жоҳилона ақидаларни, қарашларни сингдирмоқчи бўлаётганлар ҳам йўқ эмас. Айрим одамлар эса олий ўқув юртини тамомлаган кишиларнинг гапларига шубҳа қилишлари мумкин, аммо араб алифбосидан жиндай сабоқ олган, салгина исломий аҳкомларни ўрганганларнинг гапларига ишонишади. Айниқса, бу ҳолат қишлоқларда яққолроқ кўринади. Диний сабоқ бераётган отинойи

¹⁸² Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Ж. 13. – Т.: Ўзбекистон, 2005. – Б.360.

ва устозларнинг ҳаммасига ҳам ўғил-қизларимизнинг тарбиясини ишонса бўладими? Уларнинг қарашларида нуқсонлар йўқми? Қуръони карим илмини тўғри тушунтира оляптиларми? – бу савол жавоби юртимиздаги фарзанд тарбия қилаётган ҳар бир ота-оналарга, уларнинг ўғил-қизларига тегишли масала. Агар оилада фарзанд дунёвий илмлар олиш билан бирга исломий ахлоқ доирасида тарбияланса, жамиятга фойдали етук инсон бўлиб ўсади. Устоз танлашда янглишмаслик учун эса ота-оналарнинг ўзи озми-кўпми Қуръони карим илмидан хабардор бўлиши керак. Афсуски, бу муборак каломни ўқиб мушоҳада қиладиган аёлларимиз у қадар кўп эмас.

Агар отинойилар ҳар жиҳатдан билимли бўлса, нур устига нур бўлар эди. Ҳозирги кунда масжид имом-хатиблари қатори вилоят, шаҳар ва туман отинойилари ҳам аттестациядан ўтказилмоқда. Унда жойлардаги хотин-қизлар қўмиталари ва маҳалла фаоллари отинойилар билан суҳбат ўтказаётганини алоҳида таъкидлашимиз даркор. Шу ўринда оиламиз таянчи, тарбиямиз мезонини ташкил этувчи оналарнинг фарзанд тарбиясига исломий одоб-ахлоқ талаблари бўйича ёндашишлари жуда муҳим аҳамиятга эга эканини таъкидламоқчимиз. Бу хусусда шоира Анбар отининг қуйидаги мулоҳазаларига қулоқ тутиш фойдадан холи бўлмайди:

«...Ман инсон онаси ҳар нечук донишманд эгаси деб билурман, ул оно шундоғ онодур ва моҳир донодурки, Афлотун ва Арастуни, Лакуможис ва Дониёлни, Хизр ва Илёсни, Искандару Дорони, Лукмон ва Сулаймонни, Абу Али Ибн Сино ва Улуғбекни, Жомийни, Саъдийни, Навоийни, Фирдавсийни, Бедил ва Хайёмни, Нодири ва Увайсийни, мени ва сени ўз қорнида ўн ойлаб кўтаруб, турли офатлардан сақлаб, еган ғизосидан расамат бериб, тўқсон тўққиз дардни тортуб, туғиб...

кўзумизни очиб, оламни кўриш қобилиятига даввору моҳир қилибдур»¹⁸³.

Отиннинг ушбу мулоҳазалари ўзбек шоиралари ижодининг ҳам ҳурфикрлилик фалсафаси ва инсонпарварлик эстетикасининг бош йўналишидир. Бу умумбашарий ақида ўрта асрлар зулмати ичра порлаган нурафшон зиёнинг одампарварлик ақидасидир.

XVI–XIX асрлар ўзбек аёлларининг яна бир фазилати – китобсеварлик, яна бир хусусияти – илмпарварлик... У чинакам бахт ва нурли истиқбол манбаини билим ва маърифатдан қидиради:

*Изладим бир-бир жаҳонда ҳар неча бўлса китоб,
Кўрдиму хаттингни дедим: муддао бу ердадир*¹⁸⁴.

Шу зайл ўзбек аёли, шоира Муаззамхон ҳам «Боғи дилда маърифатнинг мевасин пинҳон қилиб»¹⁸⁵ илму маърифат ва ижод заҳматидан олам-олам завқ олганини ёзади. Шу боисдан ҳам у илму маърифатни ривожлантириш, ҳурфикрлилик, эркинлик ва тенг ҳуқуқлилик учун хурофот ва жаҳолатга қарши фаол исёнкор курашчи сифатида майдонга чиқди.

Шуни айтиш керакки, ўзбек аёлларининг илғор вакиллари бўлмиш мумтоз шоираларимиз асрлар давомида чинакам диний эътиқод билан алдамчилик ва риёкорликни, ҳақиқий Ислоҳ ақидалари билан бидъат-хурофотни аниқ ажрата олдилар, яъни диний уламо қиёфасидаги тубан алдамчи, фирибгар кишилардан нафратландилар.

Умуман, ўзбек аёли тақдирига диннинг таъсирини баҳолаганда ҳам, унинг турли хил мураккаб жиҳатларини холис ва тўғри ифода этмоқ адолат талабидир¹⁸⁶.

¹⁸³ Қаранг: Анбар отин. Рисола. –Т.: Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. 34 б.

¹⁸⁴ Зебуннисо, Дилшод ва Анбар отинлар шеърятидан. – Т.: Ўзбекистон, 1980.–70 б.

¹⁸⁵ Шодиев Э. Хўжанд шоиралари ва ўзбек адабиёти. – Душанбе: Ирфон. 1986.– 5.127.

¹⁸⁶ Нурматова М. Ўзбек аёли. – Т.: Ибн Сино номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1994. – Б.14.

Бу ўринда шуни айтиб ўтиш жоизки, шўролар даврида бу масала хусусида ўта асоссиз фикрлар илгари сурилди.

Ислон дини ғояларини кимларнингдир хато талқинларию нотўғри шарҳлари орқали ўрганган айрим мутахассислар Марказий Осиёни араблар босиб олгандан кейинги даврдаги аёлларнинг ҳаётига бир томонлама баҳо бериб келдилар. Яъни Ислон дини ҳукмронлик қилган давр аёлларини фақат паранжи остида кўрдилар. Ислоннинг аёлларни улуғловчи ғояларини четлаб ўтиб, хотин-қизларнинг эркинликлари, ҳақ-ҳуқуқларининг чекланган жиҳатларини бўрттириб кўрсатишга ҳаракат қилдилар. Ваҳоланки, аёлларимиз у даврларда Шўро даври аёллари каби «...завод ва фабрикаларда, пахта далаларида уч сменалаб тик оёқда туриб ишлаган эмаслар. Оғирликларни кўтаришмаган, кўчаларда асфальт ётқизишмаган, сочлари пахтадай оппоқ оқариб, ёшлари бир жойга бориб қолганда, ёмғир-қор остида инқиллаб, беланги бўлиб кўча супуриб юришмаган... ёки кун бўйи далада тутдай тўкилиб, кечаси, тонг билан уй қураётган эрга лой узатишмаган, ярим кечалари нон ёпишмаган; нимжон оёқлари захда, лойда зирқираб тандир тепишмаган, томирлари бўртиб шўра чопишмаган»¹⁸⁷.

Бунинг боиси дини Ислоннинг муқаддас китобида аёлларнинг ғоят улуғлангани, уларни асраб-авайлашга даъват этилганидир. Ана шундай ҳурмат-этиборга лойиқ бўлган аёлларимизни жамиятимизга ёт ғоялардан сақлашнинг энг муҳим омилларидан бири буюк алломаларимизнинг меросини, авлиёсифат аёлларимизнинг панду насиҳатлари, қолдирган асарларининг инсонпарварлик тамойилларини халқининг онги ва руҳиятига сингдириш муҳим

¹⁸⁷ Худойбердиева Ҳ. Юрагининг оғрик нуқталари. –Т.: Ўзбекистон, 1991.–Б.100–101.

аҳамиятга эга. Чунки бутун диний ақидапарастликнинг ва бошқа зарарли иллатларнинг замирида билимсизлик туриши тайин. Миллатчилик, зўравонлик ва диний экстремизм иллатларининг барчаси одамзодда ақл-заковат, маданият ва маърифат етишмаганидан, яъни жаҳолатдан озуқа олади.

Жаҳолат сўзи билмаслик маъносини англатади. Бугун жаҳолат турли кўринишларда ўзини намоён қилмоқда. Шулардан бири диний билимсизликдир. Диний саводи паст бўлган кишилар ўзларини Ислом динининг жонкуярлари қилиб кўрсатувчи, аслида эса ҳокимиятни эгаллашни мақсад қилиб қўйган турли гуруҳ вакилларининг куруқ ваъдаларига алданиб қолмоқдалар. Бундай билимсизликнинг олдини олишга давлатимиз катта эътибор қаратмоқда. Ҳақиқий диний билим оламан деганларга кенг имкониятлар яратилгани, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш борасида аниқ амалий ишлар қилинаётгани фикримизнинг ёрқин ифодасидир.

Жоҳиллик мутаассиб оқимларнинг ғаразли ниятларини амалга оширишга замин яратадиган омиллардандир. Ҳозирги давр фуқароларимизнинг экстремистик оқимлар таъсирига тушиб қолишининг олдини олиш учун қилаётган ишларимизни мунтазам такомиллаштириб боришни талаб этмоқда. Жаҳолат оғир оқибатларни келтириб чиқармаслиги учун одамлар онги ва қалбида маърифатнинг мутлақ устувор бўлишига эришиш, кишилар тафаккурини бойитиш, уларда соғлом ва собит эътиқодни шакллантириш учун кураш, бу йўлдаги назарий ва амалий ишларнинг ҳозиржавоблигини таъминлаш, таъсирчанлигини ошириш долзарб вазифалардан бири бўлиб қолаверади. Худди шу боис ҳам аёлларимизни маърифатли қилиш асосида уларни диний аҳкомларни имкон қадар яхши билиб олишига эришиш, ақидапарастликка

қарши кураша олиши учун улар онгида мафкуравий иммунитетни шакллантириб боришга алоҳида эътибор бериш зарур.

Мафкуравий иммунитет шаклланишининг асосий ва биринчи асоси билимдир¹⁸⁸. Тўғри, бугунги хотин-қизларимизни маърифатсизликда айблай олмаймиз. Улар орасида илм-маърифат соҳасида ҳар жиҳатдан етук бўлганлари кўп. Аммо биз юқорида таъкидлаганимиздек, диний маърифат масаласида кўпчиликни чуқур билимга эга, деб айтишга ҳам тўла асосимиз йўқ. Авлод тарбиясига масъул бўлган аёлларимизни зарарли ғоялардан ҳимоялаш учун уларга дунёвий билимлар билан бир қаторда диний маърифатни ҳам илмий асосда сингдиришимиз, оила, турмуш муносабатларини мустаҳкамлаш соҳасида ҳам қатъий ҳаракатлар қилишимиз керак. Мафкуравий иммунитетнинг шахс камолоти ва жамиятда тутган ўрнига таъсири, аҳамияти салмоғидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, хотин-қизларимизда ғоявий иммунитетни шакллантирмасдан, жамиятда мафкуравий дахлсизликка эришиб бўлмайди. Зеро, аёл оила таянчи экан, у ўзининг ақл-заковати билан баъзан нотўғри йўللарга адашиб кириб қолган ва экстремистик оқимларга қўшилиб кетаётган эрига, фарзандларига ҳам тўғри йўл кўрсата олиши зарур.

Ҳозирги даврда инсон ҳаётида хилма-хил ахборот ва билимларнинг ўрни ва аҳамияти янада ошган. Билимлар мафкуравий иммунитет тизими ҳосил қилишнинг асосий ва биринчи усули ҳисобланади. Аммо билимлар кўп. Диний экстремизм ва терроризм тарафдорлари ҳам муайян “билим”ларга таянадилар ва уни омма онгига сингдиришга ҳаракат қиладилар. Демак, мафкуравий иммунитет тизимидаги билимлар

¹⁸⁸ Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалари луғати / Қ. Назаров – тузувчи ва масъул. – Т.: Академия, 2007. – Б.192.

объектив бўлиши, воқеликни тўғри ва тўлиқ акс эттириши, инсон маънавиятининг бойиши ва жамият тараққиётига хизмат қилиши лозим. Иккинчи томондан, бу билимлар ўз моҳияти эътиборига кўра Ватан, миллат, инсоният манфаатлари билан узвий боғлиқ бўлмоғи керак. Фуқароларимизнинг Ислом ҳақида холис ва етарли билимга эга бўлишлари диний экстремизмга қарши иммунитет шакллантиришнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади.

Шу нуқтаи назардан қараганда, мафкуравий иммунитет тизимида унинг иккинчи асосий унсури – олинган билимлар замирида шаклланадиган баҳо-лар ва қадриятларнинг ўрни беқиёсдир. Билимлар қанчалик холис ва чуқур бўлса, унинг замирида юзага келган баҳо-лар, қадриятлар ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади. Бир сўз билан айтганда, қадриятлар тизими мафкуравий иммунитетнинг имкониятларини белгилаб беради ва мафкуравий инфекциялар йўлида мустаҳкам қалқон бўлиб хизмат қилади.

Ислом ҳақида муайян тўғри билимларга эга бўлиш унинг байроғи остида тақдим этилаётган ғоялар, қарашларни тўғри баҳолаш, уларнинг моҳиятан исломий қадриятларга мос келиш-келмаслигини англаб етишга хизмат қилади. Шу жиҳатдан билимлар ва қадриятлар тизими мафкуравий иммунитетнинг шаклланишида асосий омил бўлиб қолаверади.

Мафкуравий иммунитетнинг учинчи муҳим усули ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий-маънавий соҳалардаги мўлжал ва мақсадлар тизими билан боғлиқ. Ана шундай тизим бўлмас экан, хоҳ алоҳида инсон, хоҳ миллат ёки жамият бўлсин, гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона кўринишдаги мафкуравий тазйиқларга бардош бериши амримаҳолдир.

Бу ҳақиқатни асримизнинг бошларидаёқ тўлиқ англаб етган жадидлар маърифат ва маънавият

масалаларини жамият тараққиётида асосий ўринга кўтарар экан, ривожланган жамият яратиш учун биринчи навбатда аёлларни мактаб-маориф соҳасига жалб этиш зарур, деб ҳисоблаганлар. Улар ўзбек хотин-қизларининг ўқимишли, илмли, маданиятли бўлиб етишиши учун миллий матбуот саҳифаларида аёлларни билимга, одобга, маданиятга тарғиб қилувчи мақола ва асарлар эълон қилдилар. Масалан, «Садои Туркистон» газетасининг муҳаррири Рауф Музаффарзода ўзининг «Янги йилда эски тилаклар» мақоласида ўзбек миллий матбуоти қандай бўлиши, қайси йўналишда давом этиши ҳақида бундай фикрларни баён қилади: «Эрларимиз ҳам, хотин-қизларимиз ҳам маишат, тарбия ва дунё ила таништурсин ва оналарнинг фикрларини очуб аҳволи оламдин хабар берсун»¹⁸⁹. Яъни, муаллиф давр учун энг зарур бўлган муаммолар, чунончи, Туркистон хотин-қизлари ҳаёти ва кундалик турмуши билан боғлиқ воқеаларни кенгроқ ёритишга даъват этади.

Туркистон хотин-қизларининг илмли, маданиятли бўлиши билан бирга, жамиятнинг барча жабҳаларида эркаклар билан баробар иштирок этишлари шартлиги ҳақидаги фикрлар ҳам ўртага ташланди. Масалан, Сора Музаффария «Айб ўзимизда» номли мақоласида ёзади: «Бизда истеъдод ҳам бор, қобилият ҳам бор. Онг ва фикр ҳам бор. Бир уй ичигина эмас, баъзи эрлар ҳам ўрнига келтира олмайдиган, мамлакатлар идора қиладурғон қувват ҳам бор»¹⁹⁰. Ушбу фикрдан маълумки, аёл маънавияти, унинг интеллектуал салоҳияти ҳар қандай диний мутаассибликка қарши курашнинг муҳим асосини ташкил этади. Маърифатпарвар И.Ҳаққий: «Жамият, башариятнинг ҳақиқий саодати яхши тарбия кўрмиш фазилатли

¹⁸⁹ Садои Туркистон, 1914, 54-сон.

¹⁹⁰ Садои Туркистон, 1914, 36-сон.

хотинлар ила қойимдир,”¹⁹¹ деб ёзганда айни мана шу ҳақиқатни назарда тутган бўлса, ажаб эмас. Унинг фикрича, “хотинлар башариятни етиштирмақ, инсониятни тарбия этмақ сифатидан озод бўлсалар, башарият жуда ачинадирган бир ҳолга, инсоният жуда қўрқинчли бир дардга гирифтор бўлур. Инсон ўзини чин инсон этадурғон ҳам, уни инсонликдан чиқаратурған ҳам хотинлардир”. Муаллиф тарбиятли, маданиятли, ўзлигини таниган оқила аёл оиланинг асоси, “болаларини ўз замонаси учун эмас, келажак учун тарбиялай олади”, деб ҳисоблаган.

Хўш, аёл болаларнинг, эрларнинг, ҳаттоки миллатнинг тарбиячиси экан, унинг ўзини ким тарбиялайди? Бу савол, таъбир жоиз бўлса, жамиятнинг мақсадини ифода этади. Ахир, бизнинг мақсадимиз яхши яшаш, бахтли келажак қуриш эмасми? Шу боис бугун ўзини зиёлиман деб ҳисобловчи, ўз тақдирини Ватан, миллат тақдири билан боғлай олувчи ҳар бир фуқаро бу улуғ ишга бош қўшмоғи шарт. Чунки эркакни тарбиялаш бир одамни тарбиялаш бўлса, аёлни тарбиялаш эса миллатни тарбиялаш демакдир. Буни ҳеч қачон унутмаслигимиз керак.

Дунё маънавий маданиятининг нодир асарларидан бири «Бобурнома»да ҳам 75 аёл номи келтирилади. Ҳар бирининг насл-насаби, келиб чиқиши, феъл-атвори, хулқи-саъжияси ҳақида маълумотлар берилади.

Бобур Мирзо алоҳида меҳр-муҳаббат билан тилга олган аёллардан бири улуғ Эсон Давлатбегим (бувиси) дир. “Мўғил тўраси била хонни ва Эсон Давлатбегимни хон кўтардилар”¹⁹². Эсон Давлатбегим давлат ишларини яхшигина англаши билан бирга меҳрибон она, меҳр-мурувватли, бағри кенг инсон сифатида таърифланади. Унинг ақлу заковати, одамийлик фазилатлари

¹⁹¹ Иштирокиюн газетаси, 1919 йил, 134-сон.

¹⁹² Бобурнома. – Тошкент: Шарқ, 1994. – 337 б.

Қутлуғ Нигорхоним тарбиясида кўринади. Миллат фарзандлари маънавий пок, жисмонан ва руҳан бақувват, ватанпарвар, халқпарвар бўлиб улғайиши учун, миллий тикланишимиз ва куч-қудратимизни ошириш учун Эсон Давлатбегимдек оналар зарур. Яхши оналар миллатимизнинг келажаги, юртимиз равнақи асосчиларидир.

Бугунги глобаллашув шароитида яхши оналарни зарарли ғоялар ва мафкуравий хуружлардан ҳимоя қилиш долзарб вазифадир. Турли шаклларда намоён бўлаётган миссионерлик ва прозелитизм бунга мисол бўла олади. Миссионерлик ва прозелитизмнинг мазмун-моҳияти ва ғоявий-ақидавий асослари ҳақида гап кетар экан, аввало ушбу тушунчанинг луғавий ва истилоҳий маъноларини тушуниб олиш муҳим аҳамиятга эга.

Ушбу сўз лотин тилидаги “missio” феълидан олинган бўлиб, “юбориш”, “вазифа топшириш”, миссионер эса “вазифани бажарувчи” деган маънони англатади. Умуман олганда, турли луғатлар ва манбаларда баён этилган таърифлар бир-бирига жуда яқин ва ўхшаш бўлиб, уларга таянган ҳолда қуйидаги хулосани чиқариш мумкин: миссионерлик бир динга эътиқод қилувчи халқлар орасида бошқа бир динни тарғиб қилишни англатади.

Прозелитизм – бирон-бир динга ишонган фуқарони ўз динидан воз кечишга ва ўзга динни қабул қилишга мажбур қилишдан иборат.

Миссионерларнинг бугунги кундаги фаолияти таҳдиддан ҳеч бир минтақа, ҳеч бир давлат холи эмаслигини кўрсатади. Бундай ҳолатларнинг олдини олиш учун эса миссионерликнинг моҳиятини тўғри ва чуқурроқ англаш, уни бартараф этиш йўлида мақсадли, тизимли ва тадрижий фаолият олиб бориш зарур бўлади.

Бугунги кунда жаҳон аҳолисининг кўпчилиги яккахудоликка асосланган ўз динларига эътиқод қилади. Шундай экан, муайян диний кўрсатмаларни миссионерлик билан шугулланиш учун ғоявий асос қилиб олиш тарих ҳақиқатига зид эканини таъкидлаш зарур.

Миссионерликдан кўзланган мақсадлар ва молиявий манбалар

Инсоният тарихида XX аср йирик давлатлар томонидан ўз таъсири доираларини кенгайтириш учун олиб борилган курашлар даври бўлди. Бу жараёнда Осиё ва Африка мамлакатлари асосий кураш майдонига айланди.

Миссионерларнинг асосий мақсади ушбу ҳудудлардаги халқларни инжиллаштириш орқали уларнинг бирдамлигига путур етказиш, ички низоларни келтириб чиқариш орқали уларнинг ривожланишига тўсқинлик қилиш ва қарам этишдан иборат. Улар учун “масиҳий”лардан бири юқори давлат органларига ишга кирса, нур устига аъло нур бўлади.

Миссионерликдан бойиш йўлларида бири сифатида фойдаланувчилар ҳам талайгина эканини қайд этиш лозим. Кўпчилик протестант жамоалар ўз аъзолари даромадларининг муайян қисмини черков ҳисобига ўтказишни талаб қилади. Тадрижий ва агрессив тарғибот олиб бориши натижасида кишилар “ўз хоҳишлари билан” бор будларини черковга топширишади. Оддий диндорлар, жумладан, янги прозелитлар ҳам камтарона, ташкилот раҳбарлари эса ҳашаматли офисларда ўтириб шоҳона ҳаёт кечиришади.

Юқоридаги мулоҳазалар замонавий миссионерлик геосиёсий мақсадларга эришиш, у ёки бу минтақага

таъсир ўтказишининг ўзига хос воситаси ва ниҳоят, сердаромад соҳага айланиб қолгани ҳақида хулоса чиқариш имконини беради.

Миссионерлик билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқар эканмиз, унинг қанчалик оғир оқибатларга олиб келиши мумкинлиги ҳақида хулоса чиқариш қийин эмас. Бу ўринда қуйидаги тавсияларга амал қилиш фойдали бўлади, деб ўйлаймиз:

- оилада миллий урф-одатларимиз, аجدодларимиз маънавий мероси асосида тарбиявий ишларни кучайтириш;

- ёшларни Ватанга садоқат ва муҳаббат, урф-одат ва диний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялашга эътибор қаратиш;

- маҳалла, таълим муассасалари ва иш жойларида фаол тушунтириш ишларини ҳамкорликда олиб бориш;

- таълим муассасаларида миссионерликнинг асл моҳияти, мақсадлари, салбий оқибатлари ҳақида маълумот бериш бўйича махсус давра суҳбатлари ташкил этиш;

- миссионерлик ва прозелитизмга қарши курашда Ўзбекистоннинг анъанавий хусусиятларини яхши биладиган дин арбоблари (масжид имомлари, православ руҳонийлари) имкониятларидан кенг фойдаланиш.

Сир эмаски, фан, маданият, санъат соҳасида дунё ҳавас қилса арзигулик ютуқларни қўлга киритишимизда аёлларимизнинг ҳиссаси кам эмас. Айни шу боис ҳам нафақат иқтисодий ҳаётда, балки маънавият ва мафкуравий кураш жабҳаларида ҳам хотин-қизларнинг фаоллигини ошириш, уларни жамиятимизга, унинг тараққиётига халақит берувчи турли иллатларга қарши курашга жалб этишга алоҳида эътибор бериш зарур. Аёллар ижтимоий фаоллиги қанчалик юксалса, диний қадриятлардан етарли бохабар бўлса, уларнинг маънавияти ва дунёқараши бойиб борса

ақидапарастлик, фанатизм каби зарарли ғояларга қарши ўзларини ҳимоя қилиш имкониятлари шунчалик орта боради. Бу иммунитетни шакллантиришда исломий қадриятларни ўзлаштириш ва ҳаётда улардан тўғри фойдалана билиш лозим. Бунинг учун эса аёл, оила ва жамиятнинг ўзаро муносабатини янада такомиллаштириш, уларни миллий истиқлол ғояси ва мафкураси руҳида тарбиялаш ишларини мунтазам назорат қилиш ва унга шароит яратиш зарур.

III-боб хулосаси

Манбалар, илмий адабиётлар ва аёлларга муносабат масаласини таҳлил қилиш асосида тадқиқотнинг учинчи боби қуйидаги хулосалар билан якунланди: биринчидан, хотин-қизларни зарарли ғоялар таъсиридан ҳимоялашда уларнинг маънавиятини бойитишга эътибор қаратиш лозим. Бунинг учун исломий қадриятлардан ҳам ўринли фойдаланилади. Зеро, “дин азалдан инсон маънавиятининг таркибий қисми сифатида одамзоднинг юксак идеаллари, ҳақ ва ҳақиқат, инсоф ва адолат тўғрисидаги орзу-армонларини ўзида мужассам этган”¹⁹³; иккинчидан, манбаларнинг далолат беришича, хотин-қизларни ижтимоий ҳимоялаш мезонлари инсонпарварлик қадриятларининг негизи ҳисобланади; учинчидан, хотин-қизларнинг маънавий-руҳий дунёсини юксалтириш уларни кўп жиҳатдан диний ва дунёвий билимлар билан қуроллантириш даражасига боғлиқ бўлади. Зеро, шу билимлар орқали улар жамиятда, оилада тутган ўрнини, ниҳоят, ўзлигини англаб боради; тўртинчидан, хотин-қизларнинг исломий қадриятлар, ислом таълимотидаги аёллар ҳуқуқи ва Ўзбекистон қонунларидаги ҳуқуқининг мазмун-

¹⁹³ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.36.

моҳиятини теран англаб етиши ўзи ва фарзандлари ҳамда оиласини вайронкор ғоялар таъсирига тушиб қолишдан сақлайди; бешинчидан, ҳуқуқий демократик давлат ва адолатли демократик фуқаролик жамияти шаклланишининг фалсафий-тарихий асослари диний қадриятлардан фойдаланиш заруриятини кўрсатиб бермоқда. Мустақил Ўзбекистонда бугунги кунда “Дин инсон маънавияти ўзагидир” деган тамойил асосида ишлар олиб борилмоқда. Бинобарин, умуминсоният цивилизацияси дунёвий ва диний жиҳатдан салоҳиятли инсонни, аёлнинг эркин ва муҳофазаланган бўлишини тақозо этмоқда.

ХУЛОСА

“Ўзбекистонда хотин-қизларни ижтимоий муҳофаза-лаш: Ислом қадриятлари асосида (фалсафий таҳлил)” монографик тадқиқот натижаларидан келиб чиқиб қуйидагиларни хулоса қилишимиз мумкин:

Ўзбекистонда аёлларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги иштирокини кенгайтириш, уларнинг инсоний ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, кадр-қимматини эъзозлаш, айниқса, ижтимоий муҳофаза-лаш борасида қатор ишлар амалга оширилмоқда. Айтишимиз керакки, бутунги кунда Ўзбекистон қонунларида аёлларнинг юридик тенглигига тўлиқ эришилган. Бу борада Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Оила кодекси, Фуқаролик кодекси, Меҳнат кодекси ва уларда белгиланган аёлларнинг оилавий, ҳар бир инсоннинг меросга ворислик, хотин-қизларнинг меҳнат қилиш ҳуқуқига оид кўплаб имтиёзларни мисол қилиб келтиришимиз мумкин. Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 18 февралдаги 73-сонли Қарори билан оилада, давлат ва жамият қурилишида аёлларнинг ролини кучайтириш, уларнинг ҳуқуқий, ижтимоий, иқтисодий ва маънавий манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш юзасидан 1999 йил учун чоратадбирлар Давлат дастури ишлаб чиқилиб, “Аёллар йили” деб эълон қилинди. Бундай тадбирларнинг белгиланиши аёллар манфаатини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, уларнинг давлат, жамият ва маданий қурилишдаги, жамиятни демократик ва маънавий янгилашдаги ролини оширишга катта ёрдам беради.

Аёлларни ижтимоий ҳимоялаш борасида 1999 йил 17 мартда “Хотин-қизларнинг ижтимоий

муҳофазасини кучайтиришга оид қўшимча чоратadbирлар тўғрисида” Президент Фармони ва Вазирлар Маҳкамасининг “Ўта зарарли ва ўта оғир меҳнат шароитларида ишлаётган аёлларнинг даромадига имтиёзли солиқ солиш тўғрисида”ги Қарори, “Хотин-қизларга қўшимча имтиёзлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни аёлларнинг иш соатини қисқартириш, кечки ва оғир ишларда ёш болали оналар меҳнатини тақиқлаш, уларнинг саломатлигини ҳар томонлама тиклаш, болаларни соғлом авлод қилиб тарбиялаш учун шарт-шароит яратиш, аёллар меҳнатидаги шахсий манфаатдорликни оширишга қаратилди.

Мазкур ҳужжатларда давлат сиёсатининг аёллар ва оиланинг ижтимоий ҳимоясини таъминлашга, давлат мустақиллигини мустаҳкамлашда аёлларнинг ўз ўрнини эгаллашларига қаратилган устувор йўналишлари белгилаб берилган.

Шу ўринда айтишимиз керакки, жамият ҳаётида хотин-қизлар мавқеини кўтариш ҳамда уларни ижтимоий ҳимоялаш самарадорлигини оширишнинг диний ва дунёвий асосларини ўрганиш ғоят муҳим назарий ва методологик аҳамият касб этади.

Диний қадриятлар асосида хотин-қизларни эъзозлаш, уларни ижтимоий маънода ҳимоялашнинг ўзига хос томонларини кўрсатиш жамият ҳаётида ижтимоий адолатсизликларнинг, кишилар тафаккури ва онгида пайдо бўладиган кундалик турмуш тарзидан норозилик кайфиятларининг олдини олади. Диний саводхонлик ҳамда диний қадриятларга таяна билиш инсонларда юрт равнақи ва ҳақиқатга ишонч ҳиссини мустаҳкамлайди. Бунга эришишнинг зарур шартларидан бири жамиятда ахлоқий, маънавий, диний тарбиянинг аҳамиятини янада оширишдан иборат. Диний ва дунёвий тарбияни юксалтириш

асосида аёлларимизни Ислом қадриятларини теран англаш, ижтимоий-сиёсий ҳаётда фаол иштирок этиш ва муҳими, ўзининг оила, давлат ва жамиятдаги нуфузи, ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қила олишларига одатлантириш мумкин.

Дин ва маърифат муштараклиги аёлларимизнинг ижтимоий фаоллиги, баркамол авлод тарбиясидаги фидойилигини онгли равишда йўлга қўйишига хизмат қилади. Аёлларимизда, аввало, оналик масъулиятини юксалтиради. Янги қурилаётган фуқаролик жамиятида интеллектуал салоҳиятли, билимдон, меҳр-мурувватли оналарни тарбиялаш муҳим педагогик-дидактик маҳоратни талаб этади.

Хотин-қизларнинг ижтимоий муҳофазасини таъминлашнинг диний ва дунёвий асосларини мустаҳкамлаш учун хотин-қизларнинг ижтимоий муҳофазасини таъминлашда умуминсоний, миллий ва диний қадриятларга асосланиш; хотин-қизларнинг жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқини тўла таъминлаш; хотин-қизларга муносабатдаги мустабид давр мафкурасидан қолган салбий иллатларни бартараф этиш; хорижий ташкилотлар жамғармалари, халқаро ташкилотларнинг Ислом қадриятларини Ғарб демократиясига қарши қўйишининг илмий жихатдан асоссизлигини кўрсатиш; хотин-қизларни нафақат шаҳарда, балки қишлоқларда ижтимоий ҳаётга кенг жалб этиш орқали уларнинг жамиятдаги мавқеини оширишга эришиш мумкин. Фан, маданият, санъат соҳасида дунё тан олган ютуқларимизни қўлга киритишда аёлларнинг ҳиссаси кам эмас, зеро, аёлларимизни нафақат иқтисодий ҳаётда, балки маънавият ва мафкуравий кураш жабҳаларида ҳам фаоллигини ошириш, жамиятимиз ва унинг тараққиётига ҳалақит берувчи турли иллатларга қарши курашга жалб этишга алоҳида эътибор бериш

зарур. Аёллар ижтимоий фаоллиги қанча юксалса, уларнинг маънавияти ва дунёқараши бойиб борса, ақидапарастлик, фанатизм каби зарарли ғояларга қарши ўзларини ҳимоя қилиш имкониятлари шунчалик орта боради.

Фуқаролик жамияти, демократик ҳуқуқий давлат барпо этишда хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалаш халқнинг талаб ва эҳтиёжларига асосланади. Бозор иқтисодиётига ўтаётган ҳар бир давлат сиёсатининг негизи кучли ижтимоий ҳимоя билан боғлиқ, бу жараёнда хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалашга алоҳида эътибор бериш ўзининг самарали натижасини беради.

Юқоридаги хулосалардан келиб чиққан ҳолда тадқиқот натижаларидан фойдаланиш бўйича қуйидаги тавсиялар ишлаб чиқилди:

- хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалаш оила, фарзанд тарбияси билан узвий боғлиқ. Шунинг учун аёл, оила ва жамиятнинг ўзаро муносабатларини янада такомиллаштириш, уларнинг миллий ғоя ва истиклол мафкураси руҳида тарбиялашни назорат қилиш ва аёлларга етарли шароит яратиб бериш ҳам замон талаби, ҳам ижтимоий тараққиёт асоси эканлигини тушуниб етиш кўзланган самараларни беради;

- аёлнинг асосий вазифаларидан бири миллат келажагини таъминлашдан иборат. Зеро, бугунги аёл тақдири мустақил давлатимиз эртаси билан чамбарчас боғлиқ экан, аёл ҳуқуқлари ва эркинликларининг ҳар томонлама муҳофаза этилишини таъминлаш буюк миллат келажагининг пойдеворини янада мустаҳкамлайди;

- мамлакатимизда оила, оналик ва болаликни ҳар томонлама муҳофаза этишни амалга ошириш тизимини такомиллаштириш борасида исломий

қадриятлардан ўз ўрнида фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Бунинг учун фуқаролар йиғинларида, хотин-қизлар қўмиталари фаолиятида дунёвий билимлар ва Ислоннинг асл моҳиятини мукамал билувчи мутахассисларнинг билим ва тажрибаларидан фойдаланиш, маҳалла оқсоқолининг диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчилари учун ўзаро малака ошириш курслари, давра суҳбатлари ташкил этиш;

- Ислон таълимотидаги хотин-қизларни эъзозлаш ва уларни муҳофазалаш ғояларининг мустақил давлатимиз ижтимоий сиёсатининг муштарак томонларидан фойдаланиш имкониятларини асослаб бериш, бу тамойил ижтимоий-гуманитар фанларнинг тадқиқот объектидаги муҳим долзарб масала эканлигини касбхунара коллежларида, академик лицейларда, олий ўқув юртларида дарс жараёнларида ва маънавият соатларида тушунтириб бориш ҳамда соғлом авлодни тарбиялаш, оила мустаҳкамлигини таъминлаш учун аёл ва онанинг кадр-қимматини ошириш;

- мустақилликни мустаҳкамлашда, ҳуқуқий-демократик давлат, адолатли фуқаролик жамияти қуришда халқимизнинг маданий-маънавий меросини, диний (Ислон) қадриятларини чуқур илмий асосда ўрганиш маънавий-ахлоқий тарбия аҳамиятини янада оширишга хизмат қилади. Диншунослар, ислоншунослар ва бошқа ижтимоий фан намояндаларининг ўзаро ҳамкорликда илмий-назарий баҳс-мунозараларини соғлом ижодий муҳитда муроса фалсафаси тамойиллари асосида ўтказиш ҳамда маданий мерос ва диний қадриятларнинг хотин-қизларни муҳофазалашга оид долзарб муаммоларига бағишланган илмий-амалий конференцияларни ташкил этиш билан ижобий натижаларга эришиш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. РАСМИЙ ХУЖЖАТЛАР

1.1. Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисидаги янги қонунлари //Адолат. – Тошкент, 1992. –№ 3. –114-б.

1.2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2003. –36-б.

1.3. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни”. 1997 йил 2 август. Ўзбекистон янги қонунлари. – Тошкент: Адолат, 1998. –№ 17. –236-б.

1.4. Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. –75 б.

1.5. “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни (янги таҳрир). – Тошкент: Адолат, 1998. –32-б.

1.6. Аёлга эҳтиром. Хужжатлар тўплами. – Т.: Ўзбекистон, 1999.

1.7. “Обод турмуш йили” Давлат дастури тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 8-сон, 99-модда –Т., 2013 // www.lex.uz.

II. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ

И.А. КАРИМОВ АСАРЛАРИ

2.1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – 364-б.

2.2. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т. 2. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996.–382-б.

2.3. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. – Тошкент : Ўзбекистон, 1998. – 687-б.

2.4. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998.–32-б.

2.5. Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. Т.7. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999. – 412-б.

2.6. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. Т.9. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – 439-б.

2.7. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13. – Тошкент: Ўзбекистон, 2004. – 448-б.

2.8. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008. –176-б.

2.9. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – 440-б.

2.10. Каримов И.А. Тарихий хотира ва инсон омили буюк келажагимизнинг гаровидир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2012.

2.11. Каримов И.А. Ўзбек халқига тинчлик ва омонлик керак. –Тошкент, 2013. – 78-б.

2.12. Каримов И.А. Мустақиллик – барча эзгу режа ва марраларимизнинг мустаҳкам мезонидир. – Тошкент, 2013. –148-б.

III. ИЛМИЙ АДАБИЁТЛАР

3.1. Абдулвахҳоб Ҳаллоф. Усулул фикҳ. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 1999. – 160-б.

3.2. Абдужабборов А., Назарова З. (тўпловчи ва таржимонлар). Қуръони карим ва Ҳадиси шарифлар. (Оила ва қариндошлар, қўшничилик муносабатлари ҳақида). – Тошкент: Мовароуннаҳр, 2001. –116-б.

3.3. Абдулғани Абдулло ўғли. Муслмонлик ҳақ-ҳуқуқлари. – Тошкент: Адолат, 1993. –42-б.

3.4. Абдусамедов А.Э. Ислом дини асослари ва маънавияти. – Тошкент: Университет, 2007, – 168-б.

3.5. Абдурахмонов Ф.Р. Мустақиллик ва миллий манфаатлар. – Тошкент: Фан, 1994. – 110-б.

3.6. Абдурахмон Қоя. Ислом ахлоқи. –Тошкент: Мовароуннаҳр, 1997. – 112-б.

3.7. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. –Тошкент: Мерос, 1993. – 224-б.

3.8. Агаев А. Женщины до ислама и в исламе. – Тифлис, 1901. – 182 с.

3.9. Азимов А. Ислом ва ҳозирги замон. – Тошкент: Ўзбекистон, 1991. – 192-б.

3.10. Аёл, муқаддасан. – Тошкент: Ёзувчи, 1999. – 256-б.

3.11. Алимасов В. Фалсафа ёхуд фикрлаш лаззати. – Тошкент: Маънавият, 2001. – 109-б.

3.12. Алиқулов Х. Этнические воззрения мыслителей Средней Азии и Хорасане (XIV–XV вв). – Тошкент: Фан, 1992. – 98 с.

3.13. Антология мировой философии. – М.: Мысль, 1969. – 360 с.

3.14. Аннемарие Шиммель. Жонон менинг жонимда. – Тошкент: Шарқ, 1999. – 176-б.

3.15. Анвар Чориев. Инсон фалсафаси. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти, 2007. – 416-б.

3.16. Ахметхонова Т.М. Как относится ислам к женщине. Чеченоингушское книжное издательство, 1964. – 27 с.

3.17. Аширов Н. Ислам и нации. – М.: Политиздат, 1975. – 144 с.

3.18. Аҳмедова М. Фалсафа асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2006. – 414 с.

3.19. Аҳмаджон Бобомурод. Ислом одоби ва маданияти. – Тошкент: Чўлпон, 1995. – 178-б.

3.20. Бартольд В. Сочинения. Т. VI. – М.: Наука, 1966. – 648 с.

3.21. Бартольд В. Ислам. П. 1918. – 332 с.

3.22. Бойназаров Ф.А. Қадимги дунё тарихи. – Тошкент: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2004. – 464-б.

3.23. Бозоров О. Худойкулов А. Ахлоқий қадриятлар ва Ислом. – Самарқанд: Зарафшон, 1992. – 63-б.

3.24. Имом ал-Бухорий. Эр ва аёл бурчи. Сайланма ҳадислар. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 1998. – 72-б.

3.25. Васильев Л.С. История религий Востока. – М.: Наука, 1999. – 144 с.

3.26. Васильев А.М. История Саудовской Аравии. – М.: Наука, 1982. – 711 с.

3.27. Вагабов М.В. Ислам и женщина. - М.: Мысль, 1968.-196 с.

3.28. Восикова М. Хар бир аёл учун. - Тошкент: Адолат,1994.-118-б.

3.29. Воҳидов Р. Маҳмудов М. Иймон – қалб гавҳари. – Тошкент: Маънавият,1999.-200-б.

3.30. Гельдшева М. Шахс ва миллий маданият. - Тошкент: Ўзбекистон,1993.-103-б.

3.31. Гуннер Скирбер, Нильс Гилъе. Фалсафа тарихи. - Тошкент: Шарқ, 2002.-720-б.

3.32. Давлат, жамият, оила ва ёшлар тарбияси муаммолари (Республика конференция материаллари). – Тошкент: Ўзбекистон,1997.-96-б.

3.33. Диний экстремизм ва фундаментализм: тарихи, моҳияти ва бугунги хавфи. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000.-94-б.

3.34. Диншунослик (маърузалар матни). – Тошкент: ЎАЖБНТ,2000.-132-б.

3.35. Дадабоев Ю.Т., Худойбердиев А. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси. Дарслик. - Фарғона, 2001.-288-б.

3.36. Жабборов И., Жабборов С. Жаҳон динлари тарихи. - Тошкент: Ўзбекистон, 2002. -246-б.

3.37. Жабборов С. Мусулмон ҳуқуқи ва одат нормалари. - Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси,2001.-111-б.

3.38. Жалилов Ш. Кучли давлатдан – кучли жамият сари. - Тошкент: Ўзбекистон, 2001.-160-б.

3.39. Жалолов А. Мустақиллик масъулияти. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996.-255-б.

3.40. Жаҳон фалсафаси тарихидан лавҳалар (Тузувчи ва илмий муҳаррир Қ. Назаров). - Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2004. – 472-б.

3.41. Женщина в мирах и легендах. Энциклопедический словарь. (Автор составитель О.П. Валянская). - Тошкент: Комус,1992.-302-с.

3.42. Жданов Н.В., Игнатенько А.А. Ислам на пороге XXI века. – М.: Политиздат, 1989. -352-б.

3.43. Абдулҳаким Шаръий Журжоний. Ислом ҳуқуқшунослиги. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 2003.–116-б.

3.44. Жeнщина и свобoда. – М.: Наука, 1993.–79 с.

3.45. Зайниддин Муҳаммад Ғаззолий. Кимёи саодат. – Тошкент: Камалак, 1995.–79-б.

3.46. Зуннунов Ш., Зуннунов Н. Донишмандлар одоб-ахлоқ ҳақида. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.–136-б.

3.47. Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996.– 439-б.

3.49. Имомназаров М. Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар. – Тошкент: Шарқ, 2003.–205-б.

3.50. Искандаров Б. Ўрта Осиёда фалсафий ва ижтимоий-сиёсий фикрнинг шаклланиши ва ривожланиши тарихидан лавҳалар. – Тошкент: Ўзбекистон, 1993.–109-б.

3.51. Исо Жабборов. Ўзбеклар: турмуш тарзи ва маданияти. – Тошкент: Ўқитувчи, 2003.–205-б.

3.52. Ислом: бағрикенглик ва мутаассиблик. – Тошкент: ТошДТУ, 1998.–128-б.

3.53. Ислом, тарих ва маънавият. – Тошкент: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2000.–112-б.

3.54. Ислом: эътиқод ва масалак. – Тошкент: Ўзбекистон, 1989.–134-б.

3.55. Илоҳий ҳадислар. – Тошкент: Чўлпон, 1994.–127-б.

3.56. Йўлдошев С., Қодиров М., Усмонов М. Аждодларимиз мероси – мафкурамиз гавҳари. – Тошкент: Мерос, 2001.–106-б.

3.57. Йўлдошев Қ, Валиев Ш. “Авесто”нинг фалсафий ва иқтисодий ғоялари. – Тошкент: Молия, 2003.– 56-б.

3.58. Керимов Г.Шариат – закон жизни мусульман. – М.: Леном, 1999.–146-с.

3.59. Комилов Н. Ислом – маърифат дини (маъруза матни). – Тошкент: Мовароуннаҳр, 2000.–44 б.

3.60. Комилов Н. Тасаввуф. 1-китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1996.–272-б.

3.61. Комилов Н. Тасаввуф. Тавҳид асрори. 2-китоб. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999.–208-б.

3.62. Кошифий Ҳ. Футуватномаи Султоний: ёхуд жа-
вонмардлик тариқати. – Тошкент: А. Қодирий номидаги
халқ мероси нашриёти, 1994.–112-б.

3.63. Крапивеский С.Э. Социальная философия. - М.:
Владос, 1998.– 412-б.

3.64. Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атама-
лар луғати. Қ. Назаров (тузувчи ва маъсул).– Тошкент:
Академия, 2007.–351-б.

3.65. И. Ал-Мансури. Мусульманские праздники и об-
ряды.– М.: Ленон, 1998.–216-б.

3.66. Массе А. Сочинения.–М.: Мысл, 1982.– 346 с.

3.67. Массэ А. Ислам.– Тошкент: ИВЛ, 1965.–186 с.

3.68. Маънавият юлдузлари.– Тошкент: Мерос, 1999.–
400-б.

3.69. Маҳмуд Асад Жўтон. Ислом, тасаввуф ва ахлоқ.–
Тошкент: Фан, 2000.– 240-б.

3.70. Маҳкамов С. Ислом дини ва оила тарбияси. –
Тошкент: 2000.–32-б.

3.71. Мензиса А. История религии. – С.П(б), 1899. -328 с.

3.72. Мень А. История религии. 2-книга. –М.: Наука,
2001. – 205 с.

3.73. Мир Ислама. Т. I. – Тбилиси, 1912. – 665 с.

3.74. Мунавваров З., Ёдгоров Ш., Жабборов Н. Терро-
ризм: иддао ва ҳақиқат. – Тошкент: У АЖБНТ. 2001.–197-б.

3.75. Мусулмоннома. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий
энциклопедияси, 1994.–64-б.

3.76. Мусурмонова О. Оила маънавияти ва миллий
ғурур. – Тошкент: Маънавият, 2000.–196-б.

3.77. Муҳаммад Камол. Мусулмон аёлларга маслаҳатлар.
Тошкент: Мовароуннахр, 2000.–104-б.

3.78. Муҳаммадсодиқ Муҳаммад Юсуф. Имон. – Тош-
кент: Камалак, 1992.–160-б.

3.79. Нажотий Ҳожи Муҳаммаджон, Маҳмудов Х. Ий-
мон кўзгуси.– Тошкент: Камалак, 1992.–150-б.

3.80. Назаров Қ. Қадриятлар фалсафаси.– Тошкент:
Файласуфлар миллий жамияти нашриёти, 2004.–196-б.

3.81. Нуритдинов М. Тафаккур шуълалари ёхуд исломшуносликнинг баъзи муаммолари. – Тошкент: Мовароуннахр, 1998. – 80-б.

3.82. Обидов Т. Куръони Карим Исо Пайғамбар ҳақида. – Тошкент: Мовароуннахр, 1998. – 80-б.

3.83. Ориф Усмон. Баҳовуддин Нақшбанд ва унинг таълимоти. – Тошкент: Мовароуннахр, 1993. – 36-б.

3.84. Отахўжаев Ф. Никоҳ ва унинг ҳуқуқий тартибга солиниши. – Тошкент: Ўзбекистон, 1995. – 172-б.

3.85. Петрушевский И.П. Ислам в Иране в VII–XV вв. – Л.: 1966. – 286-с.

3.86. Панорин Н. Парадоксы культурного обмена в глобальном мире. – М.: Наука, 1999. – С. – 16–86.

3.87. Ражабова М. Диний экстремизм ва террорчилик. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2000. – 164-б.

3.88. Ражабова М. Шариатда жиноят ва жазо. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – 136-б.

3.89. Раҳмонов А., Раҳмонов А. Исламское право. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2003. – 480 с.

3.90. Раҳматов О. Огоҳлик – муқаддас бурч. – Тошкент: Мовароуннахр, 2000. – 79-б.

3.91. Ризоуддин Ибн Фахриддин. Аҳлу аёл. – Тошкент: Чўлпон, – 20-б.

3.92. Ризоуддин Ибн Фахриддин. Оила. – Тошкент: Меҳнат, 1991. – 84-б.

3.93. Сабиров Ф. Ҳалол ва ҳаром. – Тошкент: Мовароуннахр, 1999. – 72-б.

3.94. Саидов А. Жузжоний А. Шарқ ва инсон ҳуқуқлари. – Тошкент: Мовароуннахр, 1998. – 148-б.

3.95. Саидбаев Т.С. Ислам и общество. – Тошкент: Наука, 1984. – 302 с.

3.96. Саидов У. Миллий ғоя ва тараққиёт тамойиллари. – Тошкент: Академия, 2005. – 55-б.

3.97. Саифназаров И., Қосимов Б., Мухторов А., Никитченко Г. Фаннинг фалсафий масалалари. – Тошкент: Фан ва технология, 2007. – 240-б.

- 3.98. Сафаров О. Маҳмудов М. Оила маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 1998.–212-б.
- 3.99. Мил Томпсон. Философия религии. – М.: Наука, 2001.–166-б.
- 3.100. Меҳнат иқтисодиёти ва социология. Дарслик.– Тошкент: Ўқитувчи, 2001. – 480-б.
- 3.101. Туленов Ж. Ҳаёт фалсафаси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996.–245-б.
- 3.102. Туленов Ж. Ҳаёт фалсафаси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998.–319-б.
- 3.103. Усмонов М. Ислом ақидалари ва маросимлари.– Тошкент: Ўзбекистон, 1975.–143-б.
- 3.104. Файзиев Т. Темурий маликалар (рисола).– Тошкент: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1991.–40-б.
- 3.105. Фарзанд азиз она – мўътабар.– Тошкент: Ўзбекистон, 2001.–205-б.
- 3.106. Февраль воқеалари.– Тошкент: Ўзбекистон, 1999.–140-б.
- 3.107. Фозил қори Ёсин ўғли. Қалблар шифоси.– Тошкент: Мовароуннаҳр, 2000.–251-б.
- 3.108. Фозил қори Ёсин ўғли. Ислом – эзгулик дини. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 1999.–140-б.
- 3.109. Фитрат А. Оила ёки оилани бошқариш тартиблари. – Тошкент: Мънавият, 1998.–120-б.
- 3.110. Холматова М. Оилавий муносабатлар маданият ва соғлом авлод тарбияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000.–216-б.
- 3.111. Хоназаров Қ. Ижтимоий ҳаёт ва янги урф–одатлар.– Тошкент: Университет, 1987.–30-б.
- 3.112. Хўжамуродов И.Р. Маънавий қадриятлар ва миллий ўзликни англаш. – Тошкент: Фан, 1991.–143-б.
- 3.113. Шайхова Х.А., Назаров Қ. Умуминсоний қадриятлар ва маънавий камолот. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992.–118-б.
- 3.114. Шарипова М.Р. Концепции национального просвещения в мусульманских странах.–М.: Наука. 1991.–140-с.

3.115. Шайдуллина Л.И. Арабская женщина и современ. – М.: Наука, 1978–198 с.

3.116. Шермухаммедов С.Ш. Мустақиллик – буюк неъмат. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – 80-б.

3.117. Шинелева Л.Т. Женщина и общество. – Тошкент: Политиздат, 1990. – 176 с.

3.118. Шарль Р. Мусульманское право. – Тошкент: Фан, 1959. – 49 с.

3.119. Шоумаров Б. Муҳаббат ва оила. – Тошкент: Матбаа бирлашмаси, 1994. – 120-б.

3.120. Ҳасанов А. Қадимги Арабистон ва илк ислом. Жоҳилия асри. – Т.: Тошкент ислом университети, 2001. – 184-б.

3.121. Ҳусниддинов З. Ислом: йўналишлар, мазҳаблар, оқимлар. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2000. – 160-б.

3.122. Эгамбердиев Н. Ахлоққа оид шариат кўрсатмалари ва уларнинг илдишлари. – Тошкент: Университет, 1995. – 38-б.

3.123. Энтони Гидденс. Социология. – Тошкент: Шарк, 2002. – 848-б.

3.124. Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари. – Тошкент: Университет, 1998. – 184-б.

3.125. Юсупов Э., Юсупов Ў. Оила – маънавият бўлоғи. – Тошкент: ЎАЖБНТ, 2003. – 129-б.

3.126. Юсупов Э. Исломий қадриятлар ва экстремизм. – Тошкент: ТЕСИ, 1999. – 48-б.

3.127. Юнусов К. Халқаро терроризм – инсониятга суиқасд. – Андижон: Ҳаёт, 2004. – 96-б.

3.128. Юнусов К. Маҳалла – демократик бошқарувнинг ноёб намунаси. – Тошкент: Зарқалам, 2006. – 82-б.

IV. ИЛМИЙ МАҚОЛАЛАР

4.1. Бобоёров М. Хотин-қизлар ҳуқуқлари ҳимоясининг кафолатлари // Қонун ҳимоясида. – Тошкент, 1999. – № 10. – Б 23–27.

4.2. Бегматов И. Маҳр // Фан ва турмуш. – Тошкент, 1998. – № 1. – Б.16.

4.3. Ижтимоий ҳимоя ва миллий истиқомат масаласи // Қонун ҳимоясида. – Тошкент: 2001. – № 7. – Б. 3–4.

4.4. Малышева Д.Б. Исламский Фундаментализм: Идеалы и реалы // Россия мусульманский мир. – Россия: 1999. – № 3. – С. 111–112.

4.5. Муҳаммад Аҳмад, Коньон. Эр-хотинлик масаласи // Хидоят. – Тошкент, 2002. – № 3. – Б. 16.

4.6. Муҳаммедов Р. Шариат, аёл, оила // Қонун ҳимоясида. – Тошкент, 1999. – № 5, 6. – Б. 19–21.

4.7. Саифназарова Ф. Аёл, оила ва ижтимоий ҳимоя // Саховат. – Тошкент, 1999. – № 3. – Б. 27–28.

4.8. Гуломов Д. Аёлларни ижтимоий муҳофаза қилиш – давлат сиёсий устуворликларидан бири // Иқтисодий фикр. – Тошкент, 2003. – № 4. – Б. 20–21.

4.9. Ҳамидова М. Ўзбекистонда аёл ҳуқуқлари // Қонун ҳимоясида. – Тошкент, 1999. – № 5, 6. – Б. 15–16.

4.10. Ходжаева С. Фуқаролик жамияти ва хотин-қизлар ҳуқуқлари // Қонун ҳимоясида. – Тошкент, 2001. – № 5. – Б. 18–19.

4.11. Юсупова Н. Ислом таълимоти – диний ҳуқуқ ҳомийси // Тошкент ислом университети. Илмий тадқиқотий ахборот, 2003. – № 1. – Б. 21–24.

4.12. Юсупова Н. Алишер Навоий наздида ижтимоий ҳимоя масалалари // Жамият ва бошқарув. – Тошкент, 2007. – № 1. – Б. 81.

4.13. Ўзбекистон Республиканинг меҳнат кодексида ходимларнинг айрим тоифалари учун белгиланган имтиёз ва кафолатлар бўйича тегишли моддалар // Касаба уюшмаси ва ҳаёт. – Тошкент, 2002. – № 5. – Б. 16–17.

4.14. Аёлларга бериладиган имтиёзлар ва кафолатлар // Адвокат. – Тошкент, 2001. – № 2. – Б. 15.

4.15. Хотин-қизларга қўшимча имтиёзлар тўғрисида // Касаба уюшмаси ва ҳаёт. – Тошкент, 2001. – № 8. – Б. 1.

4.16. Соатова Ш. Тўғри деб даъво қилинмайдиган мулоҳазалар // Ёш куч. – Тошкент, 2002. – № 5. – Б. 12.

4.17. Собирова Л. Ўзбекистонда гендер муаммоларини ҳал этишнинг айрим йўллари тўғрисида // Ижтимоий фикр. – Тошкент, 2007. – № 3. – Б. 143–148.

V. ДИНИЙ АДАБИЁТЛАР

5.1. Куръони карим / Таржима изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. – Тошкент: Чўлпон, 1992. – 554-б.

5.2. Куръони карим маъноларининг таржимаси / Таржима ва изоҳлар муаллифи Абдулазиз Мансур. Масъул муҳаррир Ҳамидулла Кароматов. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2001. – 617-б.

5.3. Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири / Таржима ва тафсир муаллифи Абдулазиз Мансур. – Тошкент, 2006. – 624-б.

5.4. Авесто. Асқар Маҳкам таржимаси. – Тошкент: Шарқ, 2001. – 383-б.

5.5. Имом Исмоил ал-Бухорий. Ҳадис Ал-Жомиъ Ас-Саҳиҳ. Т.1. – Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1997. – 560-б.

5.6. Имом Исмоил ал-Бухорий. Ҳадис Ал-Жомиъ Ас-Саҳиҳ. Т.2. – Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1997. – 607-б.

5.7. Имом Исмоил ал-Бухорий. Ҳадис Ал-Жомиъ Ас-Саҳиҳ. Т.3. – Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1997. – 559-б.

5.8. Имом Исмоил ал-Бухорий. Ҳадис Ал-Жомиъ Ас-Саҳиҳ. Т.4. – Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1997. – 527-б.

5.9. Бурҳонуддин Ал-Марғиновий. Ҳидоя. Т.1. – Тошкент: Адолат, 2000. – 848-б.

5.10. Мақсудхўжа ибн Мансурхўжа. Мажмаъ ул-Мақсуд ёки Мухтасар ул-Викоянинг ўзбекча шарҳи. – Тошкент: Адолат, 1996. – 338-б.

5.11. Аҳмад Яссавий. Ҳикматлар.– Тошкент: Фафур
Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.–256-б.

5.12. Дунё динлари тарихи / Тузувчилар: С. Агзамходжа-
ев, Д.Раҳимжонов, Н.Муҳамедов ва б. – Т.: ТошДШИ, 2011.
– 262-б.

VI. ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРДАГИ АСАРЛАР, РИСОЛАЛАР, МАҚОЛАЛАР

6.1. Annemarie Schimmel “Rumi”. – Munchen, 1987.

6.2. Annemarie Schimmel “Garten der Erkenntnis” Verlag.
– Munchen, 1982.

6.3. Annemarie Schimmel “Hallagichh. O Zeute, Rettet
mich vor Gott” Verlag. – Freiburg, 1985.

6.4. Hans Kung “Existiert Gott?” Verlag.- Munchen-Zurich.
1978.

6.5. Jalliloj R. Women between the family and employment
// Changing patterns in European family live: A comperative
analysis of 14 European countries.-L., 1989.- P. 220.

6.6. Emma Brunez Traut “Die funf groben Werltreli-
gionen.” Verlag- Freiburg. 1987.

VII. ДИССЕРТАЦИЯ ВА АВТОРЕФЕРАТЛАР

7.1. Абдурасулова Т. Диалектическая взаимообуслов-
ленность секуляризации социалистического общества
и преодоление религиозности женщин-узбечек (на ма-
териалах Уз ССР). Автореф. Дис. ... канд . филос.наук.
– Ташкент, 1981.–19-с.

7.2. Абдушукуров А. Ислом таълимотида уруш (жиҳод)
ва тинчлик (сулҳ) масалалари. Фалс. фан. номз. ... дис.
автореф. – Тошкент : ЎзМУ, 2002.–22-б.

7.3. Алимова З. Ижтимоий адолат тамойилларининг
Ислом динида намоён бўлиш хусусиятлари. Фалс.фан.
номз. ... дис. Автореф.– Тошкент : Уз МУ, 2006. –33-б.

7.4. Азимов С. Оилани ижтимоий ҳимоялашнинг самарали механизмини шакллантириш. Иқт. фан. номз. ... дис. Автореф.— Андижон, 2006.— 22-б.

7.5. Бойкобилова Р. Особенности религиозности среди женщин-узбечек и пути совершенствования атеистической воспитательной работы среди них (на материалах Узбекистана). Автореф. Дис. ... канд. филос. наук. — Ташкент, 1988.—19-с.

7.6. Джабборова М. Атеистическое воспитание как фактор возрастания социальной активности женщин (на материалах Уз ССР). Автореф. Дис. ... канд. филос. наук. — Ташкент, 1989.—19-с.

7.7. Ортикова Д. Исломнинг хотин-қизларга муносабатдаги реал ва мавҳум ахлоқий қадриятлари. Фалс. фан. номз. ... дис. Автореф.— Тошкент, 1993.—20-б.

7.8. Примова Ф. Оилавий муносабатларни шакллантиришда миллий ва диний қадриятларнинг ўрни. Фалс. фан. номз. ... дис. Автореф.— Тошкент, 1999.—24-б.

7.9. Раҳимов А. Ислом ҳуқуқшунослигида инсон ҳуқуқлари ва шахс мақоми. Фалс. фан. номз. ... дис. Автореф.— Ташкент, 2002.—154-б.

7.10. Сайдалиев Н. Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ижтимоий-фалсафий муаммолари. Фалс. фан. номз. ... дис. Автореф.— Тошкент, 2005.— 22-б.

7.11. Сафарова С. Аёллар масаласи: умумижтимоий ва миллий жиҳатлар. Фалс. фан. номз. ... дис. Автореф.— Тошкент, 2002.—148-б.

7.13. Холматова М. Проблемы совершенствования культуры семейных отношений и воспитания здорового поколения. Автореф. Дис. ... канд. филос. наук. — Ташкент, 1998. — 55 с.

8. ИНТЕРНЕТ-МАНБАЛАР

8.1 www.soglom.uz. — “Соғлом авлод” газетасининг веб-сайти.

8.2 www.wcu.uz. Ўзбекистон Республикаси Хотин-қизлар қўмитасининг веб-сайти.

МУНДАРИЖА

Муқаддима	3
-----------------	---

I БОБ. ХОТИН-ҚИЗЛАРНИ ИЖТИМОИЙ МУҲОФАЗАЛАШ ФАЛСАФИЙ-НАЗАРИЙ ТАДҚИҚОТ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА

1.1. Хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалаш тарихий генезиси, замонавий тамойиллари ва ҳуқуқий асослари	8
1.2. Ижтимоий муҳофазалашдаги илмий-назарий қараш ва ёндашувларнинг концептуал таҳлили	35
I боб хулосаси	63

II БОБ. ХОТИН-ҚИЗЛАРНИ ИЖТИМОИЙ ҲИМОЯЛАШДА ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ҚАДРИЯТЛАР ДИАЛЕКТИКАСИ

2.1. Аёллар ижтимоий муҳофазасини таъминлашнинг Ислом қадриятлари ва дунёвий тамойиллар билан ўзаро алоқадорлиги	66
2.2. Мустақиллик шароитида хотин-қизларни ижтимоий ҳимоялашда Ислом қадриятларидан самарали фойдаланиш	97
II боб хулосаси	116

III БОБ. ИСЛОМ ҚАДРИЯТЛАРИ ТИЗИМИДА АЁЛЛАРНИ ИЖТИМОИЙ ҲИМОЯЛАШ МАСАЛАСИ ВА БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ

3.1. Аёлларнинг маънавий-руҳий юксалишида Ислом маърифатининг ўрни	119
3.2. Хотин-қизларни зарарли ғоялар таъсиридан ҳимоялашнинг Ислом қадриятлари билан боғлиқлиги	136
Миссионерликдан қўзланган мақсадлар ва молиявий манбалар	153
III боб хулосаси	155
Хулоса	157
Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати	162

Илмий-маърифий нашр

МУЯССАР КАРИМОВА

**ЎЗБЕКИСТОНДА ХОТИН-ҚИЗЛАРНИ
ИЖТИМОЙ МУҲОФАЗАЛАШ: ИСЛОМ
ҚАДРИЯТЛАРИ АСОСИДА
(ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛ)**

Монография

Муҳаррир Муҳтарама УЛУҒОВА

Бадиий муҳаррир Элнур НИЁЗ ўғли

Техник муҳаррир Зиёдбек ЎРИНОВ

Саҳифаловчи Толибжон ҚОДИРОВ

Мусахҳиҳа Зебо ОМОНОВА

Нашриёт лицензия рақами: AI 146. 2009.14.08.

Босмахонага 2015 йил 24 апрелда берилди. Босишга 2015 йил
27 апрелда рухсат этилди. Офсет қоғози.

Қоғоз бичими 84 x 108 $\frac{1}{32}$. Ҳарф гарнитураси PT Serif. Офсет
босма усули. Ҳисоб-нашриёт т.: 9,5. Шартли б. т.: 11,0.

Адади: 100 нусха.

41 -сон буюртма. Баҳоси келишилган нархда.

“Movarounnahr” нашриётида тайёрланди.

Нашриёт манзили: 100002, Тошкент шаҳар

Зарқайнар 18-берккўча 47а-уй.

Электрон почта: m-nashr@yandex.ru.

Тел: (8-371) 227-34-30

“Ёшлар матбуоти” босмахонасида босилди.

Манзил: 100113, Тошкент шаҳар,

Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60-уй.

Каримова Муяссархон Абдуқаюмовна

Андижон вилояти Ширмонбулоқ қишлоғида таваллуд топган. Ҳозирги ЎзМУ (ТДУ)нинг фалсафа факультетини тамомлагач, аспирантурасида таҳсил олган.

Ҳозирда Андижон машинасозлик институти «Ўзбекистон тарихи» кафедраси мудири.

Олима бир неча йиллардан буён аёлларни ижтимоий муҳофазалашнинг аҳамияти, исломда хотин-қизларнинг ўрни мавзуида илмий изланишлар олиб бормоқда. Ушбу монография ана шу изланишлар самарасидир.

ISBN 978-9943-12-318-2

9 789943 123182 >

